

havia previst una jornada anual màxima de 1880 hores; encara que al nivell promig la xifra de jornada pactada és inferior, el promig dels convenis d'àmbit sectorial és lleugerament superior i el mateix passa a tots els grans sectors econòmics, amb l'excepció del sector serveis³¹.

L'AI fixa per a 1983 una jornada màxima de 1826 hores, el còmput anual de les 40 hores setmanals previstes a la llei que va entrar en vigor el 29 de juny de 1983. Aquest any va haver-hi, certament, una reducció significativa de la jornada anual pactada, que va afectar quasi la meitat de treballadors (taula 4.23). Malgrat això, encara més del 70% de treballadors van resultar afectats per convenis que estableixen jornades superiors a 1.826 hores, mentre que només un 13'7% van aconseguir convenis amb una jornada inferior a la que seria el nou màxim legal (taula 4.24).

Taula 4.23. Disminució de jornada pactada, 1983-88
(% de treballadors afectats per convenis que estableixen disminució)

Any	
1983	48'0
1984	71'0
1985	24'6
1986	12'9
1987	25'5
1988(p)	32'6

(p) Provisional

Font: Elaboració pròpia a partir d'informació facilitada pel Ministeri de Treball i Seguretat Social i d'Estadística de Convenios Colectivos.

L'equivalent anual de la jornada de 40 hores no s'aplicaria efectivament de forma generalitzada fins després de convertit en llei; l'ajornament de l'aprovació de la llei, en supeditar-se la qüestió a l'acord sindicats/patronal-, va retardar la reducció efectiva de la jornada, malgrat un

³¹ Vegeu Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Boletín de Estadísticas Laborales.

acord formal que establia sobre el paper pràcticament el mateix. Amb la llei, més del 70% de treballadors van resultar afectats per una reducció de jornada (taula 4.23).

Taula 4.24. Jornada pactada a la negociació col·lectiva per trams, 1982-1988
(% de treballadors afectats per cada tram de jornada)

Any	Menys de 1.826 hores	1.826 hores	Més de 1.826 hores
1982(a)	11'8	0'3	87'9
1983	13'7	14'7	71'6
1984	17'0	83'0	-
1985	46'4	53'6	-
1986	51'4	48'6	-
1987	60'7	39'3	-
1988(p)	68'3	31'7	-

(a) sense dades de Catalunya ni del País Basc

(p) dades provisionals

Nota: Si la informació fos completa i la població ocupada per sectors no variés, la dada corresponent a 1985 de la taula 4.23 seria inconsistent amb la disminució d'un 29'9% entre 1984 i 1985 del percentatge de treballadors afectats per la jornada màxima de 1826 hores. En realitat, però, el nombre de treballadors afectats per cada conveni varia cada any i, a més, la informació no sempre és completa (sobretot quan es tracta de revisions de convenis).

Font: Elaboració pròpia a partir d'informació facilitada pel Ministeri de Treball i Seguretat Social i d'Estadística de Convenios Colectivos.

L'AES ja no planteja la qüestió de la reducció de jornada; el nombre d'hores pactades tendeix a estabilitzar-se amb reduccions adreçades només a una minoria dels treballadors i que, en conjunt, comporten una molt petita reducció promig de la jornada. Després, les disminucions de jornada han estat també molt reduïdes, tot i que hi ha indicis que la qüestió torna a adquirir importància a la negociació col·lectiva.

8. Productivitat i absentisme

La poca informació estadística a l'abast fa difícil l'anàlisi d'aquest punt i, per això, ens limitarem a fer uns breus comentaris.

L'AMI va significar, com a mínim al nivell "simbòlic", un canvi molt important³². Els representants sindicals -en aquest cas la UGT, però després el fet es va repetir amb la participació de CCOO a l'ANE- consideraven un objectiu compartit amb les empreses l'augment de la productivitat i la reducció de l'absentisme. D'altra banda, la col.laboració entre els representants dels treballadors i els de les empreses havia d'estendre's també al control de la utilització dels excedents generats per l'augment de la productivitat³³.

Però la productivitat i l'absentisme són temes que per les seves característiques no poden detallar-se centralitzadament i, si no són imposats per l'autoritat empresarial, requereixen alguna mena de negociació al nivell d'empresa. Probablement els propòsits esmentats van tenir molt poc impacte pràctic sobre la negociació col.lectiva al nivell d'emrpesa, perquè, si bé el percentatge de treballadors afectats per convenis que fan referència a l'absentisme i/o a la productivitat és molt significatiu i ha augmentat lleugerament (taules 4.24 i 4.25), en general els convenis recullen aquestes qüestions en termes tan genèrics com a l'AMI -la pretensió del qual era, en canvi, que la declaració general d'intencions de l'acord central es concretés al nivell de cada conveni- o bé sancionen sistemes retributius ja vigents anteriorment. Significativament, es produeix una certa regressió d'aquests temes als convenis d'empresa, que són els que en principi tenen més possibilitats d'arribar a concrecions.

---

³² Vegeu supra II.3.

³³ Una qüestió que ha reaparegut posteriorment en el debat de política econòmica amb la possibilitat d'establir "fons d'inversió" (prenent com a referència el debat suec: vegeu supra I.2).

Taula 4.24. Productivitat a la negociació col·lectiva, 1984-88
(%treballadors afectats per clausules sobre augment de la productivitat)

Any	Conv.empresa	Conv.altre àmbit	Total convenis
1984	39'19	22'76	25'57
1985	47'68	20'49	25'20
1986	48'59	22'16	26'90
1987	43'52	26'00	28'82
1988(p)	40'92	26'40	28'63

(p) provisional

Font: Elaboració pròpia a partir d'informació facilitada pel Ministeri de Treball i Seguretat Social i d'Estadística de Convenios Colectivos.

Taula 4.25. Absentisme a la negociació col·lectiva, 1984-88
(%treballadors afectats per clausules sobre reducció de l'absentisme)

Any	Conv.empresa	Conv.altre àmbit	Total convenis
1984	27'78	23'41	24'16
1985	29'54	19'59	21'03
1986	31'80	17'00	20'07
1987	28'31	21'24	22'38
1988(p)	27'60	21'62	22'54

(p) provisional

Font: Elaboració pròpia a partir d'informació facilitada pel Ministeri de Treball i Seguretat Social i d'Estadística de Convenios Colectivos.

9. Les formes de contractació

Els acords van establir en diversos casos la necessitat de flexibilitzar les condicions de contractació com a mesura de foment de l'ocupació. A la pràctica, la concreció d'aquestes intencions fou responsabilitat del govern, que va establir unes mesures legals de vegades contestades pels sindicats, però en general amb el suport de la UGT. La major part de les citades mesures legals van aparèixer l'any 1984 i l'AES va sancionar les "innovacions positives" per al foment de l'ocupació que introduïen.

Les variacions legislatives, juntament amb la manca de control sobre les condicions d'aplicació de la legalitat, van produir, quan l'ocupació va créixer fortament, des de mitjan 1985, una forta extensió dels contractes temporals.

Encara que sobre la situació contractual dels treballadors assalariats només disposem d'informació a partir del segon trimestre de 1987³⁴, els canvis de llavors ençà i el fet que la contractació temporal afecti ja més del 25% de la població assalariada (taula 4.26) són dades suficients que evidencien que, més que l'aplicació d'unes mesures excepcionals -era el plantejament inicial-, s'està produint en aquest terreny un canvi estructural molt important del mercat de treball.

Taula 4.26. Evolució de l'ocupació segons el tipus de contracte, II trimestre 1987/ IV trimestre 1988
(milers de treballadors)

Període	Indefinit	%	Temporal	%	Total(*)
IV 1988	6377'4	74'8	2139'8	25'1	8530'0
II 1987	6635'7	84'2	1225'8	15'6	7877'1
Variació					
-absoluta	-258'3		914'0		652'9
-relativa	-3'9%		+74'6%		+8'3%

(*) Inclou els indefinits, els temporals i una petita quantitat de no classificats

Font: INE, Encuesta de Población Activa.

³⁴ Quan l'Encuesta de Población Activa de l'Institut Nacional d'Estadística comença a proveir dades sobre la proporció dels treballadors assalariats ocupats amb contractes temporals.

10. Protecció als aturats i sistema públic de pensions

Amb l'augment de la desocupació, que primer afecta principalment els joves que busquen la primera ocupació i que ha tendit a crear cada cop més "aturats de llarga durada", va disminuir també la cobertura del subsidi d'atur. Aquesta disminució fou agreujada per l'entrada en vigor, a final de l'any 1980, de la Llei Bàsica d'Ocupació (LBE), que en molts casos va reduir el període amb dret a percebre un subsidi econòmic estatal.

La introducció a l'ANE de la prestació complementària³⁵ va tenir un impacte considerable i ja durant 1982 van beneficiar-se d'aquesta prestació més de 100.000 persones; en conjunt, però, el grau de cobertura va continuar disminuint molt, des del 43% fins a menys del 34%, i les prestacions complementàries només van servir per evitar un creixement encara més dramàtic del nombre d'aturats sense cap mena de subsidi (taula 4.27).

Taula 4.27. Cobertura del subsidi d'atur, 1976-1988
(mitja anual)

	Total(*)		Prestacions		Grau cobertura(%)
	Any	beneficiaris	bàsiques	complementàries	
1976	234056				62'19
1977	275424				51'04
1978	382130				46'68
1979	481651				46'43
1980	621586				48'66
1981	648089				43'01
1982	628293	523962	104331		33'64
1983	580565	466454	114111		26'30
1984	653467	501033	152434		26'40
1985	855151	537254	317897		32'37
1986	868115	504296	363819		31'46
1987	847024	425393	421631		28'97
1988	824072	412861	411211		28'83

(*) No inclou el subsidi especial per a treballadors eventuais agraris
Nota: El grau de cobertura està calculat respecte del total d'atur registrat a les oficines de l'INEM (no inclosos els treballadors eventuais agraris)
Font: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Boletín de Estadísticas Laborales i Banco de España, Boletín Estadístico.

³⁵ Vegeu supra II.3.

Les mesures introduïdes els anys 1984 i 1985 que amplien els casos amb dret a prestació i els períodes màxims de percepció van comportar un cert augment del grau de cobertura del subsidi; però va tornar a disminuir fins al punt que els anys 1987 i 1988 el nombre total de perceptors de subsidi econòmic disminueix en nombre absolut. Cal constatar també el pes cada cop més gran de les prestacions complementàries respecte del total de prestacions econòmiques per desocupació total (que l'any 1988 assoleix gairebé el 50% del total). Aquesta evolució comporta l'incompliment manifest del compromís de l'AES sobre el grau de cobertura del subsidi.

El tema de les pensions ha estat també motiu de fortes polèmiques entre els sindicats i els diferents governs, especialment pel que fa a la reforma aprovada pel govern socialista l'any 1985 i que comporta una reducció de les noves pensions respecte de l'anterior llei i, sobretot, unes condicions més restrictives per tenir-hi dret.

La taula 4.28 ens informa sobre l'evolució del poder adquisitiu de la pensió "mitjana", que no depèn només de la revalorització de les pensions, sinó també de la relació entre les pensions dels pensionistes nous de cada any i les dels anteriors pensionistes³⁶.

L'any 1978 -d'aplicació dels Pactes de la Moncloa- es produeix efectivament un increment molt important del poder adquisitiu de les pensions, de més d'un 10% en promig en el cas del règim general. Posteriorment, els augments són molt més moderats i no s'expliquen tant per les revaloritzacions com pel fet que l'entrada de nous pensionistes fa augmentar el promig. Durant 1982 les pensions del règim general pràcticament s'estanquen en termes reals, com a conseqüència d'una revalorització promig de les ja existents que l'ANE fixa per sota de l'augment de l'IPC. Els anys 1985 i 1986, d'aplicació de l'AES, es produeixen, en canvi, augments entorn del 2'5% anual, similars als dels anys immediatament anteriors i també als dels immediatament posteriors.

---

³⁶ I de la relació entre el valor de les "baixes" i el de la resta de pensions.

Taula 4.28. Variació de les pensions en termes reals, 1974-1988
(pensió mitjana per persona en % anual)

Any	Total tots règims	Total règim general
1974	7'94	5'42
1975	5'54	2'33
1976	13'27	16'31
1977	3'41	-1'81
1978	14'21	10'65
1979	2'34	4'06
1980	-0'24	0'28
1981	1'14	2'35
1982	-0'64	0'47
1983	3'75	3'85
1984	0'14	1'92
1985	1'72	2'49
1986	2'09	2'49
1987	2'30	2'50
1988(p)	2'83	2'20

Nota: Les dades de 1973-82 fan referència a pensions mitjanes el desembre de cada any, deflactades per la variació de l'IPC entre desembre i desembre. Les de 1982-88 fan referència, en canvi, a les pensions mitjanes en promig anual, deflactades per la variació de l'IPC en mitjana anual.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IPC; Papeles de Economía Española, n.12-13, 1982, Annex Estadístic; Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Análisis económico financiero del sistema español de Seguridad Social 1964-1985, Madrid, 1985 i Boletín de Estadísticas Laborales.

11. Ocupació i atur

El principal argument justificatiu de la política de rendes i de la introducció de noves formes de contractació laboral ha estat sempre la solidaritat amb els aturats. Es a dir, s'ha considerat que aquesta política era la més adequada per afavorir la creació de llocs de treball.

No obstant això, l'únic objectiu quantificat en aquest sentit va ser el de l'ANE de manteniment de la població assalariada ocupada, que no fou complert perquè en termes nets van desaparèixer entorn d'uns 85 mil llocs de treball assalariats.

Els anys 1978-85 decreix el nivell d'ocupació -especialment, els anys 1980-81- i creix la taxa d'atur (taula 4.29). A partir de mitjan 1985 comença a augmentar fortament l'ocupació, tot i que la població activa augmenta també de forma important -a causa de factors demogràfics i, sobretot, de la pròpia situació del mercat de treball- i l'atur es redueix de forma molt més lenta.

Taula 4.29. Ocupacio i atur, 1978-1988

Any	Variació de la població ocupada en promig anual (%)	Atur en promig anual (%població activa)
1976	-1'07	4'78
1977	-0'49	5'15
1978	-1'74	6'96
1979	-1'69	8'64
1980	-3'04	11'46
1981	-3'00	14'32
1982	-1'30	16'41
1983	-1'10	18'20
1984	-1'82	20'15
1985	-0'88	21'46
1986	2'36	21'03
1987	3'07	20'51
1988	2'87	19'49

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'annex 4.

La coexistència determinats anys -clarament durant 1982 i 1984- d'una reducció dels salaris reals i d'una caiguda del nivell d'ocupació va contribuir al descrèdit de la política de rendes. Tot i això, tal coexistència no és certament una prova de la ineficàcia de la reducció dels salaris per combatre l'atur, perquè es pot aduir que la relació decreixent entre salaris reals i ocupació s'observa amb un cert retard i no pas de forma immediata. Aquesta és la conclusió de molts estudis econòmics recents³⁷; ara bé, la complexitat de la relació teòrica entre salaris reals i ocupació³⁸, que fa dubtar de l'estabilitat de la relació entre les dues variables, i els problemes de fiabilitat de la font estadística de salaris -l'enquesta de l'INE³⁹- que utilitzen principalment aquests estudis són motius suficients per no considerar definitives les seves conclusions. De fet, altres autors han mostrat fortes reserves a les conclusions anteriors⁴⁰ o, fins i tot, n'han divergit totalment⁴¹.

---

³⁷ Per exemple, Espasa (1985) o Dolado, Malo de Molina i Zabalza (1986).

³⁸ Vegeu supra I.5.

³⁹ Vegeu l'annex 3.

⁴⁰ Per exemple, Lorente (1986). Carrasco i Lorente (1988) estimen una equació de demanda de treball amb hipòtesis també molt restrictives -com ara la d'existència de rendiments constants a escala, elasticitat de substitució constant entre capital i treball i mercats competitius- però amb dades salarials més fiables -a partir de la CN-; les conclusions són també molt més cauteloses: "en el trabajo realizado no ha sido posible estimar una elasticidad global empleo/salarios y existen razones para pensar que dicha hipotética elasticidad haya sido altamente inestable en el período estudiado" (p.41). Per als autors també "es evidente que en el periodo muestral (fan referència al període 1964-86) ha existido un trade-off entre los aumentos de la ocupación y los de los salarios reales" però "no cabe pensar que dicho trade-off haya sido independiente de determinados factores -rentabilidad del equipo capital, flexibilización del mercado laboral, etc.- no relacionados exclusiva ni principalmente con la evolución de la remuneración real por asalariado y que no se han mantenido constantes entre 1964 y 1986" (p.42).

⁴¹ Per exemple, segons Toharia (1987): "Los últimos datos de la evolución del empleo en la economía española indican que la tendencia observada en los últimos años empieza a invertirse... Existe el peligro, sin

Sembla indubtable que els excedents creixents han millorat les expectatives empresarials i van possibilitar, primer, un sanejament financer i, posteriorment, part de la inversió dels darrers anys. Però també sembla evident que la moderació salarial i la política monetària restrictiva són elements fonamentals per explicar el quasi estancament de l'activitat econòmica durant 1978-85. En conjunt, la política de rendes i de flexibilització de les formes de contractació laboral són dues peces fonamentals d'una evolució econòmica que ha acabat en una conjuntura de fort creixement de la producció i de l'ocupació, però amb un nivell d'ocupació durant 1988 encara més de mig milió de persones per sota del de 1977.

Si és difícil separar els efectes primer contractius i després expansius de la moderació salarial, encara ho és més especular què hauria passat sense factors com ara la millora de la conjuntura internacional, després dels efectes de la segona "crisi del petroli", o la gran entrada de capitals estrangers paralela a l'entrada a la CEE, o especular sobre els efectes futurs de diverses trajectòries salarials o de diversos marcs legals sobre contractació.

12. L'enfortiment dels grans sindicats i la participació a organismes públics

Els acords neocorporatius amb participació formal del govern van suposar, en tots els casos, un reconeixement del dret dels sindicats -i de les organitzacions empresarials- a la participació en tota una sèrie d'organismes de les Administracions Públiques⁴². Encara que amb retard, aquesta participació va fer-se efectiva en una àmplia gama d'organismes tant al nivell

---

embargo, de atribuir este giro a la política económica seguida en los últimos años y, en especial, a las medidas encaminadas a moderar el crecimiento salarial con vistas al restablecimiento del excedente empresarial y a "flexibilizar" el mercado de trabajo. En efecto, quizás nos encontremos ante un ejemplo típico de la falacia que enseñamos a nuestros alumnos el primer día en que entran en contacto con la Economía, a saber, la falacia post hoc, ergo propter hoc, es decir, "sucede después de esto, luego se debe a esto". (p.71)

⁴² Vegeu supra II.3.

estatal com al provincial. Aquests organismes són molt diversos⁴³; estan principalment vinculats amb diversos aspectes del mercat de treball o amb la gestió de les prestacions socials, però en altres casos -com, per exemple, la Junta Superior de Preus o el Consell General d'Universitats- la relació amb el món del treball o amb les condicions de vida dels treballadors és més indirecta.

Tot i la significativa participació formal de les grans confederacions sindicals -la UGT i CCOO- en organismes públics, constatem la insatisfacció sindical respecte d'aquesta qüestió⁴⁴. Aquesta insatisfacció deriva, en primer lloc, de l'escassa capacitat de decisió d'aquests organismes i, en segon lloc, del fet que la participació sindical no ha comportat una creixent intervenció en l'elaboració de la política econòmica; en aquest sentit, tan significativa com l'existència d'organismes amb participació sindical és la no concreció del Consell Econòmic i Social -un organisme previst constitucionalment i que ha estat periòdicament objecte de propostes de concreció- o la manca d'acord "tripartit" sobre temes de tanta importància com el de la reforma de les pensions.

Pel que fa al reconeixement al nivell d'empresa, l'AMI va suposar, des del punt de vista de la UGT, la possibilitat d'intervenir en el disseny del futur marc de relacions laborals i un primer reconeixement empresarial de l'acció sindical a l'empresa. El descompte de les quotes sinicals per l'empresa mateixa és un aspecte més concret que, efectivament, tendeix a generalitzar-se a les grans empreses.

La subvenció als sindicats s'ha convertit a partir de la signatura de l'ANE en una pràctica habitual per part dels succesius governs. Aquesta subvenció té una gran importància per uns sindicats que compten amb una

---

⁴³ Vegeu una relació d'organismes amb participació estatal a Zufiaur (1985)

⁴⁴ Vegeu Zufiaur (1985) mateix o l'informe de l'Institut Sindical de Estudios (1988), vinculat a la UGT. Vegeu a Iglesias (1988) un punt de vista empresarial en el mateix sentit referit al cas de l'AES.

afiliació baixa⁴⁵.

En darrer lloc, un punt menys tangible -però amb derivacions legislatives com ara la creació de la categoria "sindicat més representatiu"- és l'actitud de l'estat i de gran part de l'empresariat, en una etapa decisiva de consolidació d'un nou règim polític, favorable a concedir a la UGT i a CCOO una mena de "reconeixement social" com a representants del conjunt de treballadors, d'una manera que excedeix un criteri estricte d'importància numérica, sigui en termes de representants obtinguts a les eleccions al nivell d'empresa o, sobretot, en termes de nombre d'afiliats⁴⁶. Durant una etapa, la CEOE i els governs van posar poca èmfasi sobre l'escassa afiliació als sindicats i, quan s'al·ludia a la qüestió, era sovint més com a causa de preocupació i com a problema que calia solucionar que no pas com a argument per qüestionar la seva representativitat. La crisi del model neocorporatiu ha comportat un progressiu qüestionament per part del govern de la representativitat dels sindicats i -un dels motius especials de tensió amb la UGT- del monopoli de representació de les grans confederacions.

13. Principals conclusions

Aquest capítol mostra que la política de rendes ha estat molt efectiva en termes de regulació de salaris sempre que ha comptat amb el suport de, si més no, la UGT. Amb l'acceptació dels Pactes de la Moncloa, CCOO havia entrat en una estratègia de moderació salarial; posteriorment, doncs, podia assegurar-se la moderació fins i tot exclouent CCOO, amb la condició que la UGT hi col·laborés. En canvi, quan la política de rendes s'ha basat únicament en les orientacions salarials del govern i de la CEOE, el fracàs ha

---

⁴⁵ Vegue infra II.6.

⁴⁶ Però el tracte no ha estat sempre ni de bon tros simètric per a la UGT i CCOO. A l'etapa de l'ABI i l'AMI, la CEOE va privilegiar manifestament les relacions amb la UGT (vegeu supra II.3) i també ho va fer, lògicament, el PSOE durant 1983-1986. D'altra banda, el reconeixement relatiu de la representativitat sindical per part de la CEOE no implica que al nivell d'empresa existís una actitud generalitzada d'acceptació, ni menys encara de suport, de l'activitat sindical.

estat molt evident. Per tant, és incorrecta la idea d'alguns analistes que la concertació ha tingut només una funció legitimadora del sistema polític o només un valor simbòlic.

Pel que fa a la distribució dels augments salarials segons categories professionals, la tònica predominant dels convenis ha estat el manteniment de les diferències relatives, d'acord amb la política de rendes i, pel que fa als augments segons sectors econòmics, sembla plausible que aquesta política hagi aconseguit un efecte moderat de reducció de la seva dispersió.

El primer objectiu macroeconòmic de la política de rendes, la disminució de la inflació, s'ha assolit, tot i que a un ritme inferior al previst. Els efectes sobre l'ocupació són, en canvi, més difícils de copsar, si bé sembla realista suposar un efecte positiu sobre les expectatives empresarials de la moderació salarial i de la disminució de la conflictivitat laboral, i això no només pels seus efectes directes sobre els costos, sinó pel clima social generat pels pactes socials.

Pel que fa a una altra qüestió de gran rellevància per als empresaris, les cotitzacions socials a càrrec de l'empresa, s'ha produït també una tendència a la moderació, si bé a un ritme molt més lent i en una proporció molt inferior a la dels salaris. Respecte de la jornada, un dels aspectes fonamentals de les condicions de treball, es produeixen disminucions significatives fins a 1984, afavorides pels acords centrals sobre la qüestió i per la llei socialista de juny de 1983.

Els acords neocorporatius van influir també sobre altres qüestions no salarials com ara la consolidació de les grans confederacions sindicals obtenint participació a organismes públics i ajuts econòmics que certament van representar guanys per a les organitzacions signants. Tot i això, alguns temes fonamentals tractats als acords o bé defugien la concreció ja en l'acord mateix i, a la pràctica, eren desenvolupades unilateralment pel govern -com ara les mesures legislatives sobre contractació o la reforma del sistema de pensions- o bé no eren complertes pel govern -com ara el grau de cobertura de l'atur- i això va augmentar la desconfiança futura sobre els pactes i, per tant, la possibilitat que algú trenqués el joc.

II.5. L'EVOLUCIO DE LA DISTRIBUCIO DE LA RENDA (1977-88)

Aquest capítol analitza de forma sistemàtica l'evolució recent de la distribució de la renda des d'un punt de vista "funcional" -i no "personal" o "familiar"- a partir de l'any 1977, amb alguna referència a anys anteriors. Aquest punt de vista és el més rellevant atesa l'orientació general de la tesi, que se centra en el conflicte entre capital i treball i també, de forma secundària, entre els diferents grups de treballadors. A més, l'estudi, que no hem abordat, de la distribució personal de la renda -i de la riquesa- presenta encara més dificultats a causa de l'escassetat de fonts estadístiques: la majoria d'autors s'han basat en l'Enquesta de Pressupostos Familiars elaborada per l'INE de la qual no disposem, però, d'una sèrie contínua per els darrers anys.

L'apartat primer analitza l'evolució de diversos indicadors dels salaris reals i de la distribució de la renda entre ingressos salarials i no salarials. Després "corregim" les dades de l'esmentada distribució per tenir en compte els canvis del grau d'assalarització; analitzem les diferents components que expliquen els canvis dels costos laborals unitaris en termes reals i donem una perspectiva històrica per subperíodes de l'evolució dels salaris reals per persona entre 1964 i 1988 per comparació a l'evolució que hauria mantingut constants els costos laborals unitaris en termes reals (CLUR).

Seguidament, a l'apartat segon, presentem les dades de la divisió de la remuneració total d'assalariats entre cotitzacions socials i salaris nets d'aquestes cotitzacions i ens interessem pel comportament hipotètic dels CLUR si s'hagués mantingut percentualment constant l'esmentada divisió. Presentem també dades sobre l'evolució del salari net de cotitzacions socials per persona, evolució que deduïm de les xifres de la Comptabilitat Nacional.

Els apartats tercer i quart analitzen l'evolució de les diferències dels salaris bruts segons sectors i categories professionals respectivament. La font utilitzada és l'enquesta de salaris de l'INE i també, per a l'estudi intersectorial, la Comptabilitat Nacional base 1980. L'apartat cinquè se centra en un tema molt més específic, l'evolució del poder adquisitiu del Salari

Mínim Interprofessional a partir de 1977.

Els dos apartats següents (sisè i setè) tracten dos aspectes de la incidència de les Administracions Públiques sobre la distribució "funcional". El primer és l'impacte diferencial dels impostos, les cotitzacions socials i les transferències públiques -com ara el "salari social" o els interessos del deute públic- sobre les rendes salarials i no salarials. El segon aspecte és el de l'evolució de les diferències salarials segons categories professionals tenint en compte l'impacte dels impostos i de les cotitzacions socials a càrrec del treballador.

Amb l'apartat vuitè, destinat a resumir les seves principals conclusions, posem fi al capítol.

1. Salaris reals i distribució funcional de la renda

La taula 5.1 presenta diversos indicadors de l'evolució dels salaris monetaris en el període 1977-88, mentre que a les taules 5.2 i 5.3 hi apareixen els mateixos indicadors deflactats segons l'evolució de l'IPC. El primer indicador és el dels augments -ja analitzats¹- dels convenis col·lectius; els altres indicadors són l'enquesta de salaris de l'INE i el que deduïm de les dades de la Comptabilitat Nacional base 1980. A l'annex 3 discutim els problemes de les diverses fonts i els diferents conceptes salarials utilitzats per aquestes fonts; més endavant, farem servir bàsicament el tercer d'aquests indicadors, que considerem el més adequat tot i que pot presentar algun biaix a l'alça i que els acords de conveni són més representatius de la correlació de forces entre treballadors i empreses i dels efectes de la política sindical sobre la negociació col·lectiva.

Al resum de la taula 5.3 hi hem distingit dos grans períodes atenent l'esquema d'anàlisi prèviament desenvolupat. En el primer, 1977-86, la característica prevalent va ser l'existència d'una política de rendes amb un fort impacte sobre els salaris; en el segon període, 1986-88, la determinació de les remuneracions dels treballadors va dependre d'una negociació col·lectiva més descentralitzada.

---

¹ Vegeu supra II.4.

Pel que fa al període 1977-86, si exceptuem els dos primers anys, els diferents indicadors mostren o bé una reducció -com és manifestament el cas dels anys 1982 i 1984²- o bé un pràctic estancament dels salaris reals bruts, de manera que l'evolució dels salaris va distanciar-se pronunciadament de

Taula 5.1. Salaris nominals i IPC, 1978-1988

(% variació anual)

Any	(1)	(2)	(3)	(4)
1978	20'6	25'4	24'8	19'8
1979	14'1	22'5	19'0	15'7
1980	15'3	16'2	17'3	15'6
1981	13'1	15'4	15'7	14'6
1982	12'0	14'0	14'3	14'4
1983	11'4	13'7	15'1	12'2
1984	7'8	9'9	9'7	11'3
1985	7'9	9'3	8'6	8'8
1986	8'2	10'9	8'2	8'8
1987	6'5	7'8	7'5	5'3
1988	6'2	7'6	6'5	4'8

(1) Augment ponderat, segons el nombre de treballadors afectats, dels salaris negociats en conveni segons l'any d'inici d'efectes econòmics

(2) Augment del guany promig per treballador i mes en pagaments ordinaris per jornada normal i extraordinària segons l'enquesta de salaris de l'INE (sèrie homogeneïtzada per l'INE mateix

(3) Calculat a partir de la remuneració per assalariat, segons dades de la CN i de la població assalariada ocupada

(IPC) Promig anual

Fonts i problemes sobre les dades: vegeu l'annex 3.

² El primer, 1982, d'aplicació de l'ANE, l'acord amb la política salarial més "dura". El segon, 1984, no hi va haver acord formal sobre política de rendes. En una entrevista al diari El País (10-11-1985), Felipe González argumentava que la concertació afavoria els treballadors com evidenciava l'experiència de 1984; però aquesta argumentació no és correcta: recordem (vegeu supra II.3 i II.4) que l'acord va fracassar perquè el govern defensava un augment màxim dels salaris del 6'5%, mentre que la inflació prevista era d'un 8%, de manera que si s'haguessin complert els objectius governamentals de salaris i preus, s'hauria produït també una disminució del poder adquisitiu dels assalariats, com havia succeït l'any 1982.

Taula 5.2. Indicadors de salaris reals bruts i productivitat, 1977-1988
Base 1977= 100

Any	(1)	(2)	(3)	(Prod)
1977	100'0	100'0	100'0	100'0
1978	100'7	104'7	104'2	103'3
1979	99'3	110'8	107'1	104'8
1980	99'0	111'4	108'7	109'4
1981	97'7	112'2	109'7	113'0
1982	95'7	111'8	109'6	116'0
1983	95'0	113'3	112'5	119'6
1984	92'0	111'9	110'9	124'3
1985	91'2	112'4	110'6	128'2
1986	90'7	114'5	110'0	129'3
1987	91'8	117'3	112'3	132'0
1988	93'0	120'4	114'1	134'6

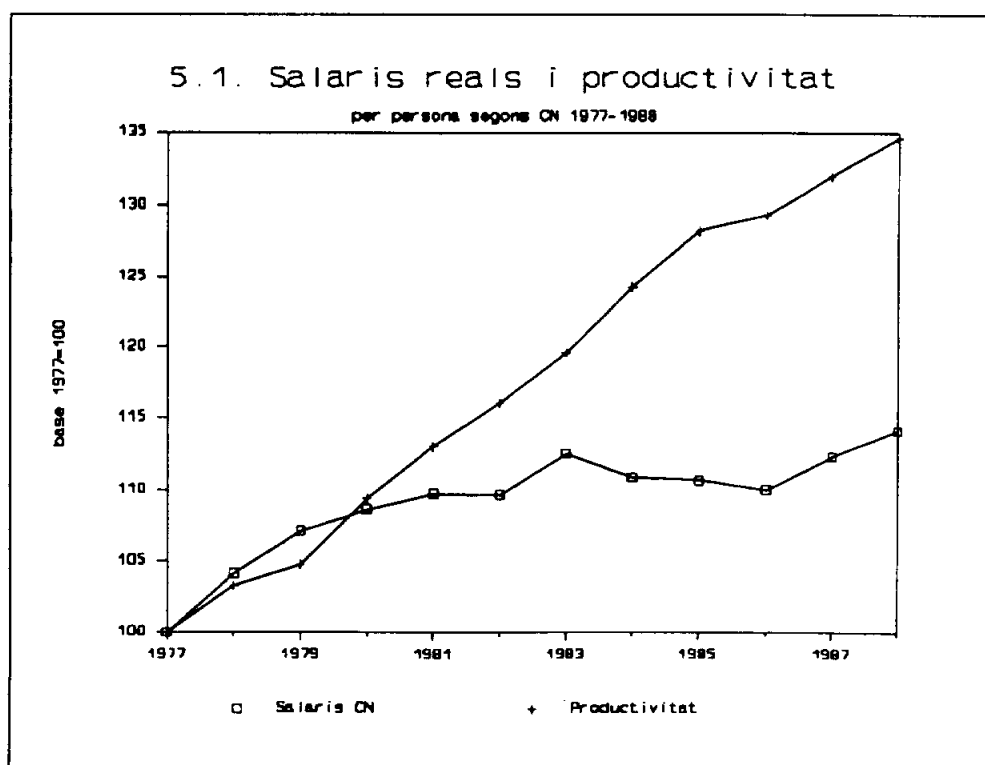
(1) Salaris reals calculats a partir de l'augment ponderat, segons el nombre de treballadors afectats, dels salaris negociats en conveni segons l'any d'inici d'efectes econòmics (inclosos els arbitratges) i de l'evolució de l'IPC

(2) Salaris reals calculats a partir de l'augment del guany promig per treballador i mes en pagaments ordinaris per jornada normal i extraordinària segons l'enquesta de salaris de l'INE (sèrie homogeneïtzada per l'INE mateix

(3) Salaris reals calculats a partir de la remuneració per assalariat, segons dades de la CN, de la població assalariada ocupada i de l'evolució de l'IPC (Prod) Nivell de productivitat en termes reals segons PIB a cost dels factors en pessetes constants de 1980 dividit per persones ocupades (CN 1980)

Font: (1), (2) i (3): Elaboració pròpia a partir de la taula 5.1.

(4): Vegeu l'annex 4.

Taula 5.3. Salaris reals bruts i productivitat, 1978-1988
(% variació anual)

Any	(1)	(2)	(3)	(Prod)
1978	0'7	4'7	4'2	3'3
1979	-1'4	5'9	2'8	1'4
1980	-0'3	0'5	1'4	4'5
1981	-1'3	0'7	1'0	3'2
1982	-2'1	-0'3	-0'1	2'7
1983	-0'7	1'3	2'6	3'1
1984	-3'1	-1'3	-1'4	3'9
1985	-0'8	0'5	-0'2	3'2
1986	-0'6	1'9	-0'6	0'8
1987	1'1	2'4	2'1	2'2
1988	1'3	2'7	1'6	1'9

% creixement anual acumulatiu del salari real i de la productivitat

Període	(1)	(2)	(3)	(Prod)
1977-86	-1'1	1'5	1'0	2'9
*1977-79	-0'4	5'3	3'5	2'4
*1979-86	-1'2	0'5	0'4	3'0
1986-88	1'3	2'5	1'8	2'0

(1), (2), (3) i (prod): idèntics conceptes de la taula 5.2.

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula 5.2.

l'evolució de la productivitat (gràfic 5.1). Els anys 1978 i 1979, en canvi, semblen destacar, atenent els indicadors de l'enquesta de l'INE i de la Comptabilitat Nacional, per un creixement important dels salaris reals, especialment durant 1978, que va ser -cal recordar-ho perquè explica en partel fet- l'únic any en què la inflació va resultar inferior a la prevista al començament d'any; tanmateix, si observem l'indicador dels convenis col·lectius i si tenim en compte que aquests anys hi ha motius que ens fan

pensar en un biaix positiu especialment fort dels altres indicadors³, els creixements són probablement molt menors.

Durant 1987 i 1988 es pot parlar d'un canvi de tendència. L'augment promig pactat als convenis és, per primer cop des de 1978, superior a l'augment de l'IPC en promig anual; l'enquesta de l'INE i la Comptabilitat Nacional registren les taxes de creixement salarial en termes reals més importants des de 1979 (amb l'única excepció de l'any 1983 en el cas de la CN).

Encara que els canvis de la participació dels salaris en el PIB depenen també d'altres factors, el pràctic estancament salarial dels anys vuitanta va traduir-se en un decreixement clar de la citada participació. El gràfic 5.2 i la taula 5.4 presenten, amb l'objectiu de fornir una perspectiva històrica, l'evolució de la distribució funcional de la renda en el període 1970-87 a partir de la sèrie homogènia de Comptabilitat Nacional base 80, segons la qual l'any 1985 la participació salarial -entorn del 50%- s'havia situat pràcticament al mateix nivell de 1971; aquesta evolució no representa, però, una simple regressió a la situació d'aquell any, perquè mentre que durant 1971 només el 63'3% de la població ocupada era assalariada, el 1985 el percentatge és d'un 67'4%. L'augment de la participació de les rendes salarials durant 1970-77 fou deguda secundàriament a l'augment dels salaris per persona i principalment a l'augment del grau d'assalarització, fet que ja hem destacat en un altre capítol⁴. El comportament posterior és completament oposat: durant els anys 1977-86 es produeix una disminució de la part dels salaris explicable pel comportament dels salaris per persona i que encara seria una mica més gran si tinguéssim en compte els canvis del grau

---

³ Vegeu l'annex 3.

⁴ Recordem que, segons l'anàlisi del capítol II.2., fet en base a la CN 1970 i amb les limitacions de la metodologia utilitzada (vegeu l'annex 2), l'augment de la participació dels salaris dins el PIBcf durant aquest període va ser de 6 punts percentuals, però que, sense l'increment del grau d'assalarització -del 62'4 al 68'5% de la població ocupada-, estimàvem que hauria estat només de 0'9 punts. Més endavant presentarem estimacions molt semblants a partir de la CN 1980.

d'assalarització; la relativa estabilitat dels anys següents, 1986-88, cal enmarcar-la en un context de fort increment del grau d'assalarització -que arriba al seu màxim històric- lligat al canvi de la situació del mercat de treball. Per justificar aquestes conclusions, estimarem quina hauria estat la participació salarial durant 1970-88 si no s'haguessin produït canvis de la composició de la població ocupada sinó només canvis distributius entre les

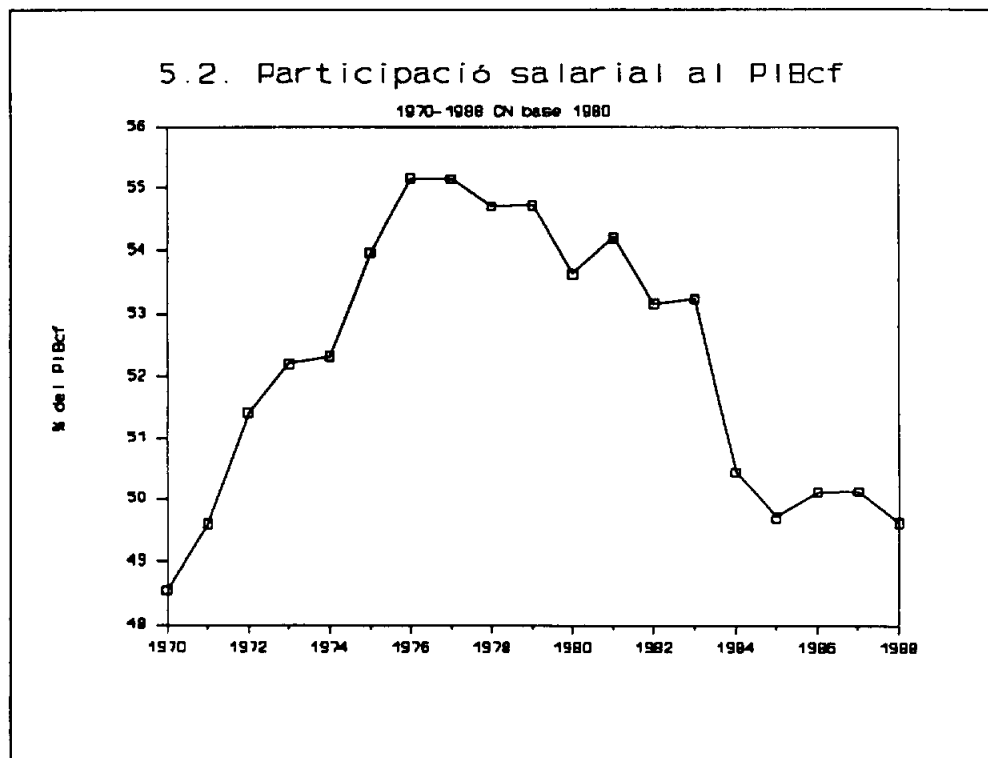
Taula 5.4. Distribució funcional del PIB a cost dels factors, 1970-1988
(% sobre el total)

Any	(1)	(2)
1970	48'6	51'4
1971	49'6	50'4
1972	51'4	48'6
1973	52'2	47'8
1974	52'3	47'7
1975	54'0	46'0
1976	55'2	44'8
1977	55'2	44'8
1978	54'7	45'3
1979	54'7	45'3
1980	53'6	46'4
1981	54'2	45'8
1982	53'2	46'8
1983	53'2	46'8
1984	50'4	49'6
1985	49'7	50'3
1986	50'1	49'9
1987	50'1	49'9
1988	49'6	50'4
1970-1977	+6'1	
1977-1986	-5'1	
1986-1988	-0'5	

(1) Remuneració total d'assalariats (inclòs el total de cotitzacions socials) CN 1980

(2) Excedent Brut d'Explotació (rendes no salarials) CN 1980

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE, Contabilidad Nacional, base 1980.

Taula 5.5. Grau d'assalarització de la població ocupada, 1977-1988
(% d'assalariats sobre el total de població ocupada)

Any	% d'assalariats
1977	68'5
1978	68'5
1979	68'3
1980	68'1
1981	67'9
1982	68'0
1983	67'5
1984	66'8
1985	67'4
1986	69'1
1987	69'8
1988	70'9

Font: Sèries de població ocupada i assalariada homogeneïtzades per la Direcció General de Previsió i Conjuntura.

rendes empresarials i de la propietat i les dels assalariats (taula 5.6 i gràfic 5.3). Aquests resultats ens permeten estimar l'evolució dels costos laborals unitaris reals del període. Aquesta estimació i la seva descomposició en diferents components⁵ apareixen a les taules 5.7. i 5.8 i al gràfic 5.4.

Taula 5.6. Participació "corregida" de la remuneració d'assalariats en el PIB a cost dels factors segons diversos supòsits, 1970-1988
(% sobre el total)

Any	(a)	(b)
1970	52'9	77'8
1971	53'3	78'3
1972	53'7	78'9
1973	54'0	79'3
1974	53'3	78'2
1975	54'3	79'8
1976	55'1	80'9
1977	54'8	80'5
1978	54'3	79'8
1979	54'5	80'1
1980	53'6	78'8
1981	54'3	79'9
1982	53'2	78'2
1983	53'7	78'9
1984	51'4	75'5
1985	50'2	73'7
1986	49'4	72'5
1987	48'9	71'8
1988	47'6	69'9
1970-1977	+1'9	+2'7
1977-1986	-5'4	-8'0
1986-1988	-1'8	-2'6

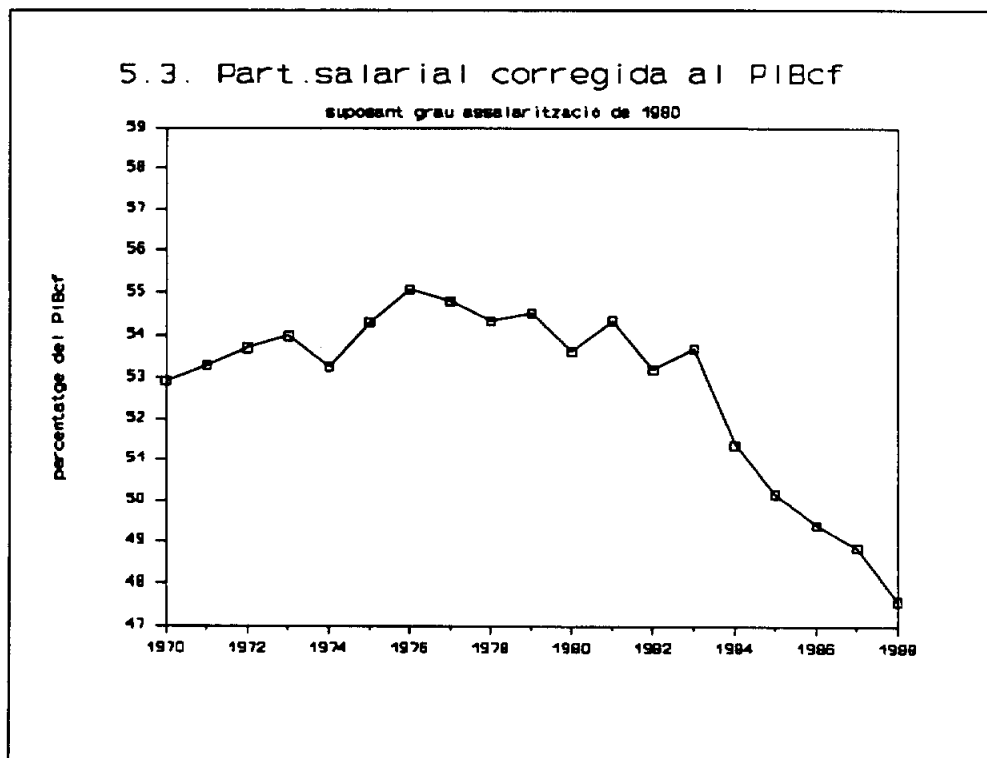
(a) Suposant que es manté constant el grau d'assalarització de 1980 i que la productivitat dels assalariats és igual a la productivitat promig

(b) Suposant un "salari fictici" per a la població ocupada no assalariada igual al salari promig

Nota: Sobre els mètodes de càlcul, vegeu l'annex 2.

Font: Elaboració pròpia a partir de les taules 5.4 i 5.5.

⁵ Vegeu l'annex 1.

Taula 5.7. Components del canvi dels CLUR, 1977-1988
Base 1977= 100

Any	(1)	(2)	(3)	(4)
1977	100'0	100'0	100'0	100'0
1978	100'9	99'3	99'0	99'2
1979	102'3	98'1	99'2	99'5
1980	99'3	99'4	99'2	97'9
1981	97'1	101'7	100'4	99'2
1982	94'5	102'2	100'5	97'1
1983	94'1	102'8	101'4	98'0
1984	89'2	103'1	101'9	93'7
1985	86'3	103'4	102'6	91'5
1986	85'1	101'4	104'4	90'1
1987	85'1	100'8	103'9	89'2
1988	84'8	99'5	102'9	86'9

(1) Relació entre la remuneració per assalariat segons dades CN i la productivitat

(2) Relació entre l'IPC i el deflactor del PIB a preus de mercat

(3) Relació entre el deflactor del PIB a preus de mercat i el deflactor del PIB a cost dels factors

(4) Cost laboral unitari real segons el deflactor del PIB a cost dels factors

(4) = ((1)x(2)x(3))/10000

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'annex 4.

Taula 5.8. Components del canvi dels costos laborals unitaris reals, 1978-1988

Any	(% de variació)			
	(1)	(2)	(3)	(4)
1978	0'9	-0'7	-1'0	-0'8
1979	1'4	-1'2	0'2	0'3
1980	-2'9	1'2	0'1	-1'6
1981	-2'1	2'3	1'2	1'3
1982	-2'7	0'5	0'0	-2'1
1983	-0'5	0'5	0'9	0'9
1984	-5'1	0'3	0'5	-4'3
1985	-3'3	0'3	0'7	-2'3
1986	-1'4	-1'9	1'7	-1'6
1987	0'0	-0'6	-0'4	-1'0
1988	-0'3	-1'3	-1'0	-2'6

% creixement anual acumulatiu				
	(1)	(2)	(3)	(4)
1977-86	-1'8	0'2	0'5	-1'2
*1977-79	1'1	-0'9	-0'4	-0'2
*1979-86	-2'6	0'5	0'7	-1'4
1986-88	-0'2	-0'9	-0'7	-1'8

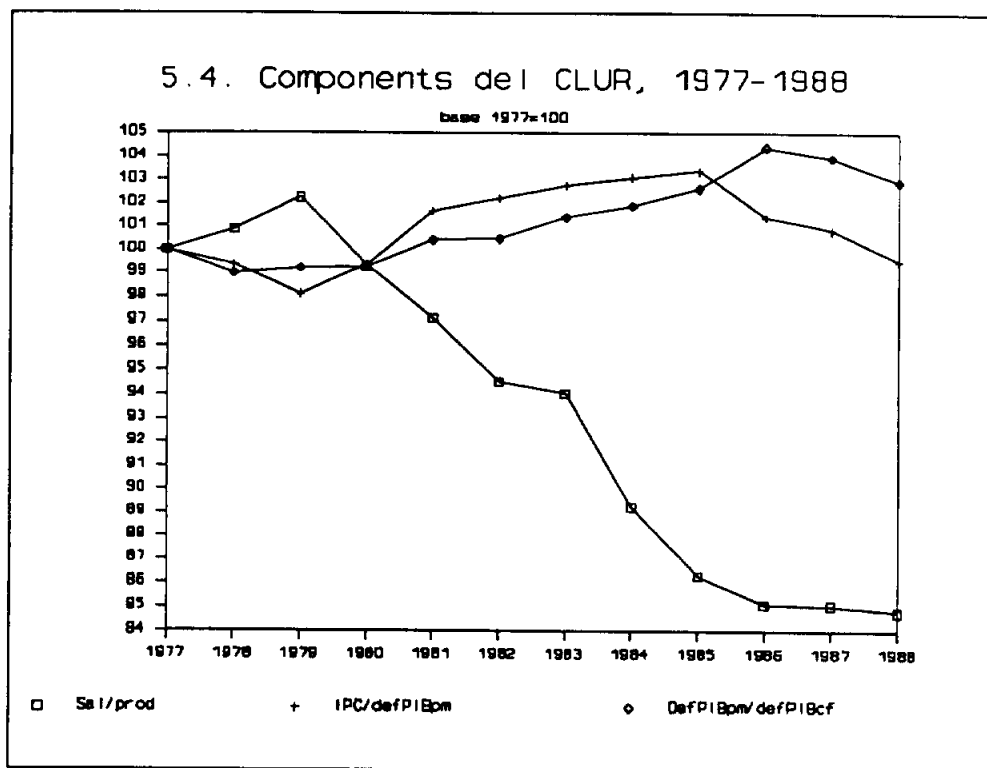
(1), (2), (3) i (4): idèntics conceptes de la taula 5.7.

Nota: Aproximadament (4) = (1)+(2)+(3).

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la taula 5.7.

Globalment, els costos laborals unitaris deflactats pel preu del producte -els rellevants des del punt de vista empresarial- van disminuir més d'un 13% durant 1977-88. En particular, l'ajust salarial del període 1979-81 va ser prou important per possibilitar la reducció de la inflació -no només en termes del deflactor del PIB, sinó també de l'IPC- i la reducció de la participació dels salaris, malgrat que l'increment del preu de les importacions i, secundàriament, l'augment de la pressió fiscal indirecta, reduïen la taxa de creixement salarial compatible amb el manteniment dels costos laborals unitaris. Durant 1981-85, la reducció de la participació salarial va ser encara més gran, tot i que va disminuir la taxa d'augment de la productivitat del

treball i que els altres factors encara dificultaven la moderació salarial en termes del preu del producte a cost dels factors.

A partir de 1985, la relació d'intercanvi amb l'exterior serà favorable al manteniment de l'excedent d'explotació, encara que durant 1986 aquest element favorable fou pràcticament contrarestat per l'efecte sobre els preus finals de la introducció de l'IVA. Posteriorment, tant el sector exterior com la moderada pèrdua de participació dels impostos indirectes en el PIB⁶ contribuiran que l'augment dels salaris reals, gairebé igual al de la productivitat, sigui compatible amb disminucions encara molt significatives

⁶ El pes dels impostos indirectes nets de subvencions respecte del PIBcf creix del 4'5 al 7'5% entre 1978 i 1985, durant 1986 puja fins al 9'6% i els dos anys següents és d'un 9'4% (1987) i d'un 8'8% (1988) (Dades calculades a partir de la CN base 1980 i Banco de España, Informe anual 1988).

de la participació "corregida" de la remuneració dels assalariats.

La taula 5.9 i el gràfic 5.5 resumeixen aquests factors que acabem de comentar i els comparen amb el seu comportament⁷ durant els anys seixanta i els primers setanta. Els anys 1977-79 marquen la línia divisòria entre l'augment -bé que molt moderat- i la disminució -molt significativa després de 1981- de la participació dels salaris.

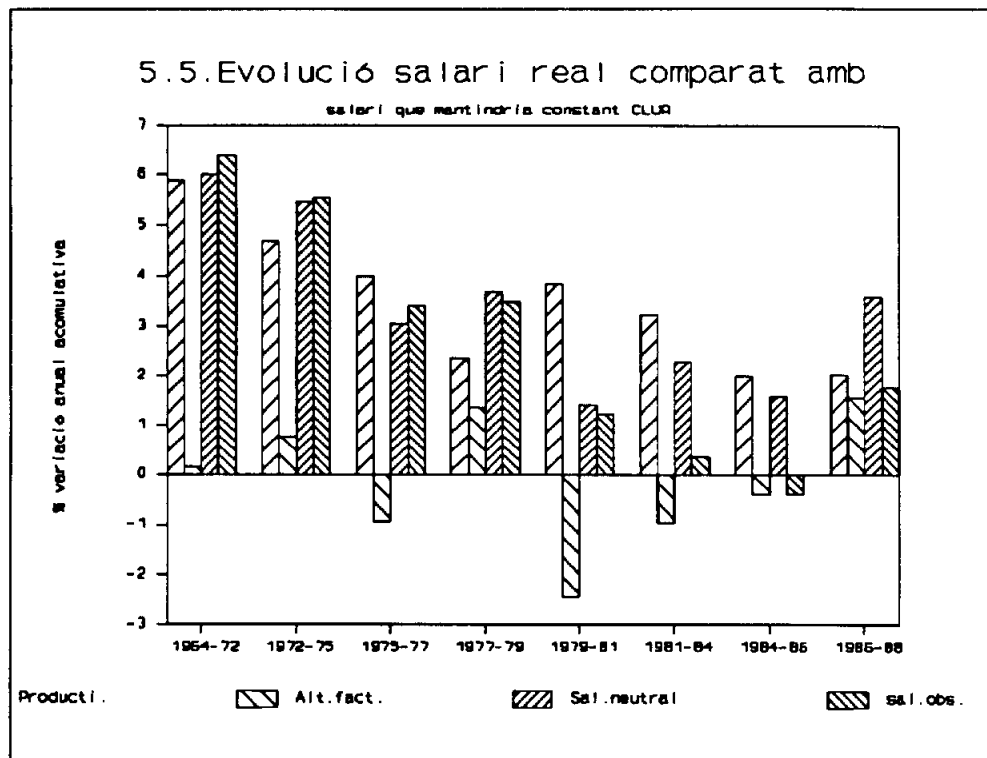
Taula 5.9. Variació dels salaris reals i de la participació dels assalariats en el PIB a cost dels factors per períodes, 1964-1988
(% de variació anual acumulativa)

Període	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1964-72	5'9	0'2	6'0	6'4	0'3
1972-75	4'7	0'8	5'5	5'5	0'0
1975-77	4'0	-0'9	3'1	3'4	0'4
1977-79	2'4	1'3	3'7	3'5	-0'2
1979-81	3'8	-2'4	1'5	1'2	-0'2
1981-84	3'2	-1'0	2'3	0'4	-2'0
1984-86	2'0	-0'4	1'6	-0'4	-2'0
1986-88	2'0	1'6	3'6	1'8	-1'8

- (1) Productivitat per persona a cost dels factors en pessetes constants
- (2) Altres factors
- (3) Salari real que hauria mantingut la participació salarial en el PIB a cost dels factors (si no hagués variat el grau d'assalarització)
- (4) Salari real observat
- (5) Cost laboral unitari real

Notes: El salari real és brut i inclou totes les cotitzacions social a càrrec de l'empresa. (2) és la relació entre el deflactor del PIB a cost dels factors i l'IPC. (3) = (2)+(1). Aproximadament, (5) = (4)-(3).
Font i metodologia: Vegeu els annexos 2 i 4.

⁷ Vegeu-ne l'anàlisi a supra II.2.

2. Salaris i cotitzacions socials

Ja hem vist que durant el període 1977-86 la disminució de les taxes de creixement de les cotitzacions socials no va ser tan intensa com la dels salaris⁸, de manera que la pèrdua de pes de la participació de l'agregat "remuneració total d'assalariats" dins el PIB a cost dels factors fou totalment deguda al comportament dels "sous i salaris nets de cotitzacions socials" (taula 5.10). Ens podem preguntar què hauria passat amb els costos laborals reals unitaris si s'hagués produït la mateixa evolució observada dels salaris nets de cotitzacions socials però no existissin cotitzacions socials⁹: comprovem que la disminució dels CLUR entre 1977 i 1986 hauria estat molt més intensa (taules 5.11 i 5.12), de 16'7 punts percentuals en lloc de 9'9

⁸ Vegeu supra II.4.

⁹ Vegeu nota 63 del capítol II.2.

punts.

Partint de les dades de la CN i de les de població assalariada ocupada, constatem que en el període 1977-86 els salaris reals per persona nets de cotitzacions socials van romandre en conjunt estancats (taules 5.13 i 5.14) i, si prescindim dels dos primers anys -que tenen un comportament atípic- i ens limitem als anys vuitanta des de l'entrada en vigor de l'AMI fins al darrer any d'aplicació de l'AES, les xifres mostren una disminució del salari real per persona a nivell promig, fins i tot utilitzant una font estadística que incorpora tota la "deriva salarial" en sentit ampli -inclosos els efectes dels canvis sectorials i ocupacionals- i que, probablement, comporta un cert biaix a l'alça de les estimacions de les variacions salarials¹⁰.

Taula 5.10. Participació dels sous i salaris nets i de les cotitzacions socials dins el PIB a cost dels factors, 1977-1986
(% sobre el total)

Any	Sous i salaris nets de cotitzacions socials		Cotitzacions socials	
	CN70	CN80	CN70	CN80
1977	45'7		12'4	
1978	44'7		12'9	
1979	44'2		13'4	
1980	42'8	39'2	13'6	14'5
1981		39'2		15'0
1982		38'3		14'9
1983		38'1		15'2
1984		36'1		14'4
1985		35'1		14'6
1986		35'1		15'0

Nota: Les cotitzacions socials inclouen totes les que figuren dins de la "remuneració total d'assalariats" (reals pagades a les Administracions Públiques, reals pagades a empreses d'assegurances i fictícies).

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'annex 4.

¹⁰ Vegeu l'annex 3.

Taula 5.11. Participació "corregida" (*) dels sous i salaris nets dins el PIB a cost dels factors, 1977-1986
(% sobre el total)

Any	CN70	CN80
1977	45'4	
1978	44'4	
1979	44'1	
1980	42'8	39'2
1981		39'3
1982		38'3
1983		38'4
1984		36'7
1985		35'4
1986		34'6

(*) Suposant el grau d'assalarització de 1980

Font: Elaboració pròpia a partir de les taules 5.9 i 5.10.

Taula 5.12. Evolució "hipotètica" (*) dels costos laborals unitaris reals sense comptar les cotitzacions socials, 1977-1986

Any	Base 1977= 100	%variació
1977	100	
1978	97'8	-2'2
1979	97'1	-0'8
1980	94'3	-2'8
1981	94'8	0'5
1982	92'4	-2'6
1983	92'5	0'1
1984	88'4	-4'4
1985	85'2	-3'6
1986	83'3	-2'3

(*) Suposant que no existissin les cotitzacions socials i que la remuneració total coincidís amb els sous i salaris nets de cotitzacions socials de cada any

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la taula 5.11.

Taula 5.13. Remuneració assalariats per persona neta de cotitzacions socials, 1977-1986

Any	Base 1977=100	%variació
1977	100	
1978	102'8	2'8
1979	104'5	1'7
1980	104'7	0'2
1981	104'8	0'1
1982	104'3	-0'5
1983	106'2	1'8
1984	104'6	-1'5
1985	103'0	-1'5
1986	101'7	-1'3

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'annex 4. _

Taula 5.14. Remuneració d'assalariats per persona amb i sense cotitzacions socials, 1977-1986

(% variació anual acumulativa)

Període	Amb cotitzacions	Sense cotitzacions
1977-86	1'1	0'2
*1977-79	3'5	2'2
*1979-86	0'4	-0'4

Font: Elaboració pròpia a partir de les taules 5.3 i 5.13.

3. Diferències salarials intersectorials

Durant el franquisme, l'extensió de la negociació col·lectiva va comportar un procés de forta diferenciació salarial¹¹ que, amb la crisi del sistema de relacions laborals, fou seguit d'una forta compressió del "ventall" salarial segons branques d'activitat econòmica, especialment els anys 1976 i 1977.

Per analitzar l'evolució d'aquest "ventall" i, en particular, per esbrinar

¹¹ Vegeu supra II.2.

si la política de rendes ha impedit una creixent diferenciació, disposem de dues fonts de dades¹²: la primera, des de 1977, és l'enquesta de salaris de l'INE; la segona, des de 1980, les dades sectorials de remuneració d'assalariats de la CN, que incloen totes les cotitzacions socials i un major nombre de sectors econòmics i que, juntament amb les dades d'ocupació per assalariat de la mateixa CN, permeten calcular l'evolució anual de la remuneració per persona en cada activitat econòmica. Partim, en el cas de la primera font d'una divisió en 21 sectors¹³ i, en el cas de la segona font, hem agrupat els sectors econòmics en 24 unitats¹⁴.

La taula 5.15 presenta els valors d'un indicador de dispersió salarial - el coeficient de variació- calculat segons les dues fonts. L'any 1978, d'aplicació del Pactes de la Moncloa, es produeix una significativa disminució de les diferències, que continua la tendència dels anys immediatament anteriors i que s'explica per l'actuació, abans reprimida, dels sindicats. Després, un fet remarcable és que la tendència a l'ampliació de les diferències dels anys vuitanta només es trenca els anys sense política de rendes pactada, és a dir, 1984 i 1987 (gràfic 5.6). D'aquest resultat no podem treure'n grans conclusions; caldria una anàlisi més detallada per descomptar l'efecte de les variacions de l'estructura de categories de cada sector sobre el promig sectorial i dels canvis de la conjuntura econòmica, però en tot cas, sí que podem rebutjar la hipòtesi més simplista segons la qual els pactes socials han frenat la diferenciació salarial i la negociació col·lectiva lliure posterior ha afavorit, en canvi, només els sectors millor pagats.

---

¹² Aquestes fonts no permeten analitzar la diferenciació salarial entre treballadors estables i treballadors no estables, tot i que aquesta diferenciació és, sens dubte, un aspecte més de la diferència de condicions de treball entre els dos col·lectius.

¹³ Vegeu a l'annex 3 l'enumeració dels sectors econòmics. Per mantenir la homogeneïtat de la sèrie, prescindim del sector "petroli i minerals radiactius", incorporat a l'enquesta l'any 1978, i del sector "transport per carretera", incorporat l'any 1981.

¹⁴ Vegeu-ne els detalls a l'annex 3.

Taula 5.15. Diferències salarials segons sectors econòmics, 1977-1984
(coeficient de variació (no ponderat)x100)

Anys	(a)	(b)	(b')
1977	23'2		
1978	21'2		
1979	21'5		
1980	21'9	24'5	22'2
1981	22'0	25'7	23'5
1982	23'4	26'6	23'9
1983	23'6	26'6	23'9
1984	22'4	26'0	22'5
1985	22'7	26'6	22'9
1986	22'8	30'4	23'3
1987	22'6		

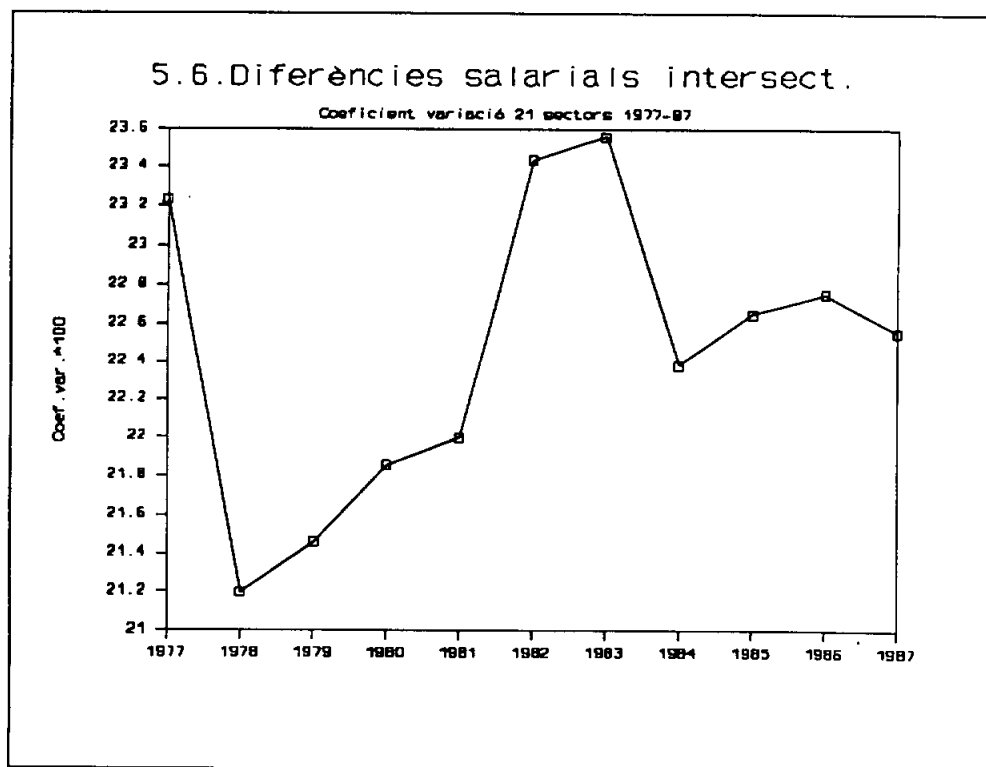
(a) Salaris per persona i mes segons l'enquesta de l'INE. Pagaments totals per jornada ordinària i extraordinària. 21 sectors econòmics de la indústria, la construcció i alguns serveis

(b) Remuneració d'assalariats per persona a partir de les dades sectorials CN base 1980. Agrupació en 24 sectors de totes les activitats econòmiques

(b') Idèntic concepte que (b), però exclòs el sector "institucions de crèdit i assegurances", que l'any 1986 presenta una taxa de creixement anòmala (vegeu l'annex 3)

Nota: Sobre la desagregació sectorial, vegeu l'annex 3.

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE, Salarios i CN base 1980.

Amb les dades de la CN hem provat també la capacitat de dues variables per explicar la diferent evolució sectorial dels salaris entre 1980 i 1986: el nivell salarial i, com a indicador molt indirecte de la relació entre l'oferta i la demanda de treball, la variació del nivell d'ocupació. La correlació lineal entre la variació salarial i el nivell salarial de l'any anterior és positiva -i això explica l'ampliació de les diferències durant aquests anys- però pràcticament nul·la¹⁵, de manera que no és estadísticament significativa; si la política de rendes hagués limitat l'ampliació del ventall intersectorial de salaris, caldria esperar que els sectors millor pagats haurien obtingut en general -amb o sense aquesta política¹⁶- millors salaris, encara que la diferenciació no seria tan gran com si existís negociació col·lectiva lliure. D'altra banda, de vegades es diu que la política de rendes ha dificultat la flexibilitat salarial respecte de la situació del mercat; la nul·la correlació¹⁷ entre variació salarial i variació de la població assalariada ocupada a cada activitat econòmica fa dubtar d'aquesta interpretació, que hauria d'implicar alguna correlació positiva entre les dinàmiques de l'ocupació i dels salaris, tot i que amb la política de rendes les "forces del mercat" no actuarien amb la mateixa intensitat sobre la dinàmica salarial.

Totes dues fonts estadístiques evidencien una estabilitat bastant forta de les posicions relatives dels sectors dins la jerarquia salarial. No obstant això, un cas significatiu de pèrdua de posició relativa és el dels treballadors

---

¹⁵ En concret, i amb la divisió en 24 sectors que hem establert, els resultats del coeficient R (al quadrat) són: 0'16 (1981); 0'11(1982); 0'02(1983); 0'09(1984); 0'05(1985); 0'32(1986). Si fem els mateixos càlculs sense el sector de les Administracions Públiques -que no depèn de la negociació col·lectiva- trobem valors només lleugerament superiors: 0'21; 0'13; 0'03; 0'08; 0'06; 0'33 respectivament.

¹⁶ Considerant el tipus de política de rendes que no va tractar diferenciadament els grups de treballadors pitjor pagats (vegeu supra II.3).

¹⁷ Els resultats del coeficient R (al quadrat) són: 0'03 (1981); 0'02(1982); 0'18(1983); 0'07(1984); 0'23(1985); 0'08(1986). A més de la seva nul·la significació estadística, els valors corresponen pràcticament tots els anys, en contra de la hipòtesi previsible, a correlacions negatives. Si fem els mateixos càlculs sense el sector de les Administracions Públiques -que no depèn de la negociació col·lectiva- trobem valors molt semblants.

de les Administracions Públiques; significatiu pel seu pes relatiu -gairebé un 20% de la població assalariada total- i perquè han estat perjudicats per l'absència de clàusules de revisió salarial i per l'aplicació més estricta de la política de rendes; amb l'excepció de l'any 1983, la remuneració per assalariat a les Administracions Públiques¹⁸ creix per sota del promig durant tot el període 1980-86 i de les dades de la CN se'n desprèn que, mentre el 1980 el salari promig era d'un 27'5% superior al del conjunt de l'economia, el 1986 l'avantatge s'havia reduït al 19'6%. Com que la comparació de salaris i l'intent de mantenir la posició relativa és un dels elements claus per explicar les actituds dels treballadors¹⁹, no és gens estrany que el sector públic hagi patit darrerament una gran conflictivitat.

4. Diferències salarials segons categoria professional

La política de rendes del postfranquisme fou acompanyada d'una renúncia per part dels principals sindicats a potenciar la negociació col·lectiva com a instrument per comprimir el ventall salarial segons categories professionals i va trencar una tendència d'augment de les reivindicacions en aquest sentit. La taula 5.16 forneix alguns indicadors sobre l'evolució d'aquest ventall a partir de la informació de l'enquesta de salaris de l'INE. A més d'un indicador sintètic -el coeficient de variació-, registrem la relació entre els salaris bruts promig de les dues categories extremes -"titulats superiors" i "peons"- i també entre la categoria millor pagada i cada una de les dues categories a les quals pertany la major part dels treballadors manuals: "oficials de tercera i especialistes", d'una banda, i "oficials de primera i segona" de l'altra.

---

¹⁸ Que a la CN apareix en l'epígraf "servicios no destinados a la venta".

¹⁹ Vegeu supra I.3.

Taula 5.16. Diferències salarials segons categories professionals, 1977-1987
(Salaris per persona i mes segons l'enquesta de l'INE.
Pagaments totals per jornada ordinària i extraordinària)

Any	Coefficient de variació (no ponderat)x100	Relació salari TS/P	Relació salari TS/O3e	Relació salari TS/O12
1977	34'9	311'4	233'2	222'8
1978	36'6	315'0	252'2	238'3
1979	36'5	315'2	256'1	235'2
1980	36'7	312'1	259'9	238'3
1981	37'2	341'7	260'6	248'0
1982	38'7	359'6	280'1	257'1
1983	38'2	345'8	276'1	254'9
1984	38'4	349'5	275'0	250'7
1985	39'6	357'0	278'9	255'8
1986	39'9	364'6	277'0	254'3
1987	40'3	365'9	279'3	253'3

TS= Titulat superior; O12= oficials de primera i segona; O3e= oficials de tercera i especialistes; P= peons. Nota: Coeficient de variació inclou les 11 categories professionals (sense aprenents) en què classifica la població ocupada l'enquesta de salaris de l'INE.

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE, Salarios.

Aquestes dades mostren que entre 1979 i 1987 les diferències interocupacionals de salaris van augmentar²⁰, si bé durant 1983 constatem un canvi en sentit contrari. Interpretem l'augment com a combinació de dos factors: uns augments de conveni en general proporcionals i una major

²⁰ Podria pensar-se que els canvis de l'estructura sectorial de la població assalariada expliquen l'augment de diferències sense que, sector a sector, s'hagi produït un augment similar. A fi de contrastar aquesta hipòtesi, hem calculat els mateixos indicadors de dispersió pels dos sectors industrials de l'enquesta de salaris amb major nombre de treballadors estudiats. Per un dels sectors -el de fabricació de productes metàl·lics i maquinària (31-32-39)- obtenim un canvi del coeficient de variació des d'un 33'5 (1977) fins a un 41'1 (1988) i per al segon sector -la indústria de l'alimentació, begudes i tabac (41-42)-, des d'un 29'5 (1977) fins a un 37'7 (1988). En aquesta anàlisi desagregada no només es manté l'augment de diferències sinó que fins i tot es fa més important. Idèntica conclusió treiem de l'anàlisi, pel que fa a aquests dos sectors, de l'evolució de la relació entre els guanys dels titulats superiors i de les diferents categories de treballadors manuals.

"deriva salarial" a les categories millor pagades; a més, alguns treballadors amb salaris relatius alts no tenen regulades les condicions de treball per negociació col·lectiva, per la qual cosa no han resultat afectats directament per la restricció salarial, excepte quan (1978 i 1979) aquesta restricció s'ha aplicat en termes de la massa salarial total.

Segons les dades salarials de l'INE, i en contrast amb el resultat ja comentat²¹ de la negociació col·lectiva, l'any 1978 van augmentar, com observa Fina (1981, p.486), les diferències salarials atenent la categoria professional; aquest autor considera que el resultat podia ser "facilmente atribuible a falta de fiabilidad de la información utilizada, pero también podría atribuirse a una especie de "sobre-reacción" por parte de las empresas o de determinados grupos de trabajadores ante reducciones del abanico salarial consideradas como no deseables": reforça la segona explicació la constatació que fa Fina que la reducció es va produir principalment als sectors econòmics on el ventall salarial era més reduït, tot i que recolça la primera explicació el fet que l'aproximació de les bases de cotització als salaris reals -que potser va distorsionar les respostes a l'enquesta de l'INE durant aquests anys²²- va afectar sobretot les categories millor pagades.

5. El salari mínim interprofessional

Actualment, el SMI afecta un col·lectiu de treballadors assalariats estimat en uns 400 mil²³ -és a dir, entorn del 5% de la població assalariada ocupada-, si bé la seva influència indirecta és molt més gran, perquè els perceptors del subsidi complementari d'atur cobren el 75% d'aquest salari, mentre que l'evolució de les prestacions de molts pensionistes i d'altres perceptors de subsidi d'atur o d'ajuts a la formació està lligada d'alguna forma amb la del SMI.

---

²¹ Vegeu supra II.4.

²² Vegeu l'annex 3.

²³ Xifra que proporciona l'Instituto Sindical de Estudios (vinculat a la UGT) al seu informe Evolución Social en España: 1977-87.

La taula 5.17 i el gràfic 5.7 presenten l'evolució del SMI en termes de poder adquisitiu durant el període 1977-88. A partir de 1979 es produeix una tendència al decreixement -només interrompuda lleugerament l'any 1983-; els sindicats obliden pràcticament la qüestió del SMI durant l'etapa de la concertació i, cosa sorprenent, ni tan sols quan s'han signat acords formals sobre política de rendes amb la presència del govern, aquests acords no han previst un tractament especialment favorable dels perceptors del SMI ni tampoc la seva revisió salarial davant dels augments no previstos dels preus²⁴.

Taula 5.17. Evolució del poder adquisitiu del Salari Mínim Interprofessional, 1977-1988

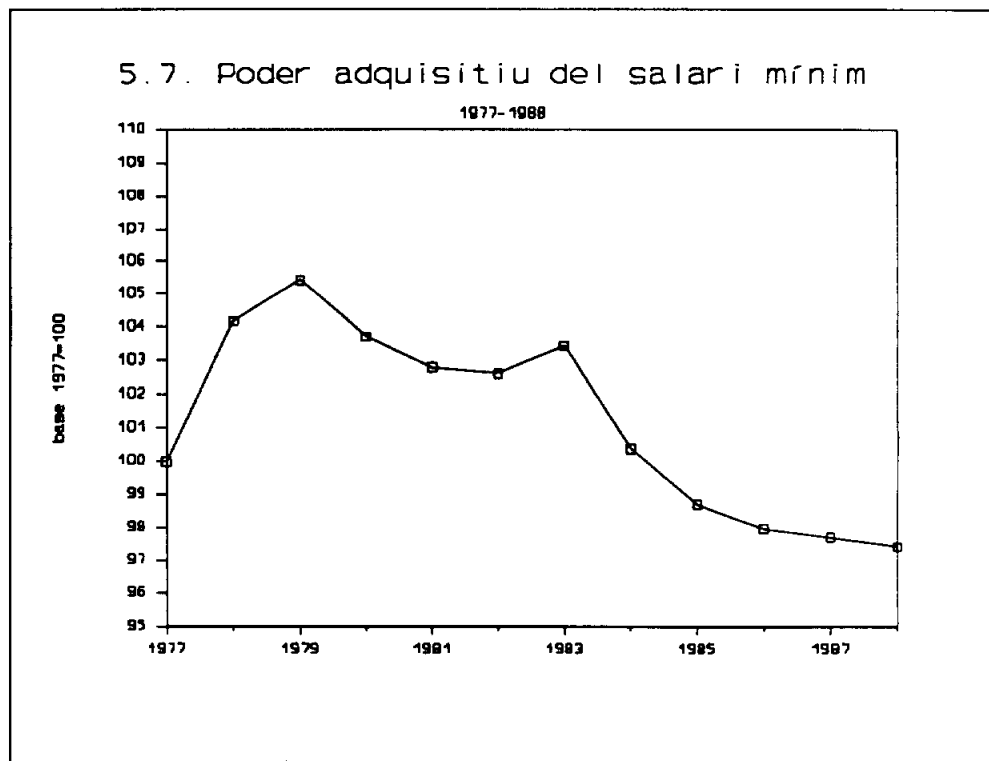
Any	Base 1977=100	% variació
1977	100	
1978	104'2	4'2
1979	105'4	1'2
1980	103'7	-1'6
1981	102'8	-0'9
1982	102'6	-0'2
1983	103'4	0'8
1984	100'4	-3'0
1985	98'7	-1'7
1986	98'0	-0'7
1987	97'7	-0'3
1988	97'4	-0'3

Font i metodologia: vegeu l'annex 3.

Si tenim en compte la incidència de les cotitzacions socials, de les prestacions familiars i del sistema fiscal, haurem de mantenir la conclusió

²⁴ Als darrers anys, el tema de la revisió del SMI i d'altres tipus d'ingressos davant dels augments no previstos de la inflació ha adquirit, en canvi, molt protagonisme: va ser una de les reivindicacions principals de la vaga del 14 de desembre de 1988 i forma part de la Proposta Sindical Prioritària signada per la UGT i CCOO l'octubre de 1989. La reivindicació sindical -i el compromís governamental- d'equiparar les pensions mínimes al SMI atorga encara molta més importància al SMI.

sobre la pèrdua de poder adquisitiu del salari mínim els darrers anys²⁵.

6. Fiscalitat, Prestacions socials i distribució funcional de la renda

A les pàgines anteriors hem constatat que la consolidació del nou règim polític fou acompanyada d'una redistribució a favor de les rendes no salarials i d'una major diferenciació salarial. Aquesta anàlisi admet una objecció: que no té en compte el paper redistribuidor de les Administracions Públiques (AAPP) i que en el nou estat democràtic s'ha substituït salari individual per

---

²⁵ La taula 5.24 explicita més endavant que el SMI brut era (com es dedueix de la taula 5.17) l'any 1987 d'un 7'3% inferior al del promig de 1979 en termes reals. Tenint en compte la incidència de les cotitzacions, de la fiscalitat i de les prestacions familiars, les disminucions en termes nets són, d'acord als nostres càlculs, del 3'5% o del 10'4% segons si el treballador és solter sense fills o casat amb dos fills respectivament.

salari social²⁶. De fet, alguns economistes pròxims al poder polític havien argumentat la necessitat de la moderació salarial justament perquè la redistribució es produís "via fiscal"²⁷. En aquest apartat suggerim una correcció de les xifres de la Comptabilitat Nacional que integra l'impacte de la intervenció de les AAPP, mentre que en un altre apartat considerarem l'efecte de la fiscalitat com a "corrector" de les desigualtats salarials.

Partim del fet que normalment, per estudiar l'evolució de la distribució de la renda entre assalariats i no assalariats, es divideix el Producte -o Renda- Interior Brut a cost dels factors en dos grans agregats (la "remuneració total d'assalariats" (RA) i l'"excedent brut d'explotació" (EBE)). Però les AAPP s'apropien d'una part important d'aquests agregats, en forma de cotitzacions socials o impostos directes, mentre que, d'altra banda, el sector privat resulta beneficiat d'una sèrie de prestacions socials -monetàries o en forma de béns- i pels interessos del deute públic. Si deixem de banda els impostos indirectes nets de subvencions i les despeses generals de les AAPP en forma de consum o d'inversió, caldrà distribuir una variable (a partir d'ara RD) lleugerament diferent del PIB a cost dels factors, és a dir, la suma de la RA, l'EBE, les prestacions socials de les AAPP i els interessos del deute públic, menys les cotitzacions socials a les AAPP i els impostos directes. El nostre objectiu és distribuir les contribucions i les prestacions entre assalariats i no assalariats.

---

²⁶ Aquesta és una de les tesis fonamentals de Trullén (1989).

²⁷ Per exemple, l'equip de Coyuntura Económica, dirigit per Fuentes Quintana, afirma, en la vella tradició de separar eficiència econòmica i equitat, l'any 1980: "La política de distribución equitativa de la renta nacional no debe plantearse en absoluto en el campo de la distribución funcional de la renta, sino en el de la distribución personal (...) El logro efectivo de una mejor distribución de la renta y de la riqueza hay que buscarlo por vías distintas y menos perturbadoras que las alzas intensas de salarios: reforma fiscal, ampliación y reestructuración del gasto público y presión a la baja sobre el tipo de beneficio "normal" de numerosos sectores que viven amparados por el proteccionismo y las intervenciones generadoras de ineficacia." ("Crisis económica, distribución de la renta y caída del excedente empresarial", El País, 24-2-1980).

Per al nostre exercici comptable²⁸ utilitzarem un concepte ampli de força de treball (FT) que inclourà no només els treballadors assalariats ocupats, sinó també els treballadors assalariats retirats o en atur i les famílies de tots aquests col·lectius. En aquest sentit, considerem com a ingressos de la FT els salaris, nets d'impostos i de cotitzacions socials a les AAPP, i les prestacions (allò que, amb certa imprecisió es denomina habitualment "salari indirecte o social") que perceben els treballadors -ocupats, aturats o retirats- i les seves famílies en forma de diners (bàsicament pensions i subsidis d'atur) o de béns (inclourem, amb una manifesta sobrevaluació, totes les despeses de les AAPP en "béns preferents", és a dir, sanitat, educació, habitatge i serveis col·lectius). Els ingressos d'altres grups socials (NFT) seran, en canvi, l'EBE net d'impostos i de cotitzacions socials més les prestacions que perceben en forma econòmica o de béns -bàsicament les prestacions de la Seguretat Social dels règims d'autònoms i de l'agrari per compte propi- i els interessos del deute públic.

Per fer l'anàlisi numèrica, ens valdrem d'una sèrie de supòsits simplificadors detallats a l'annex 5 i que donen lloc a dues sèries alternatives (supòsit I i supòsit II).

La taula 5.18 i el gràfic 5.8 presenten els resultats del nostre exercici per a tot el període 1970-87 comparant els resultats amb els de la CN base 1980 sense cap mena de correcció.

---

²⁸ És obvi que no volem comparar la distribució que resulta un cop han intervingut les AAPP amb una distribució hipotètica sense cap mena d'intervenció, i no tan sols perquè és inimaginable un sistema capitalista sense cap mena d'intervenció estatal -si més no per assegurar els drets de propietat-, sinó perquè si no existissin cotitzacions socials, impostos i/o prestacions socials, la dinàmica de la negociació col·lectiva seria totalment diferent (vegeu supra I.3).

Taula 5.18. Participació dels ingressos totals de la força de treball dins la renda total considerada la incidència de les AAPP, 1970-1987

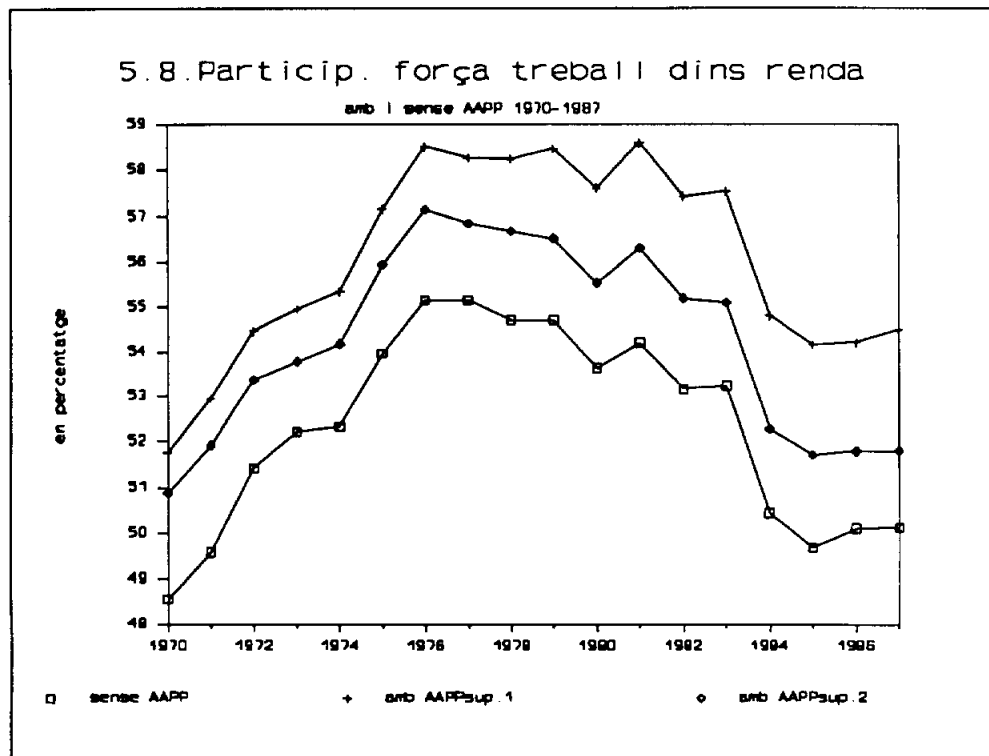
Any	Sense AAPP (%PIBcf)	Amb AAPP (%RD (*))	
		Supòsit I	Supòsit II
1970	48'6	51'8	50'9
1971	49'6	53'0	51'9
1972	51'4	54'6	53'4
1973	52'2	55'1	53'8
1974	52'3	55'5	54'2
1975	54'0	57'3	55'9
1976	55'2	58'7	57'2
1977	55'2	58'5	56'9
1978	54'7	58'5	56'7
1979	54'7	58'6	56'5
1980	53'6	57'6	55'5
1981	54'2	58'6	56'3
1982	53'2	57'4	55'2
1983	53'2	57'6	55'1
1984	50'4	54'8	52'3
1985	49'7	54'2	51'7
1986	50'1	54'2	51'8
1987	50'1	54'5	51'8

Variació de la participació

	% PIBcf	%RD (*)	
		Supòsit I	Supòsit II
1970-77	+6'6	+6'7	+6'0
1977-87	-5'1	-4'0	-5'1

(*) RD=RA+EBE-cotitzacions socials a les AAPP-impostos directes+prestacions econòmiques per a les famílies+despeses de les AAPP en béns preferents+interessos del deute públic

Font i metodologia: vegeu el text i l'annex 5. Totes les dades fan referència a la CN base 1980.

Les tendències generals que resulten de la CN -participació creixent dels salaris durant el període 1970-77, evolució oposada durant els anys posteriors fins a 1985 i ulterior estancament- no són alterades per la introducció de les AAPP ni com a fet qualitatiu ni pràcticament tampoc en la seva magnitud quantitativa. Segons la hipòtesi més favorable als assalariats, la disminució entre 1977 i 1987 dels ingressos de la força de treball dins el total de RD no és de 5'1 punts percentuals, sinó de 4'0 punts; de tota manera, la participació salarial de l'any 1987 era inferior a la de 1972, malgrat el gran canvi del grau d'assalarització (taula 5.5) i malgrat que hem inclòs dins la participació salarial totes les prestacions estatals -i també l'aportació de les famílies dels treballadors assalariats- als aturats, col·lectiu que va passar de representar un 3% (1972) de la població activa a un 20'5% (1987).

Certament s'ha produït un augment quasi ininterromput de la participació de les prestacions socials de les AAPP en tot el període 1970-87; aquest augment l'han finançat sempre, sobretot, els treballadors

assalariats, mitjançant les cotitzacions socials (que a la CN apareixen dins el capítol RA) i els impostos. D'altra banda, el desajustament entre ingressos i despeses de la Seguretat Social, finançat amb transferències estatals, va aparèixer primer, i sempre hi ha tingut una magnitud relativa més important, en el règim d'autònoms i, sobretot, en l'agrari, i no en el règim general, que inclou la major part de treballadors assalariats. A més, el pes creixent dels interessos del deute públic ha actuat com una via de redistribució des dels que paguen impostos als propietaris d'actius financers.

Per tant, el sector públic ha actuat més com a redistribuidor dins la classe treballadora que no pas com a redistribuidor des d'altres grups socials als treballadors assalariats i no ha alterat les grans tendències de la participació dels assalariats dins la renda total; en el període 1977-87, la caiguda de la participació dels salaris nets -superior, com a mínim, als 10 punts percentuals- no ha estat ni de bon tros compensada per l'augment de les prestacions socials (taula 5.19 i gràfics 5.9 i 5.10). D'altra banda, si ens fixem en les despeses estatals, comprovarem que la redistribució entre treballadors ocupats i treballadors aturats i retirats no ha estat suficient per garantir allò que és considerat la característica definitiva de l'Estat del Benestar -un mínim vital assegurat per a tothom-, atesa l'escassa protecció dels aturats i el baix nivell de les pensions mínimes²⁹.

---

²⁹ Vegeu supra II.4.

Taula 5.19. Participació dels diferents components de la "renda distribuïble" (RD) (*), 1970-1987
(% sobre el total)

Any	Salaris nets		Prestacions monetàries		Prestacions en béns	Total FT	
	(1)		(2)		(3)	(1)+(2)+(3)	
	I	II	I	II	I/II	I	II
1970	38'8	38'7	7'2	6'3	5'8	51'8	50'9
1971	39'1	39'0	8'0	7'0	5'9	53'0	51'9
1972	40'6	40'4	8'1	7'1	5'9	54'6	53'4
1973	40'9	40'7	8'2	7'1	5'9	55'1	53'8
1974	40'9	40'7	8'1	7'1	6'4	55'5	54'2
1975	41'3	41'1	8'8	7'7	7'2	57'3	55'9
1976	41'6	41'3	9'5	8'2	7'6	58'7	57'2
1977	41'0	40'7	9'9	8'6	7'5	58'5	56'9
1978	39'1	38'7	11'3	9'8	8'1	58'5	56'7
1979	38'1	37'5	12'3	10'8	8'2	58'6	56'5
1980	36'3	35'5	12'2	10'9	9'1	57'6	55'5
1981	35'8	35'0	13'6	12'1	9'2	58'6	56'3
1982	35'1	34'4	13'4	11'9	8'9	57'4	55'2
1983	34'2	33'3	14'0	12'4	9'3	57'6	55'1
1984	31'6	30'7	13'9	12'3	9'3	54'8	52'3
1985	30'0	29'1	14'2	12'6	10'0	54'2	51'7
1986	30'2	29'3	14'0	12'4	10'0	54'2	51'8
1987	29'9	28'8	14'2	12'6	10'4	54'5	51'8

(cont.)

Taula 5.19. (continuació) Participació dels diferents components de la "renda distribuïble" (RD) (*), 1970-1987
(% sobre el total)

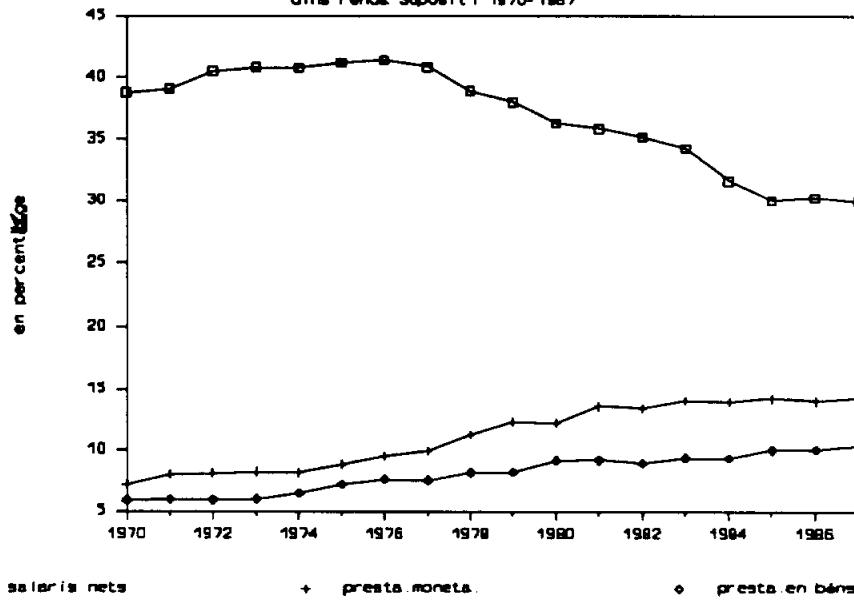
Any	EBE net d'impostos i cotitzacions		Prestacions monetàries		Interessos del deute públic (6)	Total NFT (4)+(5)+(6)	
	(4)		(5)			I/II	(4)+(5)+(6)
	I	II	I	II	I		II
1970	47'0	47'1	0'6	1'4	0'6	48'2	49'1
1971	45'7	45'9	0'7	1'6	0'6	47'0	48'1
1972	44'1	44'3	0'7	1'7	0'6	45'4	46'6
1973	43'5	43'7	0'7	1'9	0'6	44'9	46'2
1974	43'3	43'5	0'7	1'8	0'5	44'5	45'8
1975	41'4	41'6	0'8	1'9	0'5	42'7	44'1
1976	40'0	40'3	0'8	2'1	0'5	41'3	42'8
1977	40'1	40'4	0'9	2'2	0'5	41'5	43'1
1978	40'0	40'4	0'9	2'4	0'6	41'5	43'3
1979	39'8	40'3	1'0	2'5	0'6	41'4	43'5
1980	40'7	41'4	0'9	2'3	0'7	42'4	44'5
1981	39'6	40'4	1'0	2'5	0'8	41'4	43'7
1982	40'5	41'2	1'0	2'6	1'0	42'6	44'8
1983	40'0	40'9	1'1	2'7	1'3	42'4	44'9
1984	42'0	42'9	1'1	2'7	2'1	45'2	47'7
1985	41'5	42'4	1'1	2'6	3'2	45'8	48'3
1986	40'5	41'4	1'1	2'6	4'2	45'8	48'2
1987	40'6	41'7	1'1	2'7	3'8	45'5	48'2

(*) RD= RA+EBE-cotitzacions socials a les AAPP-impostos directes+prestacions econòmiques a les famílies+despeses de les AAPP en béns preferents+interessos del deute públic

Supòsits I i II: fonts i metodologia, vegeu l'annex 5. Totes les dades fan referència a la CN base 1980.

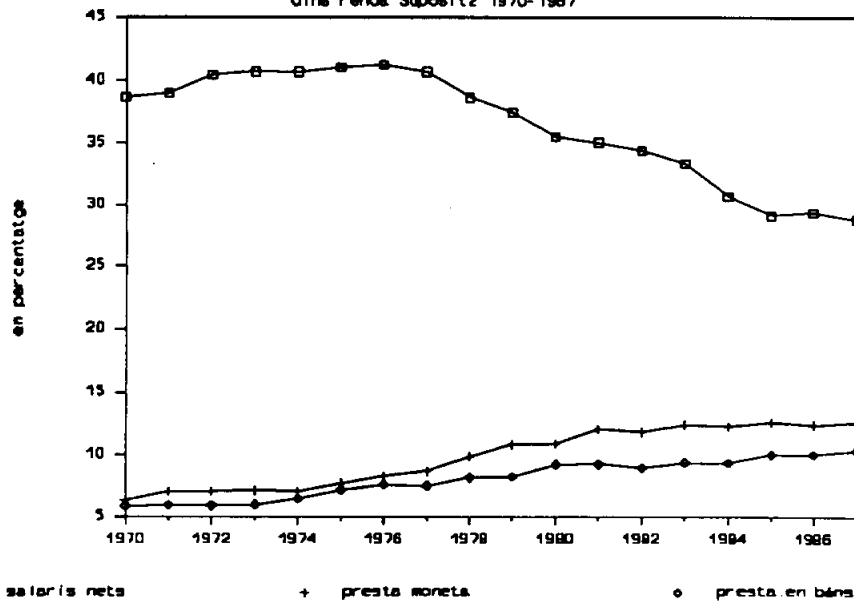
5.9. Components Particip. força treball

dins renda Suposít1 1970-1987

5.10. Components Particip. força treball

dins renda Suposít2 1970-1987

7. Desigualtat salarial i sistema impositiu

El conjunt d'assalariats és un agregat molt heterogeni i, per tant, serà molt rellevant estudiar l'evolució de les diferències salarials entre els diferents grups ocupacionals. Al nivell de salaris bruts, ho hem fet a l'apartat 4 d'aquest capítol. Ara analitzarem com alteren aquestes diferències el sistema fiscal i les cotitzacions socials. Per això hem calculat els salaris nets de cotitzacions socials i d'impostos d'un treballador "típic" de cada categoria professional -és a dir, amb una remuneració igual al promig de la seva categoria- a partir de l'enquesta de salaris de l'INE, amb el supòsit que els seus únics ingressos són els derivats del treball i que les úniques deduccions fiscals que l'afecten són les generals i les derivades de la seva condició d'assalariat o de la seva situació familiar; hem realitzat els càlculs -detallats a l'annex 6- tant per al cas d'un treballador solter sense fills com per al cas d'un treballador casat amb dos fills i els ingressos del qual són els únics ingressos familiars³⁰.

La nostra anàlisi comença l'any 1979, quan entra en vigor el nou sistema fiscal amb un impost general sobre la renda de tipus mitjans i marginals creixents amb el nivell de renda que, en el cas dels treballadors assalariats, va substituir l'IRTP que establia, com a únic element de progressivitat, una quantitat monetària exempta de tributació³¹.

El primer fet que cal destacar de les taules 5.20 i 5.21 és que, malgrat l'estancament o disminució dels salaris bruts, els tipus impositius sobre el treballador "típic" de qualsevol categoria han crescut molt a causa de l'efecte "automàtic" de la inflació i de la manca d'indexació dels tipus impositius; l'única excepció d'aquesta tendència és la disminució de tipus, per a moltes categories i especialment per a les pitjor pagades, que va produir-se l'any 1985³². Però la reforma de 1985 no va compensar, ni de bon tros, els

---

³⁰ L'OCDE realitza periòdicament un estudi d'aquest tipus per a diferents països i per al treballador "manufacturer" típic, però no desagrega les dades en diferents categories (vegeu OCDE, 1986, 1988).

³¹ Vegeu supra II.2.

³² L'AES va tractar el tema de les deduccions fiscals. Vegeu supra II.3.

augmentos anteriors i, a més, els anys següents la tendència serà novament creixent per a gairebé totes les categories, de manera que els tipus mitjans de 1987 eren molt superiors als vigents durant 1979, amb l'única excepció de la categoria dels "peons".

Taula 5.20. Tipus impositius efectius (incloses les deduccions generals) per al treballador "típic" de les diferents categories, 1979-1987

Treballador solter sense fills (% sobre sou brut)						
Any	1	2	3	4	5	6
1979	15'2	13'8	13'7	12'3	11'7	9'6
1980	15'9	14'6	14'4	13'1	12'4	10'6
1981	16'3	14'6	14'6	13'2	12'7	11'1
1982	17'3	15'3	15'1	13'8	13'2	11'7
1983	18'1	15'8	15'7	14'6	13'8	12'2
1984	19'7	17'3	17'3	15'7	14'9	13'0
1985	20'1	17'3	17'5	15'6	14'8	10'1
1986	20'8	17'9	18'0	16'1	15'2	11'1
1987	21'0	18'2	18'1	16'2	15'4	11'0

Any	7	8	9	10	11
1979	10'3	12'3	10'6	10'2	8'8
1980	10'9	13'0	11'5	10'9	9'8
1981	12'1	13'3	11'9	11'6	10'2
1982	12'6	13'5	12'3	11'9	10'9
1983	13'1	14'2	12'8	12'4	11'3
1984	13'8	15'2	13'7	13'2	12'0
1985	11'8	15'2	12'8	11'2	7'2
1986	13'5	15'7	14'2	12'9	8'3
1987	13'4	16'0	14'3	13'1	8'5

1= titulats superiors; 2= titulats mitjans; 3= caps administratius; 4= tècnics no titulats; 5= oficials administratius; 6= auxiliars administratius; 7= subalterns i personal de serveis; 8= caps i mestres de taller; 9= oficials de primera i segona; 10= oficials de tercera i especialistes; 11= peons

Font i metodologia: vegeu l'annex 6.

Taula 5.21. Tipus impositius efectius (incloses les deduccions generals) per al treballador "típic" de les diferents categories, 1979-1987

Treballador casat amb 2 fills
(% sobre sou brut)

Any	1	2	3	4	5	6
1979	13'7	11'8	11'6	9'7	8'8	5'4
1980	14'3	12'4	12'2	10'2	9'2	6'1
1981	14'6	12'3	12'3	10'2	9'2	6'4
1982	15'6	12'9	12'6	10'7	9'7	6'9
1983	16'5	13'4	13'3	11'6	10'3	7'4
1984	18'0	14'9	15'0	12'7	11'4	8'2
1985	18'5	14'9	15'1	12'5	11'3	5'3
1986	19'2	15'7	15'7	13'2	11'9	6'3
1987	19'4	16'1	15'9	13'3	12'1	6'2

Any	7	8	9	10	11
1979	6'7	9'6	7'2	6'4	4'1
1980	6'7	10'1	7'6	6'6	4'6
1981	8'2	10'2	7'7	7'3	4'5
1982	8'6	10'1	8'0	7'2	4'9
1983	9'1	10'9	8'6	7'8	5'5
1984	9'7	11'7	9'5	8'6	6'2
1985	7'4	12'0	8'7	6'7	1'4
1986	9'3	12'6	10'2	8'6	2'6
1987	9'2	13'0	10'4	8'8	2'9

1= titulats superiors; 2= titulats mitjans; 3= caps administratius; 4= tècnics no titulats; 5= oficials administratius; 6= auxiliars administratius; 7= subalterns i personal de serveis; 8= caps i mestres de taller; 9= oficials de primera i segona; 10= oficials de tercera i especialistes; 11= peons

Font i metodologia: vegeu l'annex 6.

Els resultats de les taules 5.22 i 5.23 permeten constatar que, tot i que en termes nets és inferior que en termes bruts (compareu-ho amb la taula 5.16), la desigualtat salarial també creix en el conjunt del període analitzat segons el nostre indicador sintètic -el coeficient de variació-, encara que trobem més anys d'excepció d'aquesta tendència i, en conjunt, l'augment és relativament inferior; les relacions entre el salari net del "titulat superior" i

el de les principals categories de treballadors manuals també són l'any 1987 manifestament superiors a les de 1979 si bé l'any 1982 trobem els valors més elevats d'aquestes relacions i si bé algun any (1984 i 1985) l'efecte del sistema fiscal contrarresta l'augment de diferències en els salaris bruts (gràfics 5.11 a 5.14).

La nostra anàlisi s'ha limitat al període posterior a la reforma fiscal. Podem també preguntar-nos si la desigualtat salarial -a les empreses estudiades per l'enquesta de l'INE i en termes nets- és avui significativament més petita que l'existent l'any 1977 quan van signar-se els Pactes de la Moncloa. Recordem (taula 5.16) que en termes bruts havíem trobat els següents resultats per a l'any 1977: 34'9 (coeficient de variació); 311'4 (relació "titulats superiors" i "peons"), 233'2 (relació "titulats superiors" i "oficials de tercera i especialistes") i 222'8 (relació "titulats superiors" i "oficials de primera i segona"); i tot amb la hipòtesi que l'efecte conjunt de l'IRTP, de les cotitzacions socials i de les prestacions familiars fos neutral respecte de la desigualtat³³, caldria concloure que la desigualtat l'any 1987 fou, segons la majoria d'indicadors, superior a l'existent deu anys abans. Com a mínim, podem, amb tota seguretat, contestar negativament a la pregunta que ens havíem formulat: les diferències de salaris nets no s'han reduït significativament respecte dels nivells de 1977.

---

³³ Hipòtesi sens dubte exagerada, bé que probablement no gaire allunyada de la realitat, sobretot si tenim en compte que en un nombre significatiu de casos els treballadors havien aconseguit que l'empresa assumís el pagament de l'IRTP. Vegeu supra II.2.

Taula 5.22. Diferències salarials segons categories professionals en termes nets, deduïts impostos i cotitzacions socials, 1979-1987

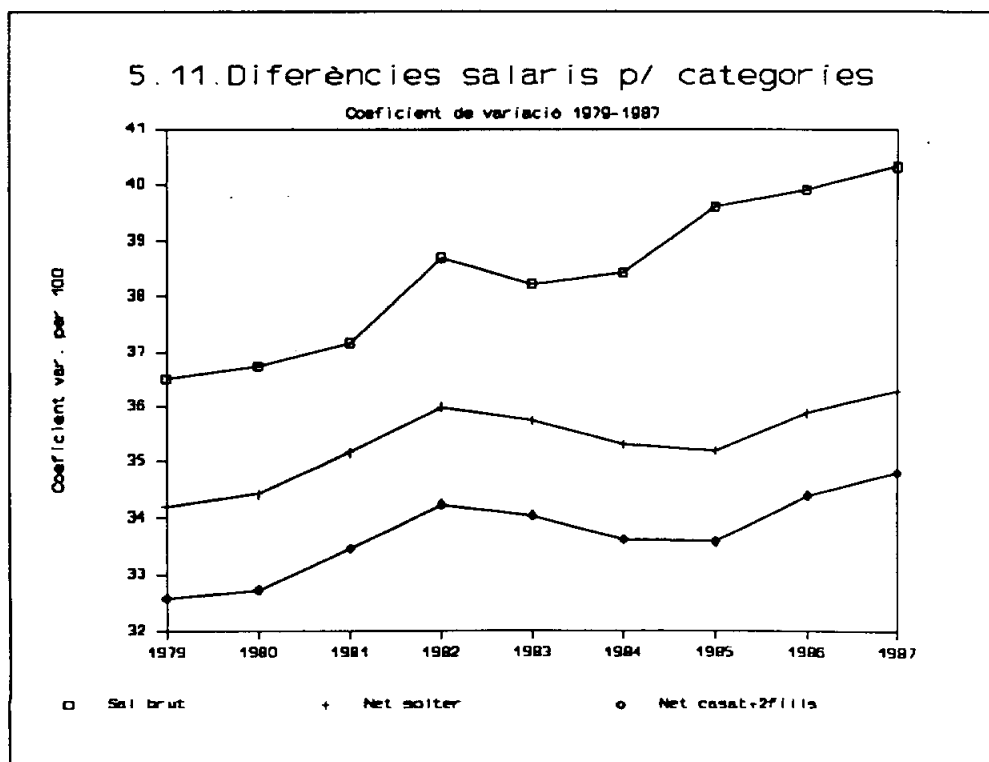
Salaris per persona i mes segons l'enquesta de l'INE.
Pagaments totals per jornada ordinària i extraordinària
T treballador solter sense fills

Any	Coefficient de variació (no ponderat)x100	Relació salari TS/P	Relació salari TS/O3e	Relació salari TS/O12
1979	34'2	293'2	242'1	223'7
1980	34'4	290'9	245'3	226'7
1981	35'2	320'1	248'3	236'9
1982	36'0	332'2	261'7	241'5
1983	35'7	320'1	259'1	240'4
1984	35'3	318'3	254'3	233'2
1985	35'2	306'2	251'0	234'7
1986	35'9	314'6	252'6	235'5
1987	36'3	316'1	254'8	234'6

TS= Titulats superiors; O12= oficials de primera i segona; O3e= oficials de tercera i especialistes; P= peons.

Nota: Coeficient de variació inclou les 11 categories professionals (sense aprendents) en què classifica la població ocupada l'enquesta de salaris de l'INE.

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE, Salarios. Metodologia explicada a l'annex 6.

Taula 5.23. Diferències salarials segons categories professionals en termes nets, deduïts impostos i cotitzacions socials, 1979-1987

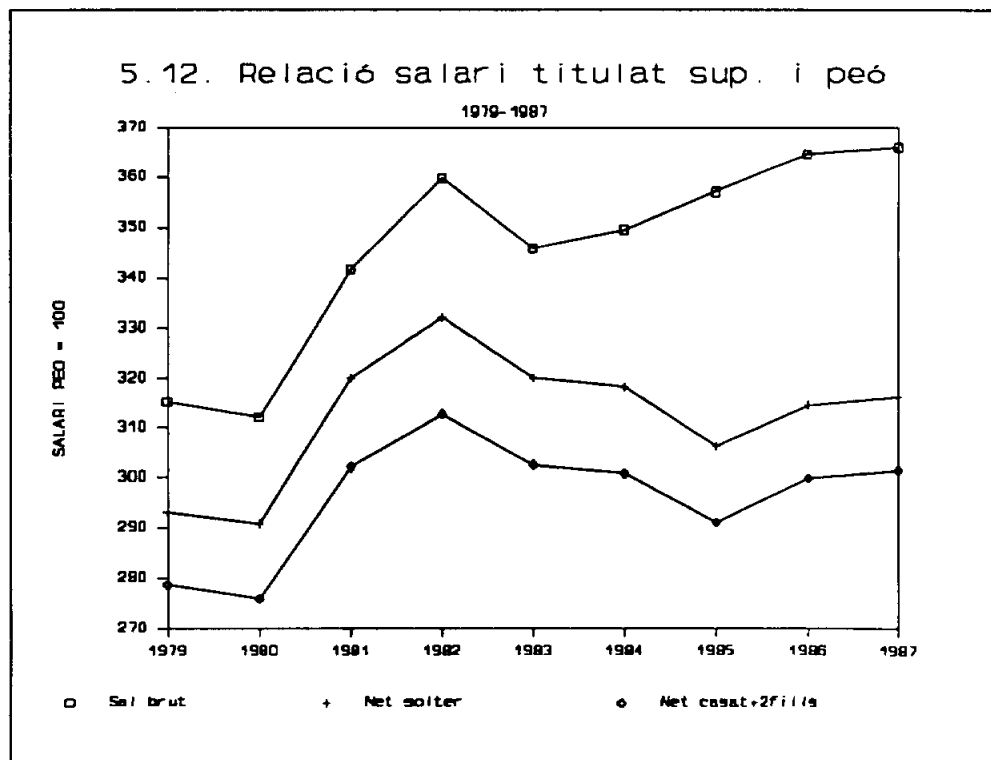
Salaris per persona i mes segons l'enquesta de l'INE.
Pagaments totals per jornada ordinària i extraordinària
Treballador casat amb dos fills

Any	Coefficient de variació (no ponderat)x100	Relació salari TS/P	Relació salari TS/O3e	Relació salari TS/O12
1979	32'6	278'6	233'1	216'4
1980	32'7	275'9	235'6	218'8
1981	33'5	302'0	248'6	228'4
1982	34'2	312'7	250'8	232'6
1983	34'0	302'5	248'6	231'8
1984	33'6	300'7	244'2	225'1
1985	33'6	291'1	241'7	227'0
1986	34'4	299'8	244'0	228'4
1987	34'8	301'4	246'2	227'7

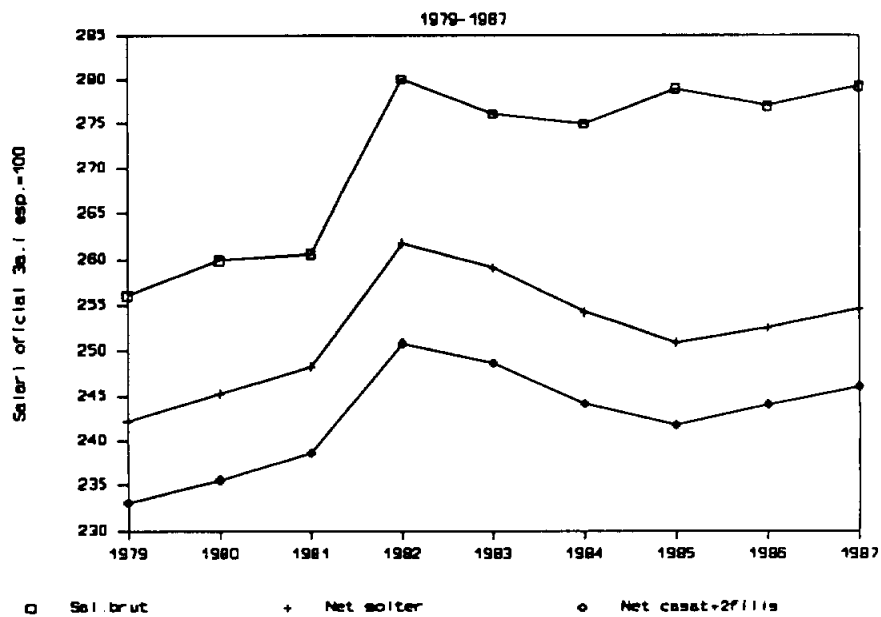
TS= Titulats superiors; O12= oficials de primera i segona; O3e= oficials de tercera i especialistes; P= peons.

Nota: Coeficient de variació inclou les 11 categories professionals (sense aprenents) en què classifica la població ocupada l'enquesta de salaris de l'INE.

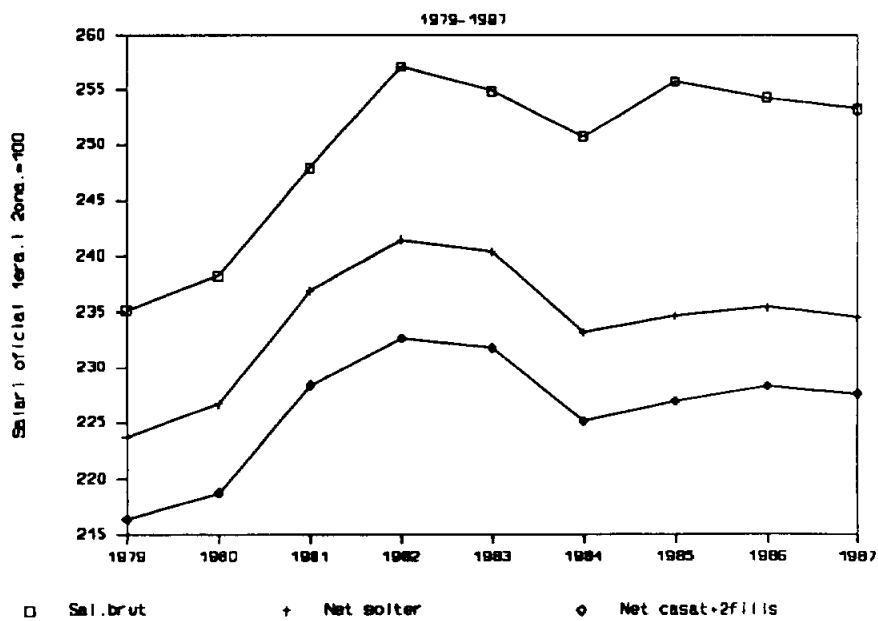
Font: Elaboració pròpia a partir d'INE, Salarios. Metodologia explicada a l'annex 6.

5.13. Relació salaris titul. sup. i ofic. 3

5.14. Relació salaris tit. sup. i ofic. 1-2

Pel que fa els efectes finals de les evolucions dels salaris bruts i del sistema impositiu sobre el poder adquisitiu del "salari en mà" dels diferents grups professionals, la taula 5.24 en presenta una estimació. Veiem que, al nivell dels salaris bruts, les categories més afectades per la moderació salarial han estat les pitjor pagades: en concret, les quatre categories d'ingressos més baixos -11, 6, 7 i 10, per aquest ordre- són les que han obtingut augments salarials menors, fins al punt que el salari real de les dues primeres categories ha disminuït fins i tot en termes bruts. En termes nets, els grups d'assalariats han patit tots una reducció del poder adquisitiu, amb l'única excepció de la categoria de titulats superiors, i, en general, les disminucions en termes nets han estat també més importants per als grups pitjor pagats. Als gràfics 5.15 a 5.17 presentem la relació entre el salari mensual brut de les diferents categories l'any 1979 i la variació salarial entre 1979 i 1987 en termes bruts, nets del treballador solter i nets del treballador casat amb dos fills respectivament³⁴.

Les xifres anteriors demostren que, un cop implantada la reforma fiscal, no hi ha hagut cap política sistemàtica -la política de rendes en particular i més concretament els pactes socials gairebé no van tocar aquesta qüestió- orientada perquè el sistema fiscal compensés els grups pitjor pagats dels efectes de la restricció salarial, ni tan sols a impedir les creixents desigualtats produïdes al mercat de treball.

Segons les xifres de la taula 5.24, podem comprovar també que l'evolució del salari promig -tant del conjunt de treballadors estudiats per l'enquesta de l'INE com del conjunt d'"obriers manufacturats"- no ha estat tan negativa com la del salari de la majoria de treballadors que no canvien de categoria, a causa dels efectes dels canvis de categoria de la població

---

³⁴ La correlació lineal entre el nivell salarial de cada una de les 11 categories considerades l'any 1979 i la variació salarial entre 1979 i 1987 té un coeficient R (al quadrat) de 0'83 per als salaris bruts. El mateix càlcul entre el nivell salarial (brut) l'any 1979 i la variació en termes nets dóna valors d'un 0'81 i d'un 0'83 per als casos del treballador solter sense fills i del casat amb dos fills respectivament.

Taula 5.24. Evolució del poder adquisitiu del salari del treballador "típic" de les diferents categories, 1979-1987
(% variació total durant el període)

Categoria	Salari brut	Salari net	
		Solter sense fills	Casat amb 2 fills
1	10'1	1'9	1'5
2	5'0	-1'3	-1'8
3	6'2	-0'1	-0'6
4	5'2	-0'4	-1'1
5	3'9	-1'3	-2'1
6	-0'9	-3'2	-4'0
7	0'0	-4'2	-4'9
8	3'0	-2'3	-2'9
9	2'2	-2'8	-3'6
10	0'9	-3'1	-3'9
11	-5'2	-5'4	-6'2
T treballador amb salari mínim (a)			
	-7'3	-3'5	-10'4
T treballador promig (b)			
	4'1	-1'1	-2'0
T obrer manufacturer (c)			
	4'5	-0'5	-1'5

1= titulats superiors; 2= titulats mitjans; 3= caps administratius; 4= tècnics no titulats; 5= oficials administratius; 6= auxiliars administratius; 7= subalterns i personal de serveis; 8= caps i mestres de taller; 9= oficials de primera i segona; 10= oficials de tercera i especialistes; 11= peons

(a) Sobre la metodologia de càlcul del salari mínim promig anual en termes reals, vegeu l'annex 3

(b) Treballador amb ingressos mensuals iguals als del promig de l'enquesta de salaris de l'INE

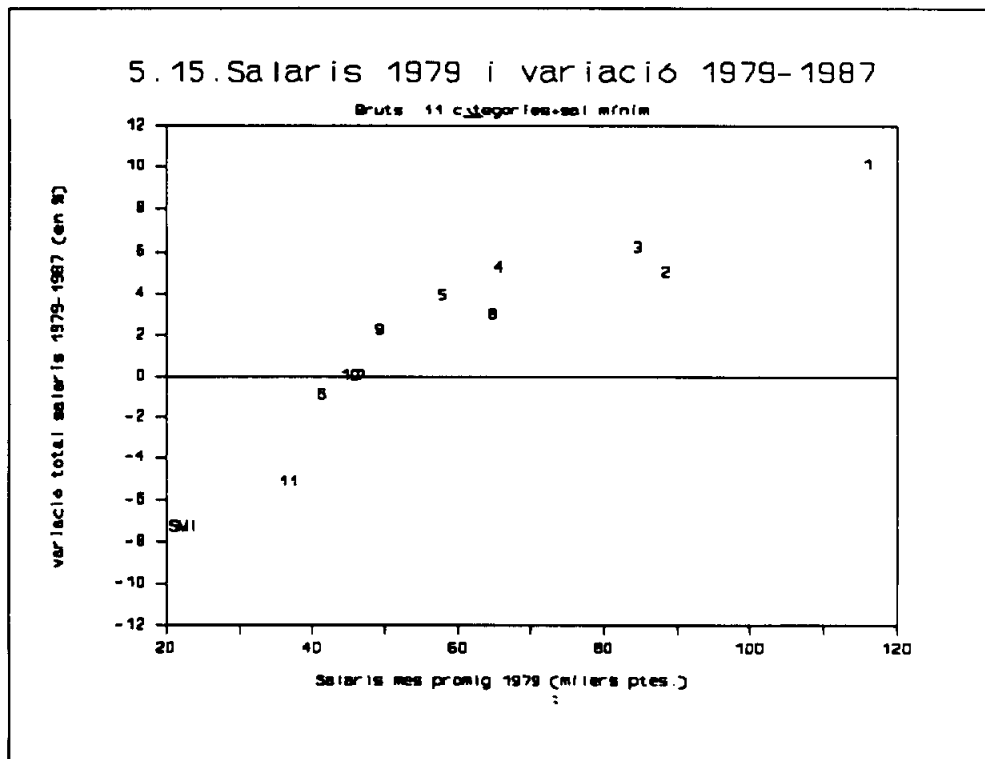
(c) Treballador amb ingressos iguals als del promig dels treballadors manuals de la indústria manufacturera de l'enquesta de salaris (segons la definició de l'OCDE (1986, 1988))

Font i metodologia: Vegeu l'annex 6.

assalariada, però en termes reals el salari net també ha disminuït³⁵.

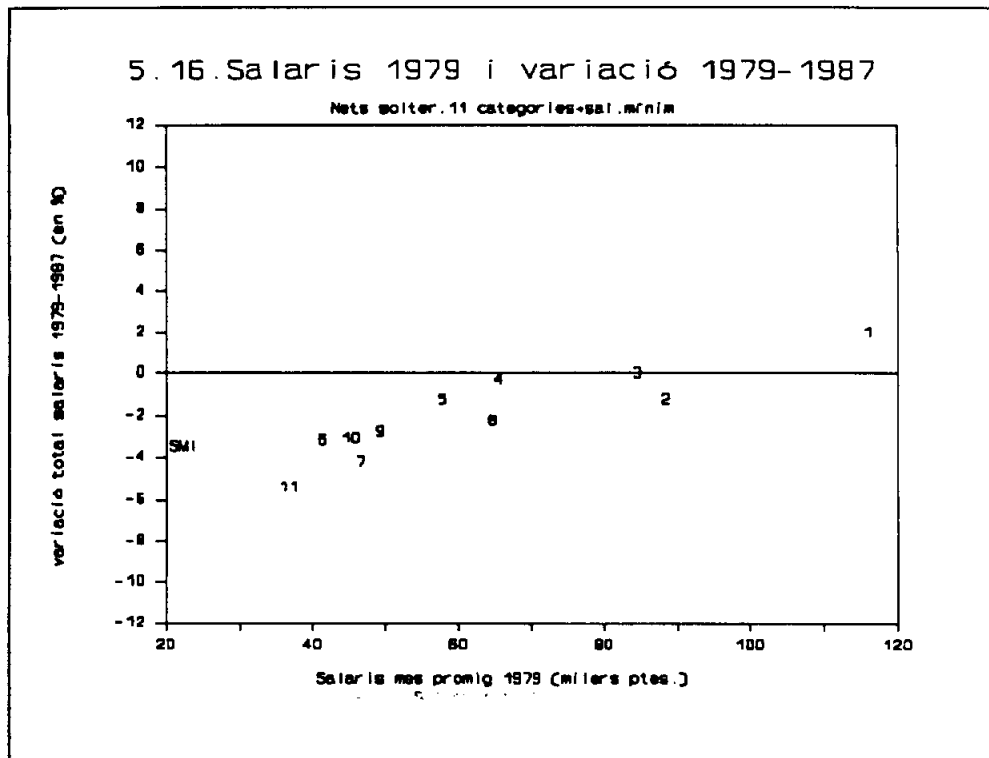
³⁵ Durant el període analitzat 1979-87, va produir-se un augment de la fiscalitat sobre les rendes del treball també a la pràctica totalitat de la resta de països de l'OCDE. D'altra banda, en el cas espanyol, la variació salarial de l'"obrer manufacturer típic" se situa aproximadament a la mediana del conjunt de països de l'OCDE. En termes anuals acumulatius, la variació a

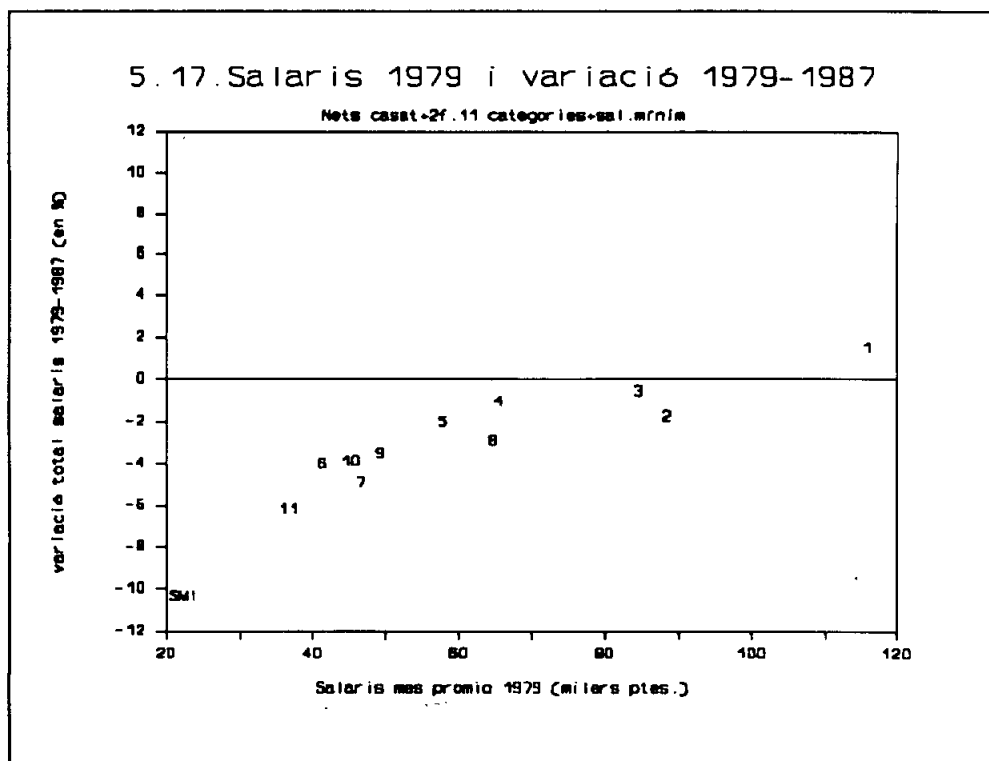

1= titulats superiors; 2= titulats mitjans; 3= caps administratius; 4= tècnics no titulats; 5= oficials administratius; 6= auxiliars administratius; 7= subalterns i personal de serveis; 8= caps i mestres de taller; 9= oficials de primera i segona; 10= oficials de tercera i especialistes; 11= peons; SMI=salari mínim interprofessional

Espanya ha estat d'un 0'5% (salari brut) i d'un -0'1% (salari net de l'obrer solter sense fills) o -0'3% (salari net de l'obrer casat amb dos fills); els valors extrems corresponen, entre els països europeus de l'OCDE, a Itàlia (augmentos d'un 2'8, 1'4 i 2'0% anuals acumulatius en termes bruts, nets de l'obrer solter i nets del casat amb dos fills respectivament) i Bèlgica (disminucions del 0'8, 2'2 i 1'5% anuals acumulatius en termes bruts, nets de l'obrer solter i nets del casat amb dos fills respectivament). Els percentatges han estat calculats a partir de les dades d'OCDE (1986, taules 5-6, pp.54-55; 1988, taules 5-6, pp.54-55).

1= titulats superiors; 2= titulats mitjans; 3= caps administratius; 4= tècnics no titulats; 5= oficials administratius; 6= auxiliars administratius; 7= subalterns i personal de serveis; 8= caps i mestres de taller; 9= oficials de primera i segona; 10= oficials de tercera i especialistes; 11= peons; SMI=salari mínim interprofessional

Dos fets reforcen les nostres conclusions. En primer lloc, la sobrevaloració de l'evolució del salari dels treballadors estables que introdueix l'enquesta de l'INE. En segon lloc, el fet que els treballadors temporals queden al període considerat exclosos de l'enquesta. L'exclusió dels treballadors temporals amaga una de les principals fonts de desigualtat salarial que, a més, és cada cop més important als darrers anys; d'altra banda, l'augment promig del nivell de qualificacions -i possiblement també d'antiguitat- dels treballadors amb contracte indefinit i a les empreses de més de 10 treballadors no és, en canvi, una característica dels darrers anys de l'economia espanyola en conjunt i, per això, la nostra anàlisi ha infravalorat el creixement de les desigualtats salarials i la pèrdua de poder adquisitiu que, en promig, han patit els treballadors assalariats. Són dues evolucions que, sens dubte, formen part de les claus explicatives de la crisi de la "concertació social".

8. Principals conclusions

Malgrat les deficiències de les fonts estadístiques, sembla evident que durant l'etapa d'impacte dels pactes socials -és a dir, entre 1978, any de vigència dels Pactes de la Moncloa, i 1986, darrer any de vigència de l'AES- s'ha produït una redistribució de la renda desfavorable als assalariats. Els salaris reals bruts han estat pràcticament estancats la majoria d'anys i alguns anys, 1982 i 1984, hi ha hagut disminucions clares del poder adquisitiu.

El cost laboral per unitat de producte i deflactat pel preu promig del producte (CLUR) ha experimentat una reducció importantíssima malgrat que fins al 1985 actuen factors -com ara l'augment de la imposició indirecta i l'encariment dels béns importats- que provocaven que els béns de consum que serveixen de referència per negociar els salaris s'encarissin més que el conjunt de la producció interior a cost dels factors. D'acord amb les fonts utilitzades, l'esmentat cost unitari va disminuir d'un 10% entre 1977 i 1986; les xifres de la Comptabilitat Nacional ho reflecteixen amb una disminució de 5'1 punts percentuals de la participació salarial dins el PIB a cost dels factors, disminució que encara seria lleugerament més gran si l'assalarització

de 1986 no hagués estat superior a la de 1977.

D'altra banda, les xifres de la Comptabilitat Nacional mostren que la disminució de la participació dels salaris s'explica pel comportament dels salaris nets i no pel de les cotitzacions socials.

Les dades considerades en aquest capítol justifiquen la rellevància de dividir el nostre estudi en dos períodes diferenciats, el que acaba amb l'AES i el que comença l'any 1987 sense cap política de rendes pactada -o acceptada- per cap de les dues grans confederacions sindicals. Els anys 1987 i 1988 comparteixen un tret diferencial: els salaris reals augmenten clarament i ho fan a un ritme similar al de la productivitat; però un altre tret diferencial nou del període és que els factors que abans agreujaven la lluita distributiva actuen ara en sentit oposat -en particular, els preus dels béns importats- i el CLUR disminueix a un ritme similar al d'anys anteriors.

Pel que fa el tema de les diferències salarials, n'hem analitzat l'evolució fins a l'any 1987 (darrer any per al que disposem de l'enquesta de salaris de l'INE). Hem demostrat que un cop desapareguts els efectes d'homogeneització salarial de la llibertat d'acció sindical, s'inicia una progressiva diferenciació sectorial, amb les úniques excepcions de 1984 i 1987 (els únics anys sense política de rendes concertada!). Demostrem també que hi ha una tendència general a l'ampliació del ventall salarial segons categories professionals.

Un altre aspecte que hem considerat és la incidència de les Administracions Públiques sobre algunes de les desigualtats abans analitzades. La nostra conclusió és que, tot i considerant els impostos directes, les cotitzacions socials i les principals transferències públiques, les diferències entre rendes de la força de treball i altres tipus de rendes evolucionen a grans trets de forma similar a l'evolució que mostra la Comptabilitat Nacional sense cap mena de correcció. Pel que fa als efectes entre 1979 i 1987 del sistema impositiu sobre els salaris, hem constatat una creixent càrrega fiscal sobre les rendes del treball i que les desigualtats salarial eren, també en termes nets, superiors l'any 1987 a les de l'any 1979 i possiblement també a les de 1977.

II.6. LA CRISI DEL MODEL NEOCORPORATIU

Aquest capítol analitza les claus que expliquen la crisi dels acords neocorporatius a Espanya. Una crisi amb precedents que esdevé evident els anys 1987-1988. En primer lloc, fem algunes consideracions sobre el tipus de "joc" que representen els acords entre sindicats, associacions empresarials i govern insistint en el fet que és problemàtica la caracterització mateixa de la concertació com a resultat cooperatiu d'un "joc de suma positiva".

Hem destinat els dos següents apartats a la descripció breu de dos elements que creiem fonamentals per contextualitzar -i entendre- els fets de 1987-1988: el canvi de conjuntura econòmica (apartat segon) i la situació sindical caracteritzada per una baixa afiliació i per la competència entre grans confederacions (apartat tercer).

Els apartats quart, cinquè i sisè aporten elements per a la comprensió de l'evolució de les estratègies del govern, de les associacions empresarials i dels sindicats, respectivament, en els contextos prèviament descrits i tenint en compte els resultats dels acords al nivell de continguts i de llur compliment i de l'evolució de la distribució ja descrits als capítols II.3, II.4 i II.5 respectivament.

1. El "joc" de la concertació

A Espanya els acords neocorporatius han estat fruit de circumstàncies molt particulars: la crisi econòmica i, sobretot, la transició política. Això no suposa necessàriament un obstacle per a la consolidació d'un model neocorporatiu¹, però perquè el model sobrevisqués a les condicions particulars que inicialment l'havien propiciat, calia un grau suficient d'institucionalització, entesa en un sentit ampli i no només, ni necessàriament, com a creació d'institucions formals de concertació, sinó també com a continuïtat de determinades relacions i hàbits negociadors. En el cas espanyol, el model va entrar en una crisi oberta un cop desaparegudes les condicions inicials que l'havien afavorit: amb, primer, la consolidació de la situació

---

¹ Vegeu supra II.1.

política i, després, l'augment del nivell d'ocupació.

Un crític de la pertinència de la utilització del concepte "corporativisme" en l'accepció aquí emprada, Hyman (1986), assenyala que el terme "estratègia corporativista" amaga motivacions molt diferents. Segons l'autor, que pensa sobretot en l'experiència britànica, "...it is clear that the corporatist strategies of any one party (fa referència als funcionaris estatals, als representants del capital i als líders sindicals) can achieve success, in general, only by frustrating those of others; despite the harmonistic rhetoric which at times accompanies tripartite institutions, corporatist bargaining approximates to a zero-sum game" (p.99). Malgrat la gran rellevància d'aquesta observació, l'experiència de determinats països demostra que estratègies amb motivacions diferents poden convergir en comportaments propers al model que descrivim com a neocorporatiu, el qual té precisament com a característiques bàsiques, primer, que l'acord i la seva continuïtat són viscuts pels diversos participants com un joc de suma positiva i, segon, que no se senten perjudicats per la forma de repartir els guanys del joc i confien que es compliran tots els punts dels acords.

Pel que fa a la segona característica, el repartiment dels guanys serà especialment problemàtic quan calguin sacrificis a curt termini per obtenir guanys a llarg termini. Si estan d'acord a restringir els salaris per augmentar el creixement econòmic, i si aquest creixement finalment es produeix, els sindicats es consideraran perjudicats si no es permet un augment dels salaris. A més, com que els sindicats representen sectors diferents de treballadors, les polítiques adoptades afectaran de manera diversa els diferents sectors i poden crear tensions que posin en perill la continuïtat de la concertació. D'altra banda, l'incompliment de determinats punts dels acords -o la desconfiança en el marc macroeconòmic en què s'han plantejat²- pot fer-ne inviable la continuïtat.

Pel que fa a una qüestió encara més fonamental, quina és la naturalesa mateixa del joc, cal dir que no es pot respondre objectivament si és o no un

---

² Per exemple, desconfiança en el realisme d'un determinat objectiu d'inflació.

"joc de suma positiva", tret que ens fixem només en una dimensió del problema. Per exemple, és pertinent preguntar-se si un determinat acord provocarà o no un augment de la producció -i, per tant, de la renda distribuïble- o si serà la via menys costosa en termes d'ocupació per assolir una determinada taxa d'inflació; no hi ha respostes senzilles ni úniques a totes les circumstàncies³, però és òbvi que són qüestions de teoria econòmica i no pas normatives⁴. Ara bé, els "jugadors" potencials de la concertació no representen interessos simples que puguin sumar-se com a quantitats homogènies; un dels resultats del joc és l'estabilitat social, resultat que es pot valorar en termes molt diferents: pot pensar-se que "els acords corporatius introdueixen un objectiu nou (per als sindicats): ajudar el capitalisme" (Martínez Alier, 1984, p. 226) i també que "en el juego de suma no nula (...) no entran tan sólo, sin embargo, factores de naturaleza económica. La ampliación de la esfera del consenso social es un valor en sí mismo en toda sociedad democrática" (Espina, 1985, p.347). No només els analistes divergeixen en el llenguatge i les valoracions de la mateixa realitat, sinó també els líders sindicals i empresarials i els dirigents polítics. Esbrinar els interessos que representen els sindicats és una qüestió molt complexa, si més no perquè són organitzacions que elles mateixes contribueixen a formar

---

³ Vegeu supra I.5.

⁴ Si la producció -mesurada convencionalment- augmentarà o no amb una determinada política és una incògnita que fa referència al comportament efectiu d'una determinada economia i no pas a la seva valoració. Ara bé, l'objectiu d'augmentar la magnitud "producció" que apareix a les estadístiques de la Comptabilitat Nacional sí que té a veure amb judicis de valor i fins és qüestionable la pertinença del terme, perquè, per exemple, des del punt de vista físic, seria més adequat parlar d'"extracció" i "destrucció" de petroli que no pas de producció: els termes reflecteixen les preocupacions. Si parlem de l'activitat econòmica en el seu doble vessant de producció/destrucció, haurem de reconèixer que, quan augmenta el PIB, augmenta la renda distribuïble actual, però també pot disminuir la renda distribuïble per a les generacions futures; també haurem de reconèixer que el grau d'utilització per càpita de determinats recursos és un "bé posicional", perquè no es pot generalitzar a tota la humanitat i que, per tant, té a veure amb una distribució del poder de compra al nivell mundial que serà valorada de forma molt diferent segons el punt de vista de l'analista. Sobre aquestes qüestions, vegeu Martínez Alier (1984) i Naredo (1987).

interessos (Offe i Wiesenthal, 1980)⁵. L'acceptació mateixa d'acords neocorporatius pot crear una dinàmica que defineixi interessos diferents dels que haurien resultat en d'altres contextos; en certa manera, el "joc" mateix altera els objectius dels jugadors⁶.

2. El canvi de conjuntura econòmica

Que el creixement econòmic afavoreixi o no l'assoliment d'acords sobre política de rendes depèn molt de cada cas particular. En general, quan l'economia creix es pot repartir més renda i riquesa, però també hi ha una posició més forta dels treballadors al mercat de treball i, per tant, és superior la infrautilització de la capacitat de negociació necessària per assolir un determinat objectiu de limitació salarial; a més, si les empreses capten una forta demanda, també estaran disposades a oferir majors augments salarials per evitar la conflictivitat⁷. Ara bé, els objectius salarials de la política de rendes també poden variar amb la situació econòmica.

En el cas espanyol, datem el canvi de conjuntura econòmica -presentat en el seu moment pel govern com un canvi de tendència a llarg termini- a mitjan 1985 i es fa més palès als anys 1986-87. En aquestes circumstàncies

---

⁵ Vegeu supra I.6. i I.7.

⁶ Axelrod (1984) assenyala aquest fet (a partir d'un exemple molt diferent): "los intercambios cooperativos de moderación por ambas partes llegaron verdaderamente a cambiar la naturaleza de la interacción, tendieron a hacer que ambos bandos se interesasen por el bienestar del otro. Este cambio puede interpretarse mediante el Dilema del Prisionero: la experiencia misma de la cooperación mutua y sostenida modificó los pagos de los jugadores, e hizo que la cooperación mutua fuera mucho más apreciada de lo que era antes. También la recíproca fue cierta. Cuando se deterioró la norma de cooperación mutua, (...) se suscitó una poderosa ética de venganza. (...) Así pues, tanto la cooperación como la defección fueron auto-reforzantes. El auto-refuerzo de estas mutuas normas de conducta no se concretó tan sólo en las estrategias interactuantes de los jugadores, sino también en la percepción que éstos tenían del significado de los resultados. En términos abstractos, la clave es que las preferencias no solamente afectaron a la conducta y a los resultados, sino que conductas y resultados afectaron también a las preferencias". (p.87)

⁷ Vegeu supra I.3.

el manteniment d'una política de rendes amb objectius salarials similars a la d'anys anteriors, com pretenia el govern, comportava el perill de conflictes no controlats pels sindicats i, per a la UGT, la probable pèrdua d'influència a favor de CCOO⁸. Aquest manteniment contradia, de fet, el discurs legitimador anterior de la política de rendes: redistribuir a favor de les empreses i després créixer econòmicament i millorar la situació de tothom.

El creixement econòmic obria una bretxa entre la situació, d'una banda, de la majoria dels treballadors -i, encara més, dels marginats del mercat de treball- i, de l'altra, la d'altres grups socials. Mentre els ingressos dels primers romanien estancats, es produïa un gran augment de les rendes empresarials i de la propietat -en particular, dels beneficiaris de les plusvàlues obtingudes per la revalorització d'actius, mobiliaris i immobiliaris- i dels ingressos dels tècnics i professionals, assalariats o no assalariats⁹. En aquest context, mantenir la congelació -o la disminució- dels salaris reals característica dels deu anys anteriors es feia particularment difícil i frustrava unes expectatives creixents de millora¹⁰.

---

⁸ Són símptomes del primer perill conflictes que van desbordar els sindicats majoritaris -com el de l'ensenyament no universitari, el de la banca o el de SEAT-. El resultat de les eleccions sindicals de 1986 -quan era vigent l'AES- a les grans empreses és un símptoma del segon perill; en el total d'empreses, la UGT va obtenir un 40'9% de representants i CCOO un 34'5%, però les dades desagregades mostren que, en general, el percentatge de la UGT disminueix amb la grandària de l'empresa mentre que el de CCOO augmenta; a les empreses de més de 1000 treballadors, la UGT no arribava a un 28% de representants i CCOO superava el 37% (Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Elecciones Sindicales. Volumen 2, p.755).

⁹ Sobre l'augment de les diferències salarials entre els grups ocupacionals, vegeu supra II.5.

¹⁰ Hirschman (1981) analitza encertadament aquesta qüestió de les expectatives, però en un context molt diferent.

3. El baix grau d'afiliació als sindicats i la divisió sindical

L'existència de sindicats forts i centralitzats ha estat considerada, amb raó, una de les condicions necessàries per a un model neocorporatiu relativament estable¹¹. En el cas espanyol, no disposem de dades fiables sobre la taxa d'afiliació als sindicats, però se sol admetre que es troba molt per sota de la majoria de països europeus i, cosa més important encara, sembla evident que va disminuir molt des de 1978, sobretot en el cas de CCOO¹², i que posteriorment va estancar-se més o menys entre un 10% i un 20% de la població assalariada pel conjunt dels sindicats¹³; no obstant això, segons fonts tant de CCOO com de la UGT, l'afiliació sembla haver experimentat cert creixement després de la vaga general del 14 de desembre de 1988 -i potser ja abans. Les causes de la baixa afiliació no són simples i no s'explica només, bé que hi contribueix molt, per la manca d'incentius selectius en el sentit olsonià¹⁴.

Els sindicats no són agents maximitzadors de l'afiliació, sinó

---

¹¹ Vegeu supra I.2.

¹² Segons l'estimació de Sagardoy i Blanco (1982) per a 1978, basada en els escassos estudis sobre la qüestió, estaria afiliat una mica menys d'un 50% dels treballadors assalariats (inclosos els aturats). Però cal pensar que el boom afiliatiu de 1977-78, bé que molt important i significatiu (vegeu supra II.1), tenia també un component fictici, propagandístic, de "repartiment de carnets" (Jódar i Lope, 1987). Obviament, la pèrdua d'afiliació seria més significativa si s'hagués tractat de sindicats amb una afiliació consolidada que reduïssin a menys de la meitat els seus efectius.

¹³ El Departamento de Investigaciones Sociales de la Fundació FIES estimava, i probablement sobrevalorava, l'afiliació l'any 1985: "dando este dato con muchas reservas, que alrededor del 20% de la población asalariada (funcionarios y parados incluidos) está actualmente afiliada en el sentido estricto de la palabra, es decir, con el carnet más o menos al día" (Papeles de Economía Española, 1985, p.235). Sagardoy i Blanco (1982) havien avançat per a uns anys abans el mateix percentatge. Un dirigent sindical va situar el percentatge per sota del 14% l'any 1987 (Ariza, El País, 27 de setembre 1987). A l'estiu de 1989, Antón Saracibar, secretari d'organització de la UGT, afirmava que "la afiliación no alcanza el 20% de la población activa" (El nuevo lunes, 4-9-1989, documento, p.II).

¹⁴ Vegeu supra I.7. i II.1.

organitzacions molt més complexes. Però és obvi que per sobreviure i tenir incidència com a organitzacions necessiten una implantació social com més forta millor i és del tot previsible que una organització que perd implantació social, i que se n'adona, reaccionarà revisant les seves polítiques per recuperar -i ampliar- aquesta implantació.

L'afiliació és un dels índexos, però no l'únic, de la implantació social dels sindicats. En realitat, la UGT i CCOO mantenen una presència important a la vida econòmica i política i obtenen de forma clara la majoria de vots a les eleccions dels comitès d'empresa i delegats de personal. Els pactes socials signats per la CEOE i per la UGT -els afiliats de la qual són probablement entorn d'un 5% dels assalariats i no arriben, de segur, al 10%- i, alguns anys, per CCOO -amb una afiliació semblant- demostren la influència d'aquestes centrals sindicals, sobretot quan els exemples en sentit contrari -recomanacions governamentals recolzades per la CEOE, però sense l'acceptació de cap sindicat- no han funcionat¹⁵; però empresaris i govern podien dubtar d'aquesta influència i considerar que la moderació salarial era un resultat inevitable de la situació del mercat de treball. Un dels objectius de la vaga general del 14 de desembre de 1988 va ser precisament demostrar la capacitat de mobilització dels sindicats, molt més enllà de la seva afiliació, tot i que la capacitat de connectar amb la majoria de treballadors i vehiculitzar momentàniament llur descontentament no s'ha de confondre amb capacitat de representació efectiva i de forma més o menys permanent dels mobilitzats.

La divisió sindical -bàsicament un duopoli sindical, però complicat per l'existència de centrals minoritàries i d'alguna d'àmbit no estatal que, en el cas basc, té la majoria de vots a les eleccions de comitès d'empresa¹⁶- fa la concertació més inestable. En primer lloc, perquè fàcilment un dels sindicats

---

¹⁵ Vegeu supra II.4.

¹⁶ En el cas del País Basc, l'any 1986 els resultats van ser, en percentatge de delegats i representants: ELA, 34'5%; UGT, 19'3%; CCOO, 16'8% (càlcul a partir de Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Elecciones Sindicales. Volumen 2, p.755). Però a les grans empreses basques, la UGT i CCOO van obtenir més representants que no pas ELA.

pot resultar exclòs de la cooperació corporativista, si els altres jutgen que la seva participació no alterarà significativament els resultats¹⁷; en aquest cas, l'acord funcionarà sense un sindicat, però es mantindrà un conflicte que trenca el consens. El compliment dels acords que hi ha participat només la UGT avala aquesta interpretació; a més, sempre que s'ha produït una participació exclusiva de la UGT, algun altre agent tenia interès a excloure'n CCOO: a l'AMI, la CEOE volia afectar el futur mapa sindical i impulsar una legislació laboral més favorable als seus interessos; a l'AES, el govern tenia un interès polític per discriminar CCOO i afavorir la UGT. En segon lloc, quan es generen tensions socials, l'exclusió d'una central sindical amb cert pes social farà més costós per l'altra central el manteniment dels acords, perquè hi haurà la possibilitat de "sortida"¹⁸ cap a la central no compromesa amb aquests acords.

4. Les estratègies governamentals

Els teòrics del neocorporativisme han destacat molt sovint el paper important que ha jugat la socialdemocràcia en l'impuls, el manteniment i l'enfortiment del model. Tot i que no és només la socialdemocràcia que pot propiciar pràctiques neocorporativistes¹⁹ i que hi ha sectors de la tradició

---

¹⁷ Andrés (1987) arriba també en aquesta conclusió a partir d'un model de "teoria de jocs" aplicat al cas espanyol: "El resultado más significativo de la cooperación vertical es que el gobierno y el sindicato que coopera pueden en la práctica alcanzar un nivel salarial (...) y un nivel de la política de estabilización similares a la cooperación global (...) el sindicato que no entra en el acuerdo tiene una mínima o nula incidencia, ya que su no participación en el acuerdo no logra alterar los resultados de un acuerdo que abarcarse a todos los sectores (...) el gobierno y el sindicato cooperador no tienen incentivo alguno para admitir a un tercer socio en la cooperación. Esto se debe a que los resultados macroeconómicos son los mismos en ambos casos, y los únicos costes de la no cooperación recaen sobre el sindicato no incluido en el acuerdo." (pp.128-129).

¹⁸ "Sortida" d'afiliats o, més fàcilment, pèrdua de vots, perquè la "lleialtat" (Hirschman, 1970) juga un paper menor en la relació entre el votant i l'organització que en la relació entre l'organització i l'afiliat .

¹⁹ Per exemple, sectors del Partit Conservador anglès han estat partidaris del neo-corporativisme (com ara Jones, 1973).

socialdemòcrata més partidaris del "dirigisme" que del pacte neocorporatiu²⁰, constatem, si més no en una determinada etapa històrica, una certa correlació entre socialdemocràcia i neocorporativisme als països europeus. En el cas espanyol, paradoxalment i contràriament a allò que caldria esperar a la vista de l'experiència internacional i del programa electoral de 1982 del PSOE, la crisi del model s'ha produït amb la socialdemocràcia al poder.

Un primer element que cal tenir en compte és que pot necessitar més l'acord neocorporatiu, com a mecanisme per disminuir la conflictivitat social i augmentar la "governabilitat", un govern feble i sense el suport d'una majoria absoluta al parlament. En aquest sentit, la feblesa organitzativa dels sindicats podia fàcilment -sobretot si se sobrevalorava- suscitar la temptació, a qualsevol govern amb una àmplia majoria parlamentària i un cop trencada la dinàmica de conflictivitat dels darrers anys del franquisme, de deixar de tractar els sindicats com a interlocutors necessaris i assignar-los, com a màxim, un paper totalment subordinat de ratificació de les orientacions de política econòmica -incloses les taxes de creixement salarial considerades admissibles- prèviament decidides pel govern. La marginació dels sindicats, i en particular de la UGT, podia, semblar, per tant, viable; cal, a més, preguntar-nos per què el PSOE va considerar l'enfrontament obert amb la UGT no només viable, sinó també favorable als seus interessos (Aguilar i Roca, 1989).

Evidentment, l'enfrontament era evitable, ja que la UGT no s'havia qüestionat, en el període 1987-88 que conduí a la vaga general, la política anterior de pactes socials, sinó que demanava que es complís, que s'aprofundís i que s'adaptés a la nova situació econòmica²¹: demanava

---

²⁰ Pensem, sobretot, en el cas francès.

²¹ Segons Antón Saracíbar, dirigent de la UGT: "La UGT sigue considerando que la negociación es el mejor mecanismo para conseguir las reivindicaciones de los trabajadores. No obstante la experiencia nos está demostrando que gobierno y empresarios llegan fácilmente a acuerdos con los sindicatos cuando hay que repartir el coste de la crisis, pero empiezan a plantear dificultades cuando se trata de repartir los beneficios. Esas son las causas reales del conflicto" (que va desencadenar la convocatòria de la vaga general) (El País, 13 de desembre de 1988, p.20).

compliment d'allò ja pactat, com ara la cobertura del subsidi d'atur de l'AES²²; aprofundiment de la participació efectiva dels sindicats als organismes públics, ampliada en alguns aspectes, com ara la gestió dels subsidis de desocupació; adaptació de la política de rendes mitjançant una política salarial més expansiva a partir de 1987²³, que permetés un cert augment del poder adquisitiu (que, gràcies a l'augment de la productivitat i a la millora de la relació real d'intercanvi, no era incompatible amb un manteniment o fins i tot un decreixement dels costos laborals unitaris²⁴); manteniment de les "regles de joc" sense trencar el monopoli de representació dels treballadors que, des de feia anys, tenien UGT i CCOO²⁵.

Per tant, pel que fa a la relació entre el PSOE i la UGT²⁶, va ser el partit²⁷ qui va adoptar, primer, postures que posaven clarament en perill la

---

²² Vegeu supra II.3. i II.4.

²³ El tens debat televisat entre el Ministre d'Economia i Hisenda, Carlos Solchaga, i el secretari general de la UGT, Nicolás Redondo, el febrer de 1987, sobre la política de salaris, representa un moment clau de l'enfrontament.

²⁴ De fet, els anys 1987 i 1988 es van pactar, per primer cop des de 1978, augments promig dels salaris de conveni superiors a l'augment de l'IPC, però els costos laborals unitaris van disminuir (vegeu supra II.5). Quan encara la polèmica entre la UGT i govern no havia arribat a l'enfrontament posterior, alguns economistes de l'Administració defensaven la possibilitat d'una política més expansiva i, en particular, d'un cert creixement dels salaris reals (Lorente, 1986).

²⁵ Pensem en els acords governamentals amb la CSIF (un sindicat de funcionaris) i la UDP (una associació de jubilats sense cap connexió amb els sindicats) a mitjan setembre de 1988; aquests acords, destinats a fixar els augments retributius de funcionaris i pensionistes per a l'any 1989, qüestionaven fins i tot el monopoli de representació de les grans confederacions sindicals -un dels "guanys" principals que els sindicats havien aconseguit amb la concertació- i, més en concret, el tracte privilegiat de la UGT per part del govern socialista.

²⁶ Més endavant comentarem també el cas de CCOO.

²⁷ Utilitzem indistintament els termes partit i govern perquè, malgrat que evidentment el partit és més ampli i heterogeni, els nuclis de decisió de l'un i de l'altre són exactament el mateix, fins al punt que el partit ha estat en tot moment, des de finals de 1982, un instrument al servei de les decisions

continuitat d'unes relacions relativament poc conflictives. Posats a especular sobre el "càlcul" que fonamentava aquesta decisió, les solucions més probables que preveia el govern eren o bé l'acatament del sindicat -si no s'atrevia a plantejar un enfrontament obert-²⁸ o bé un enfrontament que provocaria problemes interns al sindicat i una divisió que a la llarga forçaria un canvi de direcció més favorable des del punt de vista del govern o fins i tot una escissió²⁹. La segona solució tindria costos però també conduiria a un resultat final que el govern podia considerar favorable. En darrer lloc, la possibilitat d'un enfrontament que enfortís significativament la UGT i el conjunt del moviment sindical devia semblar poc probable.

Aquestes especulacions ens ajuden a comprendre la situació³⁰, però no esclareixen per què les relacions entre un partit i un sindicat que formen part de la mateixa tradició històrica -la socialdemocràcia- arriben a plantejar-se, per part del partit, en termes totalment instrumentals, és a dir, per què el partit actua com a "jugador" amb uns interessos totalment separables dels

---

governamentals.

²⁸ En el cas de mesures pactades i no complertes pel govern, el govern creia probable que la UGT acceptaria repetir el joc de la concertació en el futur. En un joc com el de la concertació que pot repetir-se moltes vegades, el cost principal del no compliment dels acords per part d'una part és la desconfiança que això crearà en l'altra part.

²⁹ De fet, en els moments en què l'enfrontament era ja obert, van haver-hi intents per part del partit d'afavorir corrents dissidents del sindicat que en trenquessin la disciplina de l'organització, tot i la possibilitat d'escissió que això comportava.

³⁰ Sense gaire dificultats, podríem numerar les solucions segons la seva "utilitat", d'acord amb un hipotètic ordre de preferències i amb unes probabilitats subjectives assignades a les diferents alternatives. Com a exercici no és criticable, però en realitat reforçaria molt poc l'argument -hi afegiria només la major concisió del llenguatge matemàtic- i comportaria el perill de fer-nos pensar que les valoracions dels diferents resultats són molt més definits i estables del que en realitat són i, pitjor encara, de fer-nos pensar que a la pràctica (un cop fixades unes probabilitats subjectives assignades a cada resultat) podríem equiparar la psicologia de comportament davant les situacions d'"incertesa" amb la psicologia davant les situacions amb un risc matemàtic exactament definit.

interessos del sindicat. ¿Per què el partit arriba a considerar desitjable fins i tot una escissió de la UGT? ¿Per què l'enfrontament amb un sindicat que mantindria i ampliaria la seva implantació social semblava al partit un resultat poc probable i, fos com fos, amb costos assumibles, i per què no l'identificava amb un trencament de la pròpia identitat política que calia evitar a qualsevol preu? Per respondre aquestes preguntes, cal no fer abstracció de la història i la ideologia de la socialdemocràcia³¹.

Si descrivim els partits socialdemòcrates com a partits exclusivament obrers, difícilment entendrem el conflicte actual. En realitat, la socialdemocràcia, com a tradició política amb programes concrets que s'adapten a la realitat canviant, es caracteritza per diversos elements, no només pel manteniment d'uns llaços importants amb el moviment obrer, sinó també pel seu respecte a la lògica del benefici privat i per la seva orientació obertament interclassista. El recolçament electoral de la socialdemocràcia depèn d'una base molt més àmplia que la classe obrera tradicional i, a més, tot el projecte polític descansa, en darrera instància, en el manteniment -o recuperació- d'unes bones expectatives empresarials.

Als anys cinquanta i seixanta, dita l'"edat d'or" del capitalisme³², l'expansió de la Renda Nacional constituïa la millor "base material" perquè les contradiccions de classe fossin moderades i perquè el manteniment dels beneficis fos compatible amb l'augment dels salaris i de les prestacions socials. Aquesta situació va propiciar dos fenòmens històrics -impulsats a molts llocs per la socialdemocràcia però també, de vegades, per forces polítiques d'altres tradicions-: l'Estat del Benestar i l'adopció d'acords neocorporatius.

Amb la crisi econòmica s'esdevé un nou context i la conciliació d'interessos socials es fa més difícil. En general, allà on l'Estat del Benestar era ja una realitat molt consolidada es mantenen la majoria de prestacions

---

³¹ Els paràgrafs següents reproduïen bàsicament els arguments que hem desenvolupat a Aguilar i Roca (1989).

³² Una expressió que utilitzen, per exemple, Armstrong, Glyn i Harrison (1984).

socials bàsiques³³ i, en general, els partits socialdemòcrates no trenquen l'aliança amb els sindicats -si són forts, centralitzats i d'orientació política propera-, sinó que l'utilitzen com a "capital polític" per administrar, no una nova etapa d'augmentos salarials i de despesa pública, sinó d'austeritat, sense atacar, però, les bases fonamentals de l'Estat del Benestar.

En el cas espanyol, en arribar el PSOE al govern, la conciliació d'interessos pròpia de la socialdemocràcia era més difícil que en altres llocs i moments històrics, atès el raquitisme de l'Estat del Benestar, atesa l'existència d'un empresariat format bàsicament durant el franquisme i summament desconfiat respecte de qualsevol alternativa "socialista" i atesa la crisi econòmica, particularment severa per comparació amb d'altres països.

---

³³ Però en alguns casos sí s'han produït importants retrocessos de l'oferta pública d'algunes prestacions. Més sovint, han estat abandonades les polítiques de plena ocupació. Keynesianisme i Estat del Benestar són conceptes molt distints que cal no confondre, com assenyala Therborn (1989). També cal precisar conceptualment el terme "neoliberalisme" que sovint s'oposa a "Estat del Benestar keynesià", perquè engloba, com a mínim, tres tipus de propostes: la reducció de les prestacions socials de manera que els consums individuals depenguin més dels recursos individuals; la reducció de la intervenció de l'estat en activitats econòmiques; i, en darrer lloc, la renúncia als acords amb els sindicats i la reducció del poder sindical com a estratègia alternativa. Les tres propostes poden formar part d'un mateix programa, però no sempre és així. És obvi que hi ha exemples, com a Holanda, de manteniment de fortes prestacions socials però de renúncia total a una política activa de plena ocupació. D'altra banda, es fa difícil pensar en un acord neocorporatiu paral·lel al desmantellament de les prestacions socials estatals ja que el manteniment d'aquestes prestacions o la seva ampliació més aviat forma part sovint de l'acord mateix (vegeu supra I.2.); tot i això, podria, en determinades conjuntures, pensar-se que és necessari contenir o reduir les prestacions -per exemple per reduir el dèficit públic- i que aquest objectiu només seria possible -o seria menys costos- amb la col·laboració explícita dels líders sindicals (un cas concret: fa uns anys, Fuentes Quintana proposava insistentment el pacte social per reduir el dèficit públic: una via no gens "liberal" per limitar el paper de l'estat). Un altre exemple: és teòricament factible que l'estat pugui dur a terme una tasca de protecció social sense haver de pactar-la necessàriament amb els sindicats o, fins i tot, algú pot pensar que els sindicats no representen els interessos dels que més es beneficiaran d'aquesta protecció -com ara els pensionistes o els aturats- sinó tan sols els interessos dels treballadors amb ocupació estable; és el sentit d'algunes teoritzacions socialdemòcrates sobre la "societat dels dos terços" (Glutz, 1985) o sobre el "corporativisme" dels sindicats (Paramio, 1988).

Qualsevol augment significatiu de les prestacions socials implicava una reassignació de la despesa pública o un augment de la fiscalitat difícilment compatibles amb l'esquema distributiu en què s'ha basat la recomposició de la taxa de guany durant el postfranquisme i, sobretot, amb l'alteració de les expectatives empresarials. L'esquema distributiu de transferència de renda dels assalariats als no assalariats i de manteniment -o ampliació- de les diferències salarials³⁴ va permetre alterar les expectatives empresarials i ampliar la base electoral del PSOE a sectors de les "noves classes mitjanes", i va crear alhora fortes tensions amb el moviment sindical.

De fet, les contradiccions entre partits socialdemòcrates i sindicats no són exclusives del cas espanyol; amb característiques diverses, s'han produït a diversos països. A Suècia, entorn del projecte de fons d'inversió³⁵; a la Gran Bretanya moltes vegades s'han produït fortes contradiccions amb el partit laborista al govern i actualment aquest partit s'ha distanciat fortament dels sindicats per captar vots de les classes mitjanes; a Alemanya el conflicte es concreta amb l'orientació de Lafontaine que pretén captar vots de l'electorat dels "verds" i alhora convèncer sectors empresarials. La particularitat del cas espanyol rau en la feblesa, com a organitzacions, tant del partit com del sindicat, que pràcticament havien tornat a néixer durant la transició política; en el cas del partit, la majoria de militants amb càrrec de responsabilitat són també càrrecs públics, i de militància posterior a l'arribada del partit al govern; aquestes característiques diferencials fan l'enfrontament més virulent i més sensible als conflictes personals³⁶.

---

³⁴ Vegeu supra II.5.

³⁵ Vegeu supra I.2.

³⁶ A la majoria dels països europeus sembla força inconcebible que dirigents socialdemòcrates afirmen: "Quizá Lenin tenía paradójicamente razón, quizá los sindicatos no eran capaces de asumir los intereses históricos del conjunto de los trabajadores y, por tanto, la representación de tales intereses correspondía a los partidos políticos. Un partido socialista debería entonces dejar caer a los sindicatos al mismo ámbito de particularismo en el que ya se encuentran los colegios profesionales o las sociedades filatélicas, sin mayor remordimiento de conciencia, y asumir como propia de la esfera política la tarea de crear una voluntad nacional-popular, capaz de aglutinar a la mayoría

Sembla ser que el govern va infravalorar la capacitat de mobilització dels sindicats -actuant unitàriament- i també la cohesió interna de la UGT. Però les conseqüències, tot i que els sindicats han guanyat força -bé que molt limitadament en termes d'afiliació- no han estat devastadores per al partit al nivell electoral, i per al partit l'índex fonamental és el suport electoral. Abans de comentar més les postures sindicals, farem un breu comentari sobre les actituds empresarials.

5. Les estratègies de les associacions empresarials

La gran associació empresarial espanyola, la CEOE, ha mantingut sempre, en general, postures favorables als acords neocorporatius. Al moment mateix de la seva constitució, a mitjan 1977, es definia a favor d'"unas centrales fuertes, representativas y responsables con las que poder negociar convenios y llegar a un acuerdo para dar una salida urgente y equitativa a la crisis económica" (citada a Aguilar, 1985, nota 42, p.80).

Des del punt de vista empresarial, la política de rendes concertada ha servit, bàsicament, per contenir els augmentos salarials, centralitzar la negociació col·lectiva i reduir la conflictivitat. Ja hem analitzat l'evolució salarial i també hem tractat la qüestió de la centralització de decisions³⁷; pel que fa a la conflictivitat, les xifres semblen avalar una certa correlació entre existència o no d'un acord sobre política de rendes i nivell de conflictivitat (taula 6.1)³⁸.

---

de los trabajadores sin mediaciones institucionales corporativas" (Paramio, 1988, pp.34-35); o "Si un sindicato se corporativiza, ¿por qué habría de tener en el gobierno socialista una consideración diferente a la del Colegio de Abogados". (declaracions de Carlos Solchaga, El País, 15-1-1989, p.5).

³⁷ Vegeu supra II.3. i II.4.

³⁸ Tot i que cal tenir en compte que la negociació de convenis és només una de les causes de conflictivitat i no l'única ni, en els moments de major crisi econòmica, tan sols la principal. En el cas de l'any 1987, però, per comparació amb l'any anterior, les jornades perdudes augmenten d'un 120'5% (vegeu taula 6.1) i les explicables per conflictes derivats del procés de negociació col·lectiva encara pateixen un augment més gran: d'un 189'1% (tanmateix, cal recordar que l'any 1986 hi havia molts més convenis de

Taula 6.1. Conflictivitat laboral 1976-1987

Any	Jornades perdudes (milers)	Nombre de vagues	Treballadors afectats (milers)
1976	12.593'1		
1977	16.641'7		
1978	11.550'9		
1979	18.917'0		
1980	6.177'5	1.365	1.170'1
1981	5.153'8	1.307	1.126'3
1982	2.787'6	1.225	875'1
1983	4.416'7	1.451	1.483'6
1984	6.357'8	1.498	2.242'2
1985	3.223'5	1.092	1.511'2
....	.....	.....	.....
1986	2.279'4	914	857'9
1987	5.025'0	1.497	1.881'2

Notes: Les dades de 1976 i 1977 no coincideixen exactament amb les de la taula 2.5., que procedeixen d'una altra font. Els anys 1983, 1984 i 1985, aquesta taula no inclou les dades de Catalunya. A partir de 1986 s'inicia una nova estadística -que no inclou dades del País Basc-, amb una nova metodologia, que trenca la continuïtat de la sèrie.

Font: 1977-79, Ministerio de Economía y Hacienda, La negociación colectiva en 1985; a partir de 1980, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Boletín de Estadísticas Laborales.

Però cal matisar la posició empresarial. En primer lloc, la CEOE no va partir -a diferència de les experiències d'altres països on el mapa sindical ja estava consolidat- de la realitat sindical existent, sinó que va utilitzar els acords com a mitjà per influir sobre el mapa sindical mateix; en concret, per agreujar el conflicte entre sindicats i afavorir la UGT enfront de CCOO³⁹. En segon lloc, els dirigents de la CEOE han mostrat, en moments claus, reserves importants respecte de la política de concertació, per por que els acords

revisió automàtica -atès el caràcter bianual de l'AES- que no pas l'any 1987).

³⁹ Vegeu supra II.3.

globals conduïssin en una política econòmica considerada desfavorable pels interessos empresarials; és el cas de la postura adoptada immediatament després de l'arribada del PSOE al poder⁴⁰.

En darrer lloc, fa uns quants anys que se senten opinions empresarials influents que advoquen per la negociació descentralitzada com a opció més favorable als interessos empresarials. L'experiència de 1984 sembla avalar aquesta postura, atesa la reducció de costos salarials reals que es va produir aquell any⁴¹, en el qual però, va incidir-hi una mena de política de rendes implícita⁴² i l'acceleració de la inflació; a més, hi també va augmentar la conflictivitat laboral (taula 6.1). D'altra banda, des de llavors la conjuntura econòmica ha canviat i ha provocat un cert augment del poder de negociació dels treballadors. Tanmateix, l'opinió contrària a la política de rendes ha guanyat audiència, especialment al Círculo de Empresarios, com ho demostren les paraules del president d'aquest organisme empresarial que, a la darrerria de 1986, afirmava: "el crecimiento de los salarios ha de convertirse en una variable interna de la empresa, pieza de su estrategia para competir y, por tanto, vinculada a los resultados y características de cada empresa o de cada zona (...). El sistema que preconizamos es menos inflacionario que el

---

⁴⁰ En un article aparegut després de les eleccions parlamentàries d'octubre de 1982, Ferrer Salat, en aquell moment màxim dirigent de l'organització, afirma: "La CEOE expresó en su momento su gran preocupación por los efectos de una sindicalización global de la economía y de la actividad española, y esta opinión ha de reiterarla de nuevo con el mayor énfasis. No se trata de una opinión aislada, ya que, desde la doctrina, laboristas prestigiosos destacan los riesgos de un burocratismo neocorporativista y de un pansindicalismo que llegue a desvirtuar el funcionamiento de los mecanismos ordinarios en las sociedades democráticas". (Actualidad Económica, n. 1291, febrer 1983, p.131).

⁴¹ Així ho afirma el director del departament de Relacions Laborals del Fomento de Trabajo Nacional -organització de la CEOE-: vegeu Iglesias (1988). D'altra banda, a la negociació de l'AES, acord per als anys 1985 i 1986, la CEOE posava com a condició que es fes referència a possibles canvis legislatius sobre acomiadaments col·lectius (vegeu supra II.3), símptoma que l'acord sobre salaris no era considerat, en aquell moment, imprescindible.

⁴² Vegeu supra II.3

centralizado" (Boletín del Círculo de Empresarios, n. 37, 1987, p.3). La conflictivitat recent no sembla haver alterat aquestes opinions⁴³, que no són, però, les oficials de la CEOE, la qual propicia actualment una nova política de rendes concertada⁴⁴.

Les opinions reticents entorn de la concertació de la política salarial es relacionen amb les dels analistes que han considerat que els pactes neocorporatius van retardar l'adopció de mesures econòmiques d'ajust necessàries per afrontar la crisi. Per exemple, Pérez Díaz (1987) assenyalava que aquests pactes van exercir, d'una banda, un efecte positiu de legitimació del sistema econòmic i polític i que, de l'altra, van introduir elements de rigidesa, van retardar decisions econòmiques bàsiques i van promoure "a redistribution of resources in favour of the public sector and those workers in the private sector who are already employed" (p.238). L'anàlisi de l'autor sobre l'evolució de la distribució és empíricament injustificat⁴⁵ i, com assenyalava Espina (1985), la tesi que una estratègia econòmica alternativa de la política de rendes hauria possibilitat un ajust econòmic més fort i ràpid és incontrastable econòmicament; la discussió hauria de tenir en compte qüestions com, per exemple, el nivell de conflictivitat social. De tota manera, qui considera la concertació com un factor important de rigidesa -opinió que en molts moments ha deixat entreveure el Banc d'Espanya-, pensarà també que ha de substituir-la un nou sistema de relacions laborals quan han desaparegut les condicions excepcionals de manca de legitimitat del sistema polític i econòmic que van propiciar la concertació.

---

⁴³ Vegeu, per exemple, la defensa de la negociació descentralitzada que fa Marañón (1989), assessor del Círculo de Empresarios.

⁴⁴ No obstant aquesta postura oficial, una de les característiques dels darrers anys és, la pèrdua de cohesió d'aquesta organització (vegeu supra II.4).

⁴⁵ Vegeu supra II.5.

6. Les estratègies sindicals

Una confederació sindical és una organització complexa que no es guia simplement per la maximització del nombre d'afiliats. Tanmateix, les opcions estratègiques de cada sindicat, si vol sobreviure com organització de masses, han de tenir en compte com a element fonamental l'evolució de la implantació social de l'organització⁴⁶. L'opció estratègica bàsica de la UGT fins a mitjan els anys vuitanta era formar part d'un projecte polític socialdemòcrata dirigit pel PSOE. Els signes mateixos d'identitat històrica del sindicat avalaven aquesta alternativa, que implicava dues expectatives bàsiques per a l'organització. La primera, capitalitzar els avenços de l'Estat del Benestar que, un cop el partit assolís el govern, previsiblement es produirien amb el PSOE, amb el qual partit, a més, gaudiria d'una relació institucional privilegiada. L'altra gran expectativa era que, si es produïa una etapa de creixement econòmic, el sindicat es presentaria com a corresponsable del redreçament de l'economia.

Ja hem apuntat anteriorment els elements que obliguen la UGT a un canvi en la seva relació amb el govern socialista. El projecte estratègic bàsic del sindicat no ha estat alterat en la mesura que considera adequada la política adoptada durant la crisi econòmica i en la mesura que creu viable una política socialdemòcrata entesa com a política d'augment de les prestacions socials i de consolidació sindical sense deixar d'estimular la inversió privada. La UGT, però, planteja que la direcció del partit no té la voluntat de dur a terme aquesta política socialdemòcrata, que el creixement

---

⁴⁶ Cal pensar també (i això complica encara més la qüestió) que, quan els dirigents sindicals estan afiliats a un partit polític -com és el cas de la pràctica totalitat dels màxims dirigents de la UGT i de CCOO-, pot prevaler, en alguns casos, la defensa dels interessos del partit per sobre dels interessos de l'organització. Des d'un punt de vista personal, els càrrecs d'un sindicat poden servir d'accés a càrrecs polítics. Pensem per exemple en els dirigents ugetistes que en els conflictes entre partit i sindicats es van arrencar amb les postures del govern i que, posteriorment, han esdevingut ministres. Suposant que en aquests conflictes es puguin establir de forma inequívoca els interessos de cada organització, no sembla il·lògic que un membre de les dues organitzacions privilegiï -tot i tenint responsabilitats al sindicat- els interessos del partit, ni des d'un punt de vista d'opció ideològica ni des d'un punt de vista de promoció personal.

econòmic no ha comportat una política salarial més expansiva que permeti justificar els sacrificis salarials anteriors i que la relació del partit amb el sindicat és instrumental. Arran d'aquesta anàlisi, la direcció del sindicat pren una opció arriscada, l'enfrontament obert amb el govern, que podia -i pot- provocar resultats molt diversos, segons com evolucionés la correlació de forces.

L'èxit relatiu del sindicat en el seu pols amb el govern podia conduir, segons la resposta del govern i també segons la postura de CCOO, a la concertació sobre unes bases noves, amb uns sindicats més forts i amb nous plantejaments distributius, tant al nivell salarial com de política de despesa i d'ingressos públics. Però el govern no va voler assumir cap paper de perdedor, perquè pensava probablement en un augment de les exigències salarials en la concertació futura si no mantenia una reputació de "no cedir" davant els conflictes, i va reconduir el conflicte govern-sindicats cap a un conflicte parlament-sindicats⁴⁷. La UGT no ha renunciat a formar part d'un projecte polític socialdemòcrata, però a la pràctica ha hagut de desvincular-se de moment de qualsevol opció política, ateses les escasses possibilitats d'un canvi en la direcció -o de la política de la mateixa direcció- del partit.

En el cas de CCOO, també canvia la seva posició respecte de la concertació, però amb característiques pròpies⁴⁸. Aquesta organització va assumir la responsabilitat fonamental del ràpid trànsit del moviment obrer des de l'assembleïsm fins a una certa desmobilització⁴⁹. Per això, paradoxalment, aquell factor que als inicis de la transició semblava donar a CCOO un gran

---

⁴⁷ Com a resposta a la vaga general, trobem algunes declaracions anti-neocorporativistes de dirigents socialistes que contraposen el sistema de partits i el parlament a les organitzacions dels grups socials. Per exemple, Virgilio Zapatero, ministre socialista de Relacions amb les Corts, afirmava: "los sindicatos no pueden asumir las funciones que les corresponden a los partidos y al Parlamento. Y eso es de lo positivo que ha tenido el 14-D: la clarificación de los papeles de cada uno de los interlocutores sociales" (El País, 27-5-1989).

⁴⁸ Vegeu Aguilar i Roca (1989).

⁴⁹ Vegeu supra II.1 i II.2.

avantatge sobre les organitzacions competidores, la seva implantació i la seva experiència organitzativa sota el franquisme, féu més costosa la seva adaptació a les noves circumstàncies. La cultura sindical i política creada aquells anys, basada fonamentalment en incentius d'identitat⁵⁰, no va permetre a CCOO una adaptació ràpida a la nova situació. El "pacte social" era contrari a l'esmentada cultura i CCOO havia d'assumir més responsabilitats que la UGT en el procés de desmobilització que comportava la transició política, i també havia de renunciar al seu projecte sindical unitari. La principal contrapartida era la consolidació del sistema polític i, també, la possibilitat d'un pacte polític del PCE amb la resta de forces polítiques, que compensaria la relativa feblesa electoral d'aquest partit⁵¹.

Tots aquest factors expliquen que des del primer moment sorgissin a CCOO nuclis significatius d'oposició a la política de la direcció. Les contradiccions amb la política del PSOE van evolucionar, lògicament, més de pressa que en el cas de la UGT (que mantenia majors expectatives de contrapartides favorables, tant al nivell organitzatiu com de política social, per part del govern socialista); CCOO no participa en cap acord a partir de 1983⁵² i el IV Congrés de 1987 defineix una postura matisadament contrària als acords centrals.

En les reaccions d'ambdós sindicats hi té un pes molt important el fet que les transformacions del mercat de treball, en el sentit de temporalització de gran part de la força de treball, són prou importants per posar en greu perill la capacitat futura d'acció sindical. Aquestes transformacions, parcialment acceptades pels dos sindicats en l'etapa de concertació⁵³, són després considerades -primer per CCOO i més tard també per la UGT- com

---

⁵⁰ Sobre el concepte, vegeu supra I.7.

⁵¹ Antonio Gutiérrez (1988) analitza explícitament la posició de CCOO durant la transició com a subordinació del sindicat als imperatius polítics. Vegeu també Miguélez (1985).

⁵² Encara que sí a les converses prèvies a la signatura de l'AES.

⁵³ Vegeu supra I.3.

un perill, fins al punt que un projecte legislatiu en aquest sentit⁵⁴ va ser el detonant immediat de la vaga general del 14 de desembre de 1988, que simbolitza l'enfrontament entre govern i sindicats i també la crisi del model neocorporatiu.

En resum, la UGT i CCOO van tendir, amb ritmes i circumstàncies diferents, a fer un balanç cada cop més negatiu de la concertació. La pèrdua d'autonomia i les restriccions acceptades no van tenir com a contrapartida incentius suficients, ni pel que fa al compromís estatal en matèria de prestacions socials ni pel que fa al suport institucional als sindicats. Aquests compromisos constituïen part de l'"intercanvi" pactat amb l'estat que els sindicats van considerar incomplets⁵⁵.

El suport institucional ha existit. Per exemple, els sindicats han rebut

---

⁵⁴ Ens referim al "pla d'ocupació juvenil", un projecte de llei -després retirat- d'una nova modalitat de contractació temporal. Fou presentat com a programa d'inserció professional però no requeria cap exigència de formació a les empreses, que podrien contractar treballadors amb el salari mínim, amb les úniques condicions que els contractats tinguessin entre 16 i 25 anys i no haguessin treballat abans; obtindrien importants subvencions públiques i podrien ampliar legalment el període de contractació temporal (sense el pla, un màxim de tres anys i, amb el pla, un total de 4 anys i mig). Vegeu Recio i Roca (1989).

⁵⁵ En un debat recent, un sindicalista, Enrique Lillo, ho expressava d'una forma ben crua: "el pacto constitucional que fue suscrito también mayoritariamente por el movimiento obrero en el año 78, preveía entre otras cuestiones dos dimensiones que eran dos obligaciones contraídas por el estado democrático: el primero era la promoción del sindicalismo en cuanto instrumento principal de defensa de los intereses de los trabajadores, no intereses sectoriales; promoción, por parte del Estado, del Sindicalismo. El balance ha sido pobre (...) Y el segundo aspecto, en el que el balance también es pobre, es que con el Pacto Constitucional, el gobierno del estado se comprometía a promover y a garantizar cierto bienestar social, que es lo que se llama el estado social democrático y que era el capítulo de derechos económicos y sociales. Pues bien, ahí la democracia ha sido incluso regresiva des del punto de vista estrictamente legislativo en muchos aspectos en relación con las postrimerías del franquismo" (*Contrarios*, n.1, p.150). L'estat no només hauria de promoure el sindicalisme, sinó que la situació mateixa del sindicalisme dependria només de l'actitud de l'estat: "la afiliación en Europa es superior a la de España porque los países democráticos han facilitado que los sindicatos europeos den servicios a sus afiliados" (ídem, p.159).

subvencions estatals⁵⁶; per molt que els sindicats ho considerin una cosa natural per comparació amb els partits polítics, el fet que l'estat estigui disposat a finançar amb diner públic les organitzacions de treballadors -o que adopti altres mesures de suport- depèn en darrer terme de si la política d'aquestes organitzacions és considerada compatible amb els "interessos generals" i no és estrany que, quan preval el conflicte i no el consens, el suport sigui qüestionat⁵⁷. D'altra banda, la legislació entorn de la negociació col·lectiva ha evolucionat en benefici de les grans confederacions -sobretot amb la Llei Orgànica de Llibertat Sindical de 1985 del govern socialista- i permet mecanismes de recaptació de quotes "quasi-obligatòries"⁵⁸.

Tot i això, les mesures de suport han estat molt limitades, sobretot a nivell de capacitat de decisió i control efectiu sobre la política econòmica i social, que és el punt central. Això explica que la participació en molts organismes públics hagi estat considerada poc més que decorativa i que s'hagin produït evolucions regressives en qüestions com ara la cobertura del subsidi d'atur o les condicions per accedir al dret de pensió de la Seguretat Social⁵⁹.

Aquest balanç, en un context de creixent temporalització de les condicions de treball i d'evolució de la distribució particularment desfavorable als grups de treballadors pitjor pagats, ha fet que els sindicats adoptessin una estratègia més autònoma.

---

⁵⁶ Tanmateix, ha estat molt retardada la solució de la qüestió del "patrimoni sindical", encara no resolta totalment.

⁵⁷ Un exemple recent són les traves que el govern ha posat a les subvencions als sindicats per organitzar cursos de formació professional.

⁵⁸ Vegeu supra II.3. Però l'aplicació d'aquests mecanismes podria ser fins i tot contraproductiu si alhora no es creen incentius d'identificació de la majoria dels treballadors amb els sindicats.

⁵⁹ Vegeu supra II.4.

CONCLUSIONS

Política de rendes i neocorporativisme: l'especificitat del cas espanyol

A la primera pàgina de la introducció d'aquesta tesi hi expressàvem una insatisfacció. Una insatisfacció que ens provocava un cert tipus d'explicació -que il·lustràvem amb un editorial de Papeles de Economía Española- sobre l'anomenada "concertació social". En el curs del nostre estudi, la realitat social analitzada mateixa ha evolucionat i ha confirmat, pensem, les insuficiències d'aquella explicació. Si la coincidència bàsica de governs i representants de les grans organitzacions d'empresaris i de treballadors sobre la política econòmica i sobre la necessitat d'establir acords fos l'únic comportament racional, la conflictivitat recent no seria, doncs, el resultat de les contradiccions mateixes del model de concertació -tal com s'ha concretat en el cas espanyol-, sinó una explosió d'irracionalitat o d'irresponsabilitat; aquesta explicació augmentaria certament la nostra insatisfacció.

Quan vam començar a estudiar el tema, ens va servir de referència el debat entorn d'un concepte -el neocorporativisme- que, per a nosaltres, contenia dues qualitats principals: la primera, que entenia els pactes socials com a model particular -alternatiu d'altres- de relació entre sindicats, associacions empresarials i govern; la segona, que centrava el punt d'interès en les condicions específiques que permetien una certa estabilitat al model. El fet que el debat sobre el neocorporativisme hagi estat sempre dominat per la comparació internacional comporta un gran avantatge: mostra que els acords neocorporatius són només un dels resultats històrics possibles i que no hem de considerar-los, per tant, una tendència prevalent a tots els països capitalistes industrialitzats. Aquesta constatació invita a fer una anàlisi de les experiències concretes i estudiar-ne llurs especificitats i les importantíssimes diferències que poden amagar experiències formalment similars.

Política de rendes i acords neocorporatius són dos termes molt lligats l'un amb l'altre, però no idèntics. Un govern pot intentar aplicar una política de rendes sense cap mena d'acord, però en la majoria d'exemples històrics

l'única via per adoptar una política de rendes efectiva, i amb certa continuïtat, ha estat l'acord amb els sindicats. D'altra banda, els acords centralitzats entre sindicats i empresaris, amb la presència més o menys formal del govern, poden ultrapassar l'àmbit de la política de rendes -o fins i tot tractar únicament altres qüestions-, però generalment han tingut com a principal funció establir unes normes que limitessin la negociació dels salaris.

La nostra anàlisi demostra tots dos punts per al cas espanyol: primer, la ineficàcia de la política de rendes franquista -que òbviament no podia pactar-se amb els representants autèntics del moviment obrer- i també de les més recents recomanacions salarials dels governs socialistes quan han tingut l'oposició de totes les grans confederacions sindicals; segon, que l'etapa de la concertació va resultar enormement exitosa en el camp de la política de rendes -i també en el de la legitimació del sistema polític i econòmic-, però va suposar pocs avenços en l'acord en altres àrees de política econòmica i social.

No obstant això, no pretenem que les nostres conclusions sobre el cas espanyol siguin generalitzables a qualsevol altra experiència dels països capitalistes amb llibertat de sindicació. En primer lloc, perquè no hem de descartar la possibilitat de períodes relativament llargs de política de rendes no consensuada; de base fiscal, per exemple, encara que probablement toparia amb problemes d'aplicació, entre ells l'aparició d'incentius per no declarar com a tals els augments dels salaris base. I després, perquè en altres països, precisament els caracteritzats per una major estabilitat dels acords neocorporatius -com ara Àustria-, l'acord s'estén, a més de la qüestió salarial, a moltes altres qüestions.

Política de rendes i infrautilització el poder de negociació

La política de rendes consisteix bàsicament a limitar la negociació col·lectiva en funció d'uns objectius macroeconòmics generals -en especial, d'una determinada taxa d'inflació-. L'acceptació explícita d'aquests objectius i la decisió dels sindicats de no utilitzar tota la seva capacitat de negociació sobre salaris fa que no hagi de considerar-se la política de rendes concertada

un exemple més de negociació col·lectiva; quan als anys 1987-88 hom afirma que a Espanya s'ha acabat (almenys provisionalment) un model de relacions laborals, es tracta d'una afirmació adequada; se signaven convenis col·lectius abans i es continuen signant després, però el marc general de la negociació col·lectiva ha canviat.

La dinàmica salarial depèn de molts factors. Hem tractat els principals factors i hem destacat, particularment, el paper d'allò que anomenem "intensitat de negociació". A més de la situació econòmica, de l'estructura ocupacional, de les expectatives individuals sobre inflació, de les experiències d'acció col·lectiva dels treballadors i del propi grau de sindicació, encara cal tenir en compte que els sindicats poden negociar amb diferents graus d'intensitat o militància; cal, per tant, si volem explicar adequadament el comportament dels salaris, analitzar explícitament la política salarial dels sindicats; i no podem tancar la qüestió simplement incloent la taxa d'afiliació -o algun altre índex més sofisticat que reflecteixi la implantació dels sindicats- com una de les variables explicatives d'una funció de variació salarial.

D'acord amb aquestes conclusions sobre la dinàmica salarial, rebutgem les versions més simples, econòmico-determinístiques, de la corba de Phillips. Per a nosaltres, la inflació és bàsicament un conflicte entorn de la distribució; tot i això, l'existència d'una influència de la taxa d'atur -com un dels factors que determinen la capacitat de negociació dels treballadors- sobre la dinàmica salarial es pot formular, si es vol, en termes d'una corba de Phillips "ampliada", en la tradició que considera el poder de negociació dels treballadors -i l'ús d'aquest poder- supeditat a d'altres factors, a més del nivell d'atur, que influiran sobre la posició i la forma de la "corba". Al nostre parer, no és pertinent parlar d'una "taxa natural d'atur", independent de la política sindical, segons la qual només disminuirà l'atur una inflació no prevista que alteri les decisions individuals -d'empreses i treballadors- al mercat de treball. És clar que una raó per la qual la majoria de governs han renunciat a adoptar polítiques keynesianes d'estímul de la demanda per fer front a l'augment de l'atur dels anys setanta i vuitanta ha estat el

convenciment que, sense una inflació creixent, aquestes polítiques no tindrien un efecte persistent sobre l'atur; però la dinàmica d'aquest augment no s'associa només amb els canvis de les expectatives individuals d'inflació sinó, sobretot, amb l'augment del poder de negociació dels treballadors inherent a la plena ocupació.

De la separació conceptual entre capacitat i intensitat de negociació concloem que la política de rendes actua sobre la intensitat de negociació i que, des del punt de vista del control salarial, pot plantejar-se com una alternativa a altres polítiques que actuïn sobre la capacitat de negociació; entre aquestes polítiques, podem citar la restricció monetària i/o fiscal, les mesures legals tendents a reduir el "poder sindical" o fins i tot mesures - que tenen, però, un altre objectiu principal, el d'augmentar la discrecionalitat empresarial en l'ús de la força de treball- que augmentin el pes del treball temporal i la facilitat d'acomiadament.

Salaris monetaris, inflació i distribució

La preocupació de la política econòmica pel control salarial generalment no rau només en la voluntat d'evitar els efectes inflacionaris dels augmentos salarials -i, per això, es fa difícil distingir entre polítiques de rendes "nominals" i "reals"-, sinó també en els seus efectes sobre els guanys. Hem tractat també la relació entre negociació col·lectiva i distribució de la renda i hem conclòs que, certament, la pressió dels costos salarials pot produir -sobretot en una economia oberta- alteracions en els "marges" aplicats per les empreses i, per tant, en la distribució de la renda entre assalariats i propietaris del capital. És raonable, doncs, considerar que la pressió salarial és una via per assignar un major percentatge de la Renda Nacional al conjunt dels treballadors assalariats i, sobretot, és raonable considerar que la restricció salarial és una política antiinflacionària amb resultats molt probablement desfavorables per als treballadors en termes de redistribució.

Tanmateix, la pressió dels salaris tindrà com a efecte un augment dels preus i, en una espiral salaris-preus, arriba un moment en què l'evolució de la distribució es fa força incerta. Aquest és un dels principals límits de la

negociació col·lectiva si vol aconseguir una redistribució: es negocien salaris nominals, però la variable significativa són els salaris reals. Un altre límit - que, a més, és un factor potencial de divisió entre els treballadors- és el fet que, en general, un determinat augment dels salaris nominals es traduirà més en augment dels salaris reals si no es produeix de forma simultània i igual per a tots els treballadors. No obstant això, una confederació sindical que actuï a nivell de tota l'economia -o qualsevol moviment preocupat pel conjunt de treballadors-, davant la disjuntiva entre negociació centralitzada o descentralitzada, pot decidir-se pel segon tipus de negociació amb el propòsit de forçar augments més grans dels salaris d'alguns grups de treballadors perquè facin de líders salarials i aquests augments esdevinguin extensius a la resta de treballadors: un dels factors de la dinàmica salarial que hem discutit, és precisament la comparació dels salaris relatius, que explica en gran mesura, per exemple, la millora salarial dels treballadors durant el franquisme.

La complexitat de la relació entre salaris i ocupació

Una altra qüestió que analitza aquesta tesi és la relació entre variacions salarials i ocupació. La política de rendes s'ha defensat sovint -certament en el cas espanyol- com a política de solidaritat dels treballadors ocupats amb els desocupats; a més, la majoria de models sobre el comportament sindical - que critiquem en un apartat específic del capítol sobre l'anàlisi neoclàssica del mercat de treball i les seves insuficiències- ha partit d'una funció objectiu restringida per l'existència d'una relació inversa plenament determinada entre salaris i ocupació. La nostra anàlisi fa palesa la poca consistència d'una conclusió tan simple sobre la relació entre les dues variables, perquè la variació de salaris provoca efectes de signes diversos sobre l'ocupació.

En particular, hem tractat les bases teòriques de dues perspectives diferents davant la relació entre salaris i ocupació. La primera, marginalista, intenta deduir una norma salarial partint del supòsit -que trasllada a tots els sectors econòmics una característica fins a cert punt pròpia de l'agricultura però no de la resta de sectors econòmics- que la productivitat marginal del

treball és decreixent per al conjunt de l'economia; una derivació -també comentada- d'aquesta anàlisi marginalista és l'ús que sovint ha fet el Banc d'Espanya del concepte "productivitat activa" per corregir a la baixa la norma salarial que resultaria de comparar salaris i productivitat.

Una segona perspectiva sobre salaris i ocupació que comentem, normalment denominada "postkeynesiana", suposa unes determinades propensions a l'estalvi de les diferents classes socials per tal de deduir unes relacions unívokes entre distribució i creixement econòmic i, atesa una determinada evolució de la productivitat, entre distribució i variació de l'ocupació. Aquest plantejament dinàmic és més interessant però tracta la propensió a estalviar com una de les dades determinants del creixement, mentre que és precisament el nivell d'inversió el determinant bàsic del nivell d'estalvi.

Malgrat les nostres conclusions sobre salaris i atur, és obvi que en certs casos els augments salarials produeixen efectes negatius sobre l'ocupació i aquesta és una altra de les gran limitacions de la negociació col·lectiva: els guanys mateixos de la negociació, de vegades -però no sempre- afecten negativament el nivell d'ocupació i, per tant, la força negociadora mateixa dels treballadors.

Treballadors, sindicats i pactes socials

Els capítols dedicats a les relacions bàsiques entre les variables econòmiques ens han permès rebutjar, doncs, algunes idees simples que, de vegades, ha fet servir d'argument la política de rendes, però també hem pogut ressaltar alguns límits de la negociació col·lectiva entre treballadors i empreses. Aquests límits expliquen, en part, la predisposició dels sindicats a establir acords neocorporatius. Tot i això, l'estabilitat dels acords neocorporatius com a marc de la negociació col·lectiva depèn d'una complexitat de factors que només copsarem si tenim en compte les estratègies dels governs, dels sindicats i de les associacions empresarials. Aquestes estratègies responen a diversos tipus d'incentius positius i negatius. En el cas dels sindicats, les restriccions acceptades pressuposen incentius en termes tant

de "guanys" per llur base social com de "guanys" organitzatius; l'evolució del grau d'implantació social -i, en particular, del nivell d'afiliació- és un element clau que influeix en les orientacions sindicals, però no es factible un balanç final objectiu sobre si els guanys d'una determinada orientació compensen prou o no les restriccions. Les polítiques sindicals produeixen resultats que afecten la població treballadora en molts aspectes de la seva vida i la valoració final variarà segons quina sigui la situació i la ideologia de cada un dels grups que conviuen en un sindicat, i variarà més encara pel fet que caldria comparar els resultats amb les hipotètiques implicacions -en una situació històrica irrepètible- d'orientacions alternatives i perquè gran part dels guanys esperats de la política de rendes són guanys futurs i depenen de relacions -sempre incertes- entre les variables macroeconòmiques.

Sigui com sigui, també cal fer l'anàlisi de les actituds respecte de la concertació a partir d'una comparació entre les expectatives creades i els resultats produïts. D'altra banda, el model neocorporatiu no pot funcionar sense un grau suficient d'implantació dels sindicats i la relació mateixa entre treballadors i sindicats i la decisió d'afiliació és també complexa; als incentius selectius dels treballadors, positius i negatius, que copsem partint d'una anàlisi purament individualista en termes "olsonians", cal afegir-hi, com a variable explicativa, els sistemes de valors prevalents entre els treballadors, que els predisposaran en major o menor mesura a l'acció col·lectiva. Les organitzacions de treballadors no només representen interessos, sinó que també defineixen interessos i creen identitats i poden reforçar una "lògica de l'acció col·lectiva" diferent -no només en els seus objectius, sinó també en els mecanismes psicològics d'actuació- de la que normalment considera l'anàlisi econòmica.

Transició política i concertació

La nostra anàlisi ha demostrat que la concertació del postfranquisme s'explica sobretot pel procés de transició política. Un procés de transició política que no ha estat merament un trànsit d'un sistema dictatorial a un sistema democràtic, sinó que cal considerar-lo també, des del punt de vista

dels interessos socials, com el pas d'una forma particular de dominació capitalista en crisi a una nova situació en la qual el conjunt del sistema polític i econòmic adquireix una major legitimitat. En aquest procés de legitimitació els acords neocorporatius hi han jugat un paper molt important; en el cas espanyol, aquests acords no només han estat decisius com a instrument de la política de rendes, sinó també per llur paper directament polític.

La incapacitat per part de les noves organitzacions sindicals legals de crear una implantació prou sòlida que substituís l'anterior relació entre líders sindicals i treballadors, inevitablement truncada durant la transició política i que es basava sobretot en determinats incentius d'identitat, és un element clau a l'hora d'entendre el fet que el model neocorporatiu no hagi assolit una major estabilitat. La feblesa organitzativa -i la divisió en dues grans confederacions- dels sindicats va despertar forces centrífugues: ha proporcionat a govern i empresaris oportunitats de marginació de les confederacions sindicals -o d'alguna de les grans confederacions sindicals- i ha forçat aquestes confederacions a buscar noves alternatives per tal d'assolir una major implantació o per competir entre elles.

La inflexió salarial i la redistribució de la renda

El nostre treball demostra -coincidint amb treballs anteriors d'altres autors, com els de Toharia- que es van sobrevalorar molt els efectes de la pressió salarial dels anys anteriors als Pactes de la Moncloa sobre els beneficis, per raó de la utilització de fonts estadístiques que esbiaxen els resultats a l'alça i per no haver "corregit" les dades de la Comptabilitat Nacional perquè tinguessin en compte els efectes de l'augment de l'assalarització de la població ocupada. Tot i això, els augments dels costos laborals per assalariat van ser, en termes monetaris, molt importants i, en termes reals, el salari brut dels treballadors va créixer, com a mínim, a un ritme semblant al de la productivitat. Altres autors -com ara Fina i Oliver Alonso, per exemple- han assenyalat també que la creixent fiscalitat sobre els treballadors i la pressió de les cotitzacions socials explica gran part de

l'augment d'aquests costos.

Amb els Pactes de la Moncloa es va produir una importantíssima inflexió de l'evolució dels salaris monetaris respecte del període anterior. Una inflexió que no només va afectar les magnituds nominals, sinó que va comportar també una disminució dels costos laborals unitaris en termes reals; el nostre estudi demostra que la moderació salarial va ser suficient per provocar una redistribució a favor de les rendes no salarials durant els deu anys següents, fins i tot tenint en compte que alguns d'aquests anys -a causa, particularment, del segon "shock" del petroli- els preus relatius dels béns importats van augmentar força i que la pressió fiscal indirecta va créixer fins a l'any 1987. Aquests factors reduïen el marge de variació dels salaris reals que era compatible amb el manteniment de les proporcions relatives entre rendes salarials i no salarials. Les cotitzacions socials a càrrec de l'empresa augmenten més que els salaris, però el creixement també és moderat, a causa de la creixent participació estatal en el finançament de la seguretat social.

Hem demostrat també que la negociació col·lectiva descentralitzada de 1987-88 va comportar certs augments dels salaris reals, quasi iguals als de la productivitat, però que alhora va produir-se, com en anys anteriors, una important disminució dels costos laborals unitaris reals. Aquests dos fets són compatibles gràcies a les disminucions del preu realatiu promig dels béns importats i de la imposició indirecta; amb aquestes disminucions, si s'haguessin obeït les orientacions salarials del govern, la redistribució desfavorable als treballadors -que les xifres de la Comptabilitat Nacional amaguen a causa de l'augment del grau d'assalarització- hauria estat encara més important.

Distribució de la renda i Administracions Públiques

L'augment de les prestacions socials -en termes de percentatge del PIB- dels anys setanta i vuitanta no ha impedit la frustració de les expectatives sindicals i, en particular, de la UGT, que veia en el govern socialista la possibilitat d'avançar lentament en el projecte socialdemòcrata identificat amb l'Estat del Benestar d'altres països europeus. Amb la crisi econòmica i la

disminució del nombre de cotitzadors, es van adoptar -abans i després de la formació del govern socialista- mesures legislatives que restringien les condicions d'accés a algunes prestacions bàsiques, com ara el subsidi d'atur o les pensions. De fet, la fiscalitat i les prestacions socials han estat tractades molt marginalment als acords neocorporatius, fins i tot quan l'estat ha intervingut directament a la negociació i, quan s'hi han inclòs, sovint no se n'ha verificat el compliment.

Malgrat els indicis esmentats, calia contrastar numèricament la tesi que la creixent intervenció estatal contrarrestava la redistribució funcional de la renda desfavorable als treballadors observada a les xifres de la Comptabilitat Nacional. La nostra anàlisi numèrica -que creiem nova en el seu enfoc- conclou que encara que tinguem en compte la intervenció de les Administracions Públiques -oferint prestacions monetàries i en forma de béns- es mantenen, durant la història recent, les tendències fonamentals de la distribució funcional de la renda respecte de les que permeten observar directament les xifres de la Comptabilitat Nacional: creixement de la participació en la Renda de la remuneració de la força de treball -entesa ara en sentit ampli, inclosos els assalariats ocupats, els aturats, els assalariats retirats i les famílies que depenen de tots ells- entre 1970 i 1977, reducció important en el període 1977-85 i estabilització posterior; dit d'una altra manera, la reducció de salaris nets posterior a 1977 no ha estat prou compensada -en termes de la renda total distribuïda un cop atès el paper de les Administracions Públiques- per l'augment d'allò que, amb molta imprecisió, s'anomena salari "indirecte" o "social". Aquesta conclusió no contradiu el fet que la distribució personal de la renda -dada sobre la qual hi ha una informació estadística molt escassa per als anys recents- millori amb moltes de les intervencions de l'estat, cosa que certament es produeix quan, per exemple, els impostos financen les transferències als aturats, però demostra que les prestacions socials -entre elles la participació pública en el sosteniment d'aturats i pensionistes- s'han finançat mitjançant impostos i cotitzacions socials que apareixen a la Comptabilitat Nacional dins l'epígraf "remuneració total d'assalariats".

Les diferències salarials

Un altre tema que tracta aquesta tesi és el de les diferències salarials. La informació estadística a l'abast no permet considerar els salaris dels treballadors temporals ni de les d'empreses de menys de deu treballadors, ni òbviament dels treballadors "irregulars", però les dades de què disposem confirmen un augment de les diferències intersectorials a partir de 1979 i fan descartar la hipòtesi que la política de rendes hagi estat un factor que frenés aquest augment; ben al contrari, els únics anys de disminució del ventall intersectorial de salaris són els anys en què no s'ha aplicat una política de rendes. Hem constatat també un augment de les diferències entre categories professionals en el període 1977-87, perquè la reducció dels salaris reals ha afectat sobretot les categories pitjor pagades; una conclusió que, probablement, resultaria reforçada si es disposéssim de dades sobre la remuneració dels col·lectius no inclosos a l'enquesta de salaris de l'INE.

Hem estudiat també l'efecte del sistema fiscal sobre l'evolució de les diferències salarials entre les categories professionals. El càlcul dels salaris nets de cotitzacions socials i impostos del treballador "típic" de cada categoria -un exercici no abordat, pensem, anteriorment- demostra, en primer lloc, que l'increment de la pressió fiscal sobre les rendes del treball, juntament amb la moderació salarial, ha provocat que els salaris nets disminuïssin en el conjunt del període 1979-87 per a totes les categories, amb l'única excepció dels "titulats superiors". Si considerem el treballador "promig", incorporant tota mena de "derives" salarials i canvis de l'estructura ocupacional, també es fa palesa una disminució del salari net en el mateix període -un fet que ja constaten algunes publicacions de l'OCDE-, tot i que la font estadística de salaris utilitzada esbiaixa els resultats a l'alça.

Lògicament, el ventall de salaris nets és, atesa la progressivitat del sistema fiscal, més reduït que el de salaris bruts, però es manté -tot i que més feble- la tendència a l'ampliació i, molt probablement, les diferències salarials en termes nets l'any 1987 eren, com a mínim, similars a les de 1977, malgrat la reforma fiscal, la principal contrapartida redistributiva dels

Pactes de la Moncloa.

Un repartiment equitatiu dels costos de la crisi?: paraules i fets

Com a corol·lari global de la tesi, podem contrastar el discurs de "solidaritat" i de repartiment "equitatiu" dels costos de la crisi, que justificava els acords neocorporatius, amb l'evolució de la realitat social. Pel que fa a la distribució, ja hem vist que es produeix una disminució de la part dels salaris respecte d'altres rendes, redistribució que no ha estat prou compensada per l'acció de les Administracions Públiques. La moderació salarial ha afectat sobretot els treballadors amb ingressos menors -els perceptors del salari mínim en són un cas particular- i la fiscalitat no ha alterat el resultat. La protecció estatal no ha cobert ni de bon tros el sosteniment dels aturats -que bàsicament ha estat a càrrec de les seves famílies- ni ha garantit per a tothom un nivell de pensions considerat socialment suficient. A nivell de política d'ocupació, les mesures de "temporalització" de la força de treball, inicialment abordades com a mesures extraordinàries per possibilitar l'accés al treball dels aturats, probablement han tingut conseqüències conjunturals positives per a l'ocupació, però també han augmentat la sensibilitat del nivell d'ocupació al cicle econòmic i, per tant, la inseguretat de gran part dels treballadors i, de manera previsiblement persistent, han segmentat la força de treball ocupada entre treballadors temporals i treballadors estables.

La crisi del model neocorporatiu

Aquesta evolució, juntament amb els efectes que sobre l'estratègia dels diferents "actors socials" ha tingut la incapacitat dels sindicats de consolidar unes altes taxes d'afiliació, ens permet entendre la crisi del model neocorporatiu. Com a altres països, els acords al nivell central han jugat el doble paper de definir polítiques i establir suports institucionals als sindicats; les expectatives d'aquests sindicats en el "joc" de la concertació eren tant l'accés a la presa de decisions com l'obtenció de "guanys organitzatius" atorgats per les associacions empresarials i, sobretot, per l'estat. Aquests dos elements s'interrelacionen, perquè la influència sobre les decisions de política

econòmica i social pot augmentar la força del sindicat i aquesta força assegura una certa influència sobre les decisions del govern, però, òbviament, no els podem identificar, si més no perquè la contrapartida de l'oferiment de suport institucional és, en darrer terme, la limitació de les demandes sindicals i l'acceptació per part dels sindicats d'un cert paper d'agents de control social. Però en el cas espanyol l'àmbit de decisió i d'aplicació efectives de les mesures de política econòmica ha estat extremament limitat i també ho ha estat el suport institucional als sindicats.

La pregunta que va fer Schmitter l'any 1974 ("som encara al segle del corporativisme?"), que semblava tenir una resposta afirmativa a l'Espanya de la transició política postfranquista, té avui una resposta més incerta.

ANNEX 1. Salariis reals, productivitat i distribució funcional de la renda

En una primera aproximació, l'evolució de la distribució funcional de la renda a cost dels factors serà determinada, en el cas d'una economia en què no variï el grau d'assalarització¹, per la relació entre l'evolució del salari real² i l'evolució de la productivitat. Hi ha, però, una complicació que, en certes circumstàncies, farà variar força el resultat: per calcular el salari real s'utilitza com a deflactor l'IPC -l'índex rellevant pels assalariats-, mentre que per calcular la productivitat s'utilitza el deflactor del producte -és a dir, si no tenim en compte les amortitzacions i en termes de cost dels factors, el deflactor del PIBcf-.

Nosaltres desenvolupem l'anàlisi a partir, sobretot, de la metodologia de J.D.Sachs (1979)³.

Suposem una economia on tota la població treballadora és assalariada i descomposem el valor afegit -Y- en rendes salarials (W) i rendes no salarials (B).

Sigui p_c el deflactor dels béns de consum (IPC) que fem servir per obtenir els salariis reals a partir dels nominals. Sigui p_p el deflactor del valor afegit de manera que $y = Y/p_p$ és un indicador del valor afegit "real".

La participació dels salariis dins del valor afegit total o el cost laboral unitari real (deflactat pel preu del producte) (CLUR) serà: $(wL)/yp_p = ((w/p_c) \times (p_c/p_p)) / (y/L)$.

El percentatge de variació de la participació dels salariis serà aproximadament igual⁴ a la variació del salari real més la variació de la

---

¹ Quan varia el grau d'assalarització cal introduir-hi algunes "correccions" que discutim a l'annex 2.

² Encara que utilitzarem el terme "salariis", si considerem les rendes salarials en sentit ampli, hi hem d'incloure tot el salari brut i també les cotitzacions socials a càrrec de l'empresari.

³ També volem agrair les amables aclaracions de José Manuel Naredo sobre el significat i la metodologia d'elaboració dels diferents deflactors.

⁴ Si les variacions són petites. La igualtat només serà exacta com a límit

relació entre el deflactor dels preus de consum i del valor afegit i menys la variació de la productivitat.

En conseqüència, també podem descomposar l'evolució de la distribució com a suma de dues evolucions. La primera, la de la relació entre salari real i productivitat; una evolució del salari real igual a la de la productivitat serà "neutral" respecte de la distribució⁵, sense que això impliqui que les variables salaris reals i productivitat siguin independents: en realitat, augments de la productivitat "causaran" augments salarials si estimulen les reivindicacions sindicals i/o les fan més efectives, mentre que els canvis salarials poden provocar canvis de la productivitat (Sylos Labini, 1983).

La segona evolució que explica la distribució és la de la relació entre el deflactor dels salaris i el deflactor del valor afegit, que pot variar per diverses causes i que descomposarem en producte de dues relacions: $(p/p_{pm}) \times (p_{pm}/p_{cf})$. El canvi del pes dels impostos indirectes nets de subvencions afecta la segona d'aquestes relacions: la relació entre el deflactor del valor afegit a preus de mercat i el deflactor a cost dels factors. El canvi del preu relatiu dels béns importats⁶ afecta, en canvi, la primera de les

---

de variacions infinitesimals.

⁵ Però cal recordar que si prenem el salari real en el sentit més ampli, és a dir, en termes bruts i inclòs qualsevol tipus de cotitzacions socials, un augment salarial en termes nets igual al de la productivitat provocarà, si al mateix temps augmenten els impostos sobre les rendes salarials i/o les cotitzacions socials, una redistribució en contra dels beneficis. Sobre la importància d'aquest punt, vegeu supra I.3. Sobre el cas espanyol, vegeu supra II.2 i II.5.

⁶ Allò rellevant és el preu relatiu, perquè si les importacions creixen, per exemple, un 10% i el preu de tots els béns creix també un 10%, podríem dir que ningú no haurà pagat l'increment del preu del petroli i la distribució dependrà (si no canvien altres factors) de la relació entre salaris i productivitat, tot i que, òbviament, la puja dels béns importats és responsable -totalment o parcial- de la puja de preus i tot i que es poden produir problemes de comerç exterior si no es devalua la moneda -la qual cosa provocaria més inflació- i si la puja de preus a altres països ha estat inferior. D'altra banda, la mesura de la "relació real d'intercanvi" com a relació entre preus de les exportacions i preus de les importacions, tot i que és la més rellevant a l'hora de tractar la competitivitat exterior, no sembla ser-ho per al punt que ara tractem, encara que alguns autors la utilitzen per "corregir"

relacions, perquè els preus de consum són afectats per l'evolució dels preus dels béns importats tant directament, si són importacions de béns de consum, com indirectament, si són utilitzats com a inputs perquè encareixen els preus finals⁷. No són aquests les úniques causes de canvi, però probablement en són les principals; entre altres causes cal citar, en primer lloc, que el deflactor del consum privat no evoluciona necessàriament igual que els deflactors de la resta de components de la demanda efectiva -consum públic, inversió i exportacions-, de manera que un canvi del preu relatiu de la "unitat" de cada un d'aquests agregats afectarà també el resultat-; en segon lloc, la composició de la "cistella" de béns que formen l'IPC és diferent de la composició del conjunt del consum privat (per exemple, un encariment dels productes agrícoles afectarà més l'IPC que el deflactor del PIB) com també ho és la metodologia mateixa d'elaboració⁸. Aquestes causes addicionals quedaran reflectides en la relació entre el deflactor del valor afegit a cost dels factors i l'IPC.

---

la norma salarial (per exemple, Lorente, 1986). Si, per exemple, les importacions s'encareixen l'esmentat 10% i el deflactor de la demanda total s'encareix també un 10% perquè les exportacions s'encareixen un 5% i els béns comprats a l'interior (la "demanda interior o nacional") un 12%, els salaris hauran de mantenir (per a que no es produeixi un canvi de la distribució funcional de la renda) una evolució globalment igual a la de la productivitat, tot i que es poden produir redistribucions entre diferents sectors econòmics (però la productivitat també podria estar pujant més als sectors exportadors); en el cas espanyol, l'any 1980 el deflactor de les importacions era 392'5, el de les exportacions 347'2, el de la demanda nacional 417'0 i el del PIBpm 408'8 (tot en base 1970=100 i segons la CN base 1970); és a dir, malgrat que va empitjorar la "relació real d'intercanvi" (amb els efectes de la primera crisi del petroli i els primers efectes de la segona crisi) durant els anys setanta, el fet és que el preu unitari promig del total de productes venuts respecte del preu unitari dels béns importat era al final dels anys setanta superior al del començament de la dècada.

⁷ Obviament, el preu relatiu dels béns importats afecta en la mesura que repercuteix en el preu final interior d'aquests béns, perquè, per exemple, un augment -o una disminució- del preu del cru de petroli importat podria no reflectir-se en el preu, si fos compensat per uns menors -o majors- impostos sobre els derivats finals.

⁸ En un cas es tracta d'un índex de Laspeyres i en l'altre cas d'un índex de Paache.

En resum, una anàlisi desagregada de l'evolució de la distribució funcional o del CLUR pot partir, com fa la nostra anàlisi als capítols II.2 i II.5, de la identitat següent:

$$wL/yp_{cf} = ((w/p_c)/(y/L)) \times (p/p_{pm}) \times (p_{pm}/p_{cf}),$$

on p_{pm} i p_{cf} indiquen respectivament els deflactors a preus de mercat i a cost dels factors⁹.

Una altra forma d'abordar la mateixa qüestió és buscar l'increment dels salaris reals que seria "neutral" respecte de la distribució de la renda en el sentit que mantingui, en absència de canvis del grau d'assalarització, constant la participació de les rendes salarials dins el PIBcf. Aquest increment resulta, en termes aproximatius, de la diferència entre la variació de la productivitat (en termes bruts i a cost dels factors) i la variació de la relació entre l'IPC i el deflactor del PIBcf. De vegades, l'estabilitat de l'evolució de la participació dels salaris només es mantindrà si els salaris reals creixen per sota de la productivitat: aquest serà probablement el cas si els impostos indirectes nets de subvencions creixen com a percentatge de les rendes totals, si els preus dels béns importats creixen -en termes de la moneda de l'economia- més que la resta de preus o si els preus relatius evolucionen de manera que s'encareixin més els béns amb un pes més gran dins l'IPC. En canvi, si els preus dels béns importats s'abarateixen relativament o disminueix la pressió dels impostos indirectes, el marge de creixement salarial sense afectar la participació dels beneficis serà superior al de la productivitat.

---

⁹ Una desagregació més detallada de la que fem a la nostra anàlisi del cas espanyol podria incloure:

$p/p_{pm} = (p/c) \times (c/d) \times (d/p_{pm})$, on c representa deflactor del consum privat i d deflactor de la demanda total, igual a la suma ponderada dels deflactors del consum privat, del consum públic, de la inversió i de les exportacions. El factor del preu relatiu de les importacions afecta d/p_{pm} ; la relació entre el preu dels béns de consum privat i els altres béns -també influïda per d/p_{pm} - afecta c/d ; la diferent composició de l'IPC i del conjunt del consum privat afecta pc/c .

ANNEX 2. "Correcció" de la distribució funcional de la renda segons el grau d'assalarització

La participació de la població assalariada dins el total de la població ocupada -és a dir, el "grau (o taxa) d'assalarització"- no és constant. Aquest fet és, de vegades, oblidat en les comparacions històriques sobre la participació dels salaris dins la Renda Nacional-; si ho tenim present, cal "corregir" les dades tot i que i que no és immediatament evident quina és la correcció millor¹.

Un exemple molt simplificat farà paleses les dificultats del problema. Considerem tres tipus de rendes: les de la població assalariada (P_a), les de la resta de població ocupada (P_n), que identifiquem com a treballadors "autònoms" o independents (per ex. professionals, petits comerciants, petits agricultors²), i les rendes empresarials i de la propietat, que considerem lligades a la realització del treball assalariat³.

Si volem esbrinar si la relació entre les rendes salarials i les rendes empresarials i de la propietat creix o no creix i deixar de banda el que passa al "sector independent" podríem fer el plantejament següent.

Si P és la població ocupada ($P = P_a + P_n$), el grau d'assalarització serà $s = P_a/P$. Si anomenem w el salari per persona, x l'ingrés per persona ocupada no assalariada i B les rendes empresarials i de la propietat,

---

¹ H. Phelps Brown i P.E. Hart (1952) analitzen aquest problema i tracten l'evolució històrica de la participació dels salaris dins la Renda per comparació amb "altres rendes" (principalment "sous") a la Gran Bretanya. Diferents criteris de "correcció" durien a conclusions diferents.

² En realitat, dins les xifres de població ocupada que proporciona l'INE una part correspon a empresaris amb treballadors assalariats. Aquesta part és relativament petita i no experimenta, en el cas espanyol, grans variacions, si més no durant els anys setanta i vuitanta, període que centra la nostra anàlisi: per exemple, al quart trimestre de 1975 representen un 3'6% de la població ocupada i al mateix trimestre de 1987, un 3'5% (vegeu Toharia i Fernández M. De Andrés, 1988).

³ En realitat, moltes rendes de la propietat, com ara els interessos de préstecs o les rendes de la terra, les paguen treballadors autònoms.

obtidrem:

$$\text{Valor afegit total } Y = wP_e + B + xP_n = wP_e + ewP_e + xP_n$$

on $e = B/wP_e$ és la proporció entre rendes empresarials i de la propietat (excloses totalment les "rendes mixtes" derivades del treball independent) i ingressos salarials.

$$e = (Y - wP_e - xP_n) / (wP_e) = (1/k) - 1 - (x/ws),$$

on k és la participació observada dels salaris dins la Renda Nacional.

Per saber els efectes de les variacions salarials sobre les rendes empresarials i de la propietat, és a dir, l'evolució dels costos laborals unitaris reals⁴, serà més rellevant tractar l'evolució de e que no pas la de k .

¿Quines són les condicions perquè es mantingui e ? La resposta depèn de la relació entre el valor afegit per assalariat ($w+ew$) i el valor afegit per persona ocupada no assalariada x . Si el supòsit és que tots dos valors coincideixen sempre, podem deduir que es manté e sempre que es mantingui s/k , és a dir, sempre que es mantingui la relació entre el grau d'assalarització i la participació dels salaris dins la Renda Nacional: és el criteri generalment adoptat i comporta que, si el grau d'assalarització augmenta d'un determinat percentatge, la participació salarial ha d'augmentar d'aquest mateix percentatge. Si s passa a ser s' , la participació haurà de passar a ser $k'=k(s'/s)$. En qualsevol altre cas, el manteniment de la variable e comportarà un altre valor de k' .

Si partim d'un any base t amb un grau d'assalarització s_t , podem elaborar, per l'esmentat cas simplificat -d'igualtat de valors afegits per persona- un sèrie "corregida" de participacions salarials k'_{t+n} simplement multiplicant la participació observada k_{t+n} cada any per la relació $(s'_{t+n})/(s_t)$ i podem considerar la sèrie resultant com a indicador de l'evolució de la participació salarial que s'hauria produït de mantenir-se el grau d'assalarització i de variar la relació entre ingressos salarials i ingressos empresarials i de la propietat tal com ho fa al llarg del temps.

En el cas general, la "correcció" serà, però, molt més complicada. Si ens preguntem quina hagués estat la distribució "corregida" de cada any amb

---

⁴ Vegeu l'annex 1.

la relació (variable) x_{t+n}/w_{t+n} entre ingressos promig dels ocupats no assalariats i salaris promig per persona de l'any i de mantenir-se el grau d'assalarització de l'any base (s) hauriem d'aplicar un altre formula de "correcció". La formula no només es complicaria molt, sinó que requeriria disposar de dades addicionals: hauríem de conèixer, a més de la participació dels salaris i del grau d'assalarització de la població ocupada de l'any estudiat i de l'any base, també la relació entre els ingressos promig dels ocupats no assalariats i els salaris per persona de l'any estudiat⁵. Per al cas espanyol, la CN no registra aquesta darrera dada; si utilitzem, en canvi, les dades de rendes mixtes, rendes del treball, població ocupada no assalariada i població ocupada assalariada del Banc de Bilbao per als anys 1970-88, comprovarem que els resultats que obtindríem de la participació "corregida" serien molt semblants als obtinguts pel mètode simplificat⁶. És per això que, en l'anàlisi del cas espanyol sobre distribució funcional "corregida" i sobre evolució dels CLUR, utilitzarem el mètode simplificat (al qual ens referirem com mètode a), que és el d'ús més habitual.

Una altra forma d'abordar el problema (que citarem com a mètode b) és considerar les rendes dels ocupats no assalariats com a "rendes mixtes", és a dir, com a rendes corresponents en part a ingressos del treball i en part a ingressos de la propietat. Si volem afegir la part d'ingressos del treball a la part de la remuneració dels assalariats per "corregir-ne" la participació dins la Renda Nacional, caldrà decidir quin "salari fictici" assignarem als treballadors independents. Si, com sembla més natural, assignem un salari per

---

⁵ En general, la relació varia segons els anys. Donat que l'evolució de la relació entre els ingressos dels ocupats no assalariats i els dels assalariats també és socialment molt rellevant, podríem, alternativament, preguntar-nos per l'evolució hipotètica amb l'assalarització i la relació x_i/w_i de l'any base.

⁶ De les dades del Banc de Bilbao (vegeu Informe económico. 1987), basades en la CN base 1980, s'en dedueix que la relació entre l'ingrés (brut) per persona ocupada no assalariada (si, simplificant molt, la definim com la relació entre les rendes mixtes brutes i els ocupats no assalariats) i el salari promig per assalariat (brut amb totes les cotitzacions socials) va des del 1'10 (1970) al 1'15 (1987), amb oscil·lacions sempre entre 1 i 1'16.

persona igual al salari promig de cada any⁷, la correcció haurà de comportar que la participació "corregida" de les rendes del treball d'un any t qualsevol sigui $k'_t = (k_t / s_t)$ ⁸. En aquest cas, la constància del valor corregit també requereix (com quan fèiem la hipòtesi de $x = w + ew$) la constància de la relació entre k i s , de manera que els dos mètodes, tot i que es justifiquen diferentment, condueixen a les mateixes conclusions sobre el percentatge de variació de la participació salarial, que no és més que el percentatge de variació dels costos laborals unitaris deflactats segons el preu del producte (CLUR).

Les tendències de la distribució obtingudes a partir dels mètodes a i b són idèntiques a la que es dedueix estimant l'evolució de la productivitat - que no és més que el valor afegit- per treballador assalariat en el conjunt de l'economia a partir de la producció "real" per persona ocupada, que suposa implícitament, quan varia el grau d'assalarització, que les productivitats per persona d'assalariats i ocupats no assalariats són les mateixes.

Considerarem els nostres resultats com molt aproximats, però en tot cas és evident que, tot i que és difícil quantificar exactament els pesos relatiu de l'"efecte assalarització" i de l'"efecte canvis salarials", quan es produeixen forts augments del grau d'assalarització⁹, l'evolució de la participació salarial suggereix, si no es fa cap mena de correcció, una idea equívoca de la pressió efectiva dels salaris sobre els excedents empresarials, perquè una part del canvi de la participació és un efecte automàtic de l'assalarització. Els límits

---

⁷ Però, en realitat, la població ocupada no assalariada és molt heterogènia -i, a més, de composició variable- amb nivells d'ingressos molt diferents. En el cas espanyol, els autònoms agraris i els "ajuts familiars" decauen ininterrompudament les darreres dècades, mentre que l'evolució de la proporció d'"autònoms no agraris" és, en general, més diversa, però creix durant la crisi. L'aplicació del criteri de "correcció" podria portar en casos extrems -si hi hagués molts autònoms amb un nivell de vida promig inferior al dels assalariats- al contrasentit d'una participació salarial superior al 100%, com passa, per exemple, a l'estimació de les rendes del treball per a l'any 1975 que la CEE fa per a Portugal (citada a Alcaide, 1988).

⁸ $wP_t = kY$; $p = (wP_t) / Y = (wP_t / s) / Y = k / s$.

⁹ Com a Espanya als anys seixanta i als primers setanta.

dels mètodes utilitzats són especialment manifestos en l'anàlisi del període 1964-1977 de grans canvis no només del grau d'assalarització sinó també de l'estructura interna de l'agregat "població ocupada no assalariada"; posteriorment, però, els canvis són molt menys acusats.

Malgrat tots els problemes metodològics, sí és evident que, s'apliqui la correcció que s'apliqui, cal tenir en compte, d'una banda, els treballadors assalariats ocupats i, de l'altra, els ocupats no assalariats; la comparació no ha de fer-se entre treballadors assalariats ocupats i la resta de població activa¹⁰ ni, de bon tros, entre assalariats ocupats i la resta de població¹¹.

---

¹⁰ Sobretot si, com en el cas espanyol (vegeu supra II.5), la major part dels ingressos de la població activa no ocupada -és a dir, dels aturats- prové de les seves famílies i si la fiscalitat recau bàsicament sobre els treballadors.

¹¹ Considerem totalment incorrecta, per tant, la metodologia implícita en el següent comentari del Banc de Bilbao a l'Informe Económico. 1984: "Prácticamente la participación de los costes del trabajo (durante 1984) en el PIB se ha situado en la posición de 1973, pero hay que tener en cuenta que la población asalariada en 1984 representa sólo el 18'8% de la población total residente, frente al 24'9% de 1973" (pp.197-198). El fet rellevant, i que implica conclusions absolutament contràries, és que el percentatge d'assalariats sobre la població ocupada era l'any 1984 superior al de 1973 (vegeu I.5). Idèntica crítica pot fer-se a la comparació que fa Alcaide (1989, p.10-11) entre l'evolució del PIB per habitant (en comptes de PIB per treballador ocupat) i el cost per assalariat.

ANNEX 3. Fonts estadístiques espanyoles sobre salaris

Un dels problemes que afecten qualsevol anàlisi sobre el mercat de treball espanyol de les darreres dècades és la poca fiabilitat de les fonts estadístiques sobre condicions de treball i, en particular, sobre salaris. Tot i això, hi ha tres fonts bàsiques sobre salaris que ens abasten informació a partir del moment en què es generalitza la negociació col·lectiva durant el franquisme¹.

1. Els salaris pactats en conveni

Aquest indicador fa referència a l'augment promig -ponderat segons el nombre de treballadors afectats per cada conveni- acordat als convenis col·lectius i, per definició, no té en compte la "deriva salarial" pròpiament dita² ni els efectes sobre el salari promig dels canvis de l'estructura ocupacional i sectorial de la població ocupada. D'altra banda, la dinàmica salarial dels col·lectius de treballadors assalariats sense conveni -en particular, la majoria de treballadors de les Administracions Públiques³- no afecta, evidentment, aquest indicador.

En el cas dels convenis sectorials, no sempre coneixem amb exactitud la població total afectada per un conveni ni, per tant, els coeficients de ponderació adequats a l'hora de calcular el promig. Ens basem sempre en les dades oficials que publica el Ministeri de Treball i Seguretat Social.

Un estudi de la Dirección General de Política Económica y Previsión

---

¹ Ja hem comentat als primers apartats del capítol II.2 els problemes d'informació per a les primeres dècades franquisme anterior. Sobre els problemes de les diferents fonts estadístiques posteriors -en especial de l'enquesta de salaris de l'INE- vegeu Frías i Lorente (1981), Lorente (1982), Dirección General de Política Económica y Previsión del Ministerio de Economía y Comercio (1982), Frías y Lorente (1983), Malo de Molina (1983) i Lorente (1987). Fonamentalment hem basat aquest annex en aquests treballs.

² Pel que fa a aquest concepte, vegeu supra I.3.

³ Sobre l'abast dels convenis col·lectius com a forma de regulació de les condicions de treball a Espanya, vegeu supra II.2 i II.4.

(1982, quadre 9, p.31 i quadre 18, p.54) recull la principal informació (incompleta) a l'abast per els anys anteriors a 1977. Aquest estudi utilitza per als anys seixanta les dades procedents d'un treball de Jané Solà i, per als anys posteriors, les dades de l'Organització Sindical i de la Direcció General de Treball.

El problema fonamental de la informació d'aquests anys és que només fa referència als augments que afecten els treballadors que tenen un nou conveni l'any de referència. La situació normal en el període era -ho estableix com a norma general la Llei de Convenis de 1958- la signatura de convenis bianuals. Per disposar d'una informació adequada sobre els augments que cada any afectaven tota la població inclosa en algún conveni, caldria ponderar també (informació de què no disposem) l'augment dels treballadors inclosos en un conveni signat un altre any, que fóra zero cas que el conveni no contemplés cap mena de revisió salarial.

L'altre problema fonamental de les dades del període franquista és la coneguda diferència entre salaris establerts als convenis i salaris efectivament pagats per les empreses⁴ que existia, sobretot en el cas dels convenis sectorials. Aquesta diferència tendeix a reduir-se els darrers anys del franquisme i, sobretot, durant la transició política, a causa de dos fets: en primer lloc, a partir de 1972 la política governamental estableix lentament i progressiva unes bases de cotització a la Seguretat Social més d'acord amb el salari efectivament pagat que amb el salari base de conveni i, per tant, disminueix l'interès de les empreses (potser, en alguns casos, amb l'acord de llurs treballadors) per mantenir els baixos salaris base; en segon lloc, cal considerar la política sindical dels anys setanta d'apropar els salaris de conveni als salaris efectius. Aquests canvis afecten la fiabilitat estadística de les dades, perquè introdueixen un biaix positiu a l'alça, durant els anys del canvi de règim polític, que ens interessa especialment analitzar⁵; en aquest sentit, segons l'esmentat estudi de la Dirección General de Política

---

⁴ Diferència que destaquen encertadament Jané Solá (1969) i Serrano i Malo de Molina (1979).

⁵ Vegeu supra II.2 i II.5.

Económica y Previsión (1982): "...cabe argumentar que en los últimos años, los incrementos pactados en la negociación colectiva publicados por la Dirección General de Trabajo adolecen de cierto sesgo alcista. En efecto (...) en el trienio 1979-1981 los aumentos salariales pactados en convenios de empresa fueron sistemáticamente inferiores a los acordados en convenios de sector y parece innegable que los datos referentes a los convenios de empresa son, en estos años, más representativos del crecimiento salarial que realmente ha tenido lugar en la economía y más fiables desde un punto de vista estadístico" (pp.54-56).

El Boletín de Estadísticas Laborales (BEL), mensual amb sèries de dades actualitzades permanentment, editat per la Direcció General d'Informàtica i Estadística del Ministeri de Treball i Seguretat Social, publica a partir de 1977, el resum de la informació bàsica sobre negociació col·lectiva -així com moltes altres dades sobre qüestions laborals-. Però aquesta informació pateix algunes llacunes importants, com ara l'absència de dades sobre els convenis que afecten només l'àmbit territorial de Catalunya, per als anys 1980, 1981 i 1982, i l'absència de dades per al 1980 dels que afecten només el País Basc. A partir de 1981, la informació és molt més completa -pel que fa per exemple, als desglossaments regional i sectorial de les dades- i fiable, perquè, a partir d'aquest any, s'estableix l'obligació legal d'omplir un full estadístic resum del resultat de cada conveni col·lectiu, tant en el cas dels convenis d'empresa com en els sectorials; les dades així obtingudes han estat progressivament informatitzades per la citada Direcció General. Més recentment, aquesta Direcció General ha publicat anualment la Estadística de Convenios Colectivos, que ofereix una informació més completa que el BEL; per als anys 1981-84 aquesta Direcció ens ha facilitat els resultats de l'explotació -molt més limitada que la d'anys anteriors- informàtica de les dades.

Tenint en compte que, des de fa anys, la pràctica totalitat dels convenis de duració superior a un any contenen revisions salarials anuals, les dades posteriors a 1977 tenen l'avantatge que superen, almenys teòricament -i cada cop més a la pràctica, sobretot els anys vuitanta- un dels principals problemes

esmentats per als anys anteriors, perquè "recogen tanto los convenios firmados como las revisiones de carácter anual que se realizan para aquellos convenios cuya vigencia es de dos o más años" (BEL).

Les dades fan sempre referència a l'any en què s'inicien els efectes econòmics del conveni i no al de la seva signatura i les dades anuals també registren -si n'hi ha- les revisions resultants de l'evolució de l'IPC durant l'any⁶, al marge que el cobrament efectiu es produeixi o no durant el mateix any.

Cal assenyalar que quan hem calculat l'evolució salarial segons les dades de conveni ho hem fet sempre suposant, per simplificar, que tots els convenis entren en vigor al començament d'any. Aquest supòsit no s'ajusta a la realitat, sobretot pel que fa els anys seixanta i al començament dels setanta, en que era freqüent que els convenis entressin en vigor un mes que no fos el gener⁷, però sens dubte, si apliquéssim dades més exactes, els resultats no s'alterarien substancialment.

2. Enquesta de salaris de l'Institut Nacional d'Estadística

Aquesta és potser la font més utilitzada i l'elabora l'INE des de 1963 a partir d'una enquesta feta a una mostra d'empreses. Els problemes fonamentals d'aquesta font -que fa referència al salari brut incloses les cotitzacions a càrrec del treballador- és la pròpia metodologia d'elaboració⁸ de la mostra, esbiaixada a favor de les grans empreses fins al punt que totes les empreses de menys de 10 treballadors en queden excloses i les de més de 500 treballadors hi són incloses totes; si fem la hipòtesi plausible que, en general, la grandària de l'empresa està positivament correlacionada amb l'augment de salaris, llavors no només se sobrevalorarà el nivell salarial

---

⁶ Tot i això, és probable que moltes vegades la informació no sigui a l'abast i que, en promig, s'infravalori la magnitud d'aquestes revisions.

⁷ En molts casos el mes d'abril, coincidint amb la revisió del salari mínim que durant els anys 1970-76 es va fer en aquest mes.

⁸ Sobre aquesta metodologia cal consultar la monografia tècnica de l'Institut Nacional de Estadística (1982).

promig, sinó també el seu percentatge de variació.

L'altre problema és que l'univers analitzat no és tota la població assalariada, sinó únicament el sector industrial i part del sector serveis i en queda exclòs el sector agrícola i la major part dels serveis, en particular els treballadors de les Administracions Públiques; a més, els únics treballadors dels quals es recull informació són els afectats per contracte indefinit i a temps complet⁹, amb la qual cosa si, com cal suposar, el salari promig dels treballadors temporals és inferior al promig, en períodes d'augment del pes de la contractació temporal¹⁰ els augments salarials en resultaran sobrevalorats.

Com també passa amb els salaris de conveni, és precisament a partir de mitjan dels anys setanta i fins al començament dels vuitanta quan hi ha problemes addicionals de fiabilitat en l'enquesta de salaris. Aquests problemes deriven de l'esmentada adequació de les bases de cotització de la Seguretat Social als salaris efectius i de la possibilitat, suggerida per Frías i Lorente (1983), que en contestar l'enquesta "una proporción significativa de los establecimientos encuestados han sustituido (incorrectament) los salarios pagados por las bases de cotización a la Seguridad Social" (p.992), amb la qual cosa, amb els forts augments de les bases el anys esmentats, els augments salarials resultarien manifestament sobrevalorats; el fet que els dos anys que la "deriva salarial" aparent -entesa com a diferència entre els augments segons l'indicador de convenis i segons l'indicador de l'INE- és més gran siguin 1976 i 1979, anys també caracteritzats per un elevat augment de les citades bases de cotització, serveix als autors per donar suport empíric a la seva hipòtesi.

Un problema més específic deriva de la inestabilitat de la mostra utilitzada per l'enquesta; Lorente (1987) assenyala aquest problema i

---

⁹ Ens referim a les característiques de l'enquesta abans dels molts recents canvis, que amplien la població estudiada però que no afecten el nostra període d'anàlisi.

¹⁰ És el cas de l'economia espanyola dels anys vuitanta, i, especialment, després de la recuperació iniciada a mitjan 1985. Vegeu Lorente i Marín (1988) i Recio i Roca (1988/89).

recalcula, a partir de 1982, els augments utilitzant només "las respuestas de los establecimientos que permanecen en la muestra entre idénticos trimestres de años consecutivos" (p.215). El resultat és que, la majoria d'anys i especialment l'any 1986, els augments dels guanys resulten inferiors, de manera que s'hauria introduït un altre biaix a l'alça¹¹.

A diferència del salari segons conveni, l'indicador de l'INE inclou la "deriva salarial" pròpiament dita i els canvis del salari promig per persona que resulten de canvis estructurals com ara el nivell promig de qualificació i d'antiguitat i el pes dels diferents sectors econòmics. En aquest sentit, quan l'evolució del mercat de treball implica -possiblement als anys seixanta i al començament dels setanta- un augment de l'estabilitat de les relacions entre treballadors i empreses i un creixement dels sectors relativament ben pagats, es produeix com a efecte "automàtic" un augment del salari promig -hipotèticament observable fins i tot en absència de canvis salarials "en condicions homogènies" (com ara les que estableixen els convenis)-; quan, en canvi, el "sector secundari" del mercat de treball augmenta, com passa actualment, i es produeix un augment de l'ocupació concentrat, en molts casos, en sectors mal pagats -com ara l'hosteleria-, pot produir-se fins i tot un efecte en sentit contrari (una "deriva" de signe negatiu), tot i que aquest efecte en gran part no serà observable a partir de l'enquesta de l'INE, que exclou els treballadors temporals.

---

¹¹ En concret, la comparació de les taxes anuals de variació dels guanys ordinaris en jornada total és la següent: 1982, 14'0% (INE) i 13'0% (mostra comuna); 1983, 13'8% (INE) i 13'5% (mostra comuna); 1984, 9'9% (INE) i 10'2% (mostra comuna); 1985, 9'3% en ambdues estimacions. Per a l'any 1986, només disposava d'informació dels tres primers trimestres, però l'autor assenyala "la anómala tasa de crecimiento correspondiente al tercer trimestre" (p.216); posteriorment, l'Informe de Coyuntura Económica de la Direcció General de Previsió i Conjuntura corresponent al mes de desembre de 1986 estima que l'augment de salaris al sector privat no agrari va ser, tenint en compte els efectes del canvi mostral i de l'extensió de la contractació temporal, aproximadament d'un 9'5% -mentre que la dada de l'INE li assigna un 10'7%-. Per a l'any 1987, la dada oficial era d'un 7'9%, mentre que l'Informe de Coyuntura Económica de la mateixa Direcció General corresponent al mes de març de 1986 l'estima d'un 7'5% per al col·lectiu estudiat per l'enquesta de l'INE i aproximadament d'un 7'2% tenint en compte l'efecte de l'extensió de la contractació temporal (p.45).

L'enquesta -publicada amb el títol Salarios- aporta dades tant de salaris com d'hores treballades. Respecte dels indicadors salarials, hi apareixen (a partir del canvi el 1977 de la metodologia d'elaboració de l'enquesta) dades sobre "pagaments ordinaris" i sobre "pagaments totals" (és a dir, inclosos els pagaments extraordinaris de venciment superior al mes) i tant per "jornada normal" com per "jornada normal i extraordinària"; d'altra banda, calcula el promig tant en dades "mensuals per treballador" com en dades "per hora treballada".

Pel que fa a les sèries d'augment salarial, hem optat per utilitzar les dades de guanys mensuals i no horaris i, com fa la majoria d'autors, hem utilitzat el concepte de "pagaments ordinaris per jornada normal i extraordinària". Els motius de la primera elecció són que l'indicador de les hores efectivament treballades és probablement menys fiable, el fet que ens interessa tractar l'evolució del poder adquisitiu dels treballadors¹² i el fet que quan fem comparacions amb variacions de la productivitat utilitzem també la productivitat per persona. Hem escollit l'indicador dels pagaments ordinaris - tot i que conté menys informació- perquè té l'avantatge que ens permet disposar des de 1972 d'una sèrie corregida i revisada per l'INE mateix (INE, 1982, p.116 i Boletín de Estadísticas Laborales) que permet enllaçar les dades malgrat els canvis metodològics de 1977 i 1981; per als anys anteriors hem utilitzat les dades estimades per l'INE i que trobem, per exemple, a l'estudi de la Dirección General de Política Económica y Previsión (1982, quadre 11, p.33).

Les dades de l'enquesta, tal com apareixen a la publicació Salarios, permeten també fer estudis de diferències salarials, perquè es desglossen atenent diverses característiques. La primera és la categoria ocupacional; des de 1977 s'estableix una divisió entre dotze categories: titulats superiors; titulats de grau mitjà; caps administratius; tècnics no titulats; oficials administratius; auxiliars administratius; subalterns i personal de serveis; caps i mestres de taller; oficials de primera i de segona; oficials de tercera i

---

¹² Discutim separatament la qüestió de la jornada. bé que amb molta més brevetat (vegeu supra II.4).

especialistes; peons; aprenents. Per estudiar les diferències salarials hem partit d'aquesta divisió -hem deixat de banda la darrera de les categories, la dels aprenents, de poca importància numèrica i amb salaris significativament molt inferiors- i hem utilitzat l'indicador de "guany mitjà per treballador i mes" en concepte de "pagaments totals per jornada normal i extraordinària", perquè reflecteix millor el conjunt de pagaments i, perquè a l'hora de fer comparacions, el problema del canvi metodològic de 1981 que sobrevalora l'increment d'aquest any no hi és tant important. Tot i això, cal tenir en compte que, quan hem fet estimacions d'evolució dels salaris -bruts i nets- per categories, als factors ja esmentats de biaix a l'alça de l'indicador de l'INE s'hi ha d'afegir aquest nou factor.

Les empreses apareixen classificades segons sectors econòmics, actualment 23, tots ells de la indústria, la construcció i els serveis. Tot i això, si comencem a estudiar les diferències des de 1977, aquest any només inclouen 21 sectors: el sector "transport per carretera" s'hi afegeix l'any 1978 i el sector "Extracció de petroli i gas natural. Refinat de petroli. Extracció i transformació de minerals radiactius" s'afegeix a l'enquesta a partir de 1981. Per mantenir l'homogeneïtat de la sèrie ens hem limitat a estudiar els canvis considerant els 21 sectors comuns entre 1977 i 1987¹³. Per a l'estudi del ventall intersectorial de salaris hem utilitzat, com en el cas anterior, l'indicador del "guany mitjà per treballador i mes" en concepte de "pagaments totals per jornada normal i extraordinària".

---

¹³ La inclusió del sector "transport per carretera" no alteraria pràcticament els resultats. El coeficient de variació no ponderat del ventall salarial va créixer entre 1978 i 1987, sense incloure aquest sector, del 21'2 al 22'6 (vegeu supra II.5); si haguéssim inclòs aquest sector, el resultat seria un canvi del 21'3 al 22'4. En el cas del sector del petroli i els minerals radiactius la seva no inclusió queda justificada, primer, perquè no disposem de la dada fins a 1981 i, segon, perquè aquest sector té la doble característica de ser el de menor importància de tota l'enquesta quant al nombre de treballadors i que és el de majors salaris per persona.

3. La remuneració per assalariat segons la Comptabilitat Nacional (CN)

La CN no aporta informació explícita sobre la remuneració per treballador, però sí sobre el valor total de la "remuneració total d'assalariats" (RA) de cada any i, si dividim aquesta xifra per la població assalariada ocupada durant l'any, obtindrem una estimació de la remuneració per assalariat.

Les dades de població assalariada ocupada tenen també algunes llacunes i certs problemes de continuïtat i hem utilitzat les indicades a l'annex 4. Els problemes principals provenen, però, de la fiabilitat de la sèrie de RA¹⁴, perquè la font principal utilitzada per elaborar-la és l'enquesta de salaris de l'INE i, per tant, participa en part dels seus defectes. La CN completa, però, les dades amb informacions sobre salaris de col·lectius no inclosos en aquesta font, com ara les variacions dels salaris agraris i dels salaris de les Administracions Públiques.

D'altra banda, la RA engloba no només els salaris bruts en sentit estricte, sinó també el conjunt de les cotitzacions socials, incloses les que són a càrrec de les empreses (la majoria) i les indemnitzacions en concepte de fi de contracte o acomiadament.

La nova CN base 1980 aporta també informació sobre la descomposició de la sèrie RA al nivell sectorial i sobre la descomposició sectorial de la població assalariada ocupada¹⁵. Per tant, es pot calcular l'indicador RA per persona desagregat sectorialment i a partir d'aquí estudiar l'evolució de les diferències sectorials. Aquestes dades són a l'abast, de moment, només per als anys 1980-86. La divisió sectorial que presenta la CN, molt heterogènia, contempla 39 sectors econòmics d'importància molt diferent: des del de

---

¹⁴ Per calcular la variació de la RA per assalariat, tant hi fa que utilitzem la CN base 1970 o la sèrie de CN base 1980, perquè els anys per els quals disposem de les dues dades el resultat és diferent en termes de nivell de salaris però no de taxes de variació.

¹⁵ La sèrie de població assalariada ocupada total no coincideix exactament amb la que nosaltres utilitzem (sobre la mostra utilitzada, vegeu l'annex 4), però hem suposat que la distribució sectorial de l'ocupació coincideix amb la que ens proporciona la CN.

"serveis no destinats a la venda" (és a dir, personal de les Administracions Públiques), amb més d'un milió i mig d'ocupats, fins a sectors com el de "lloguer de béns immobles", amb poc més de 10 mil treballadors assalariats; per fer les nostres estimacions hem treballat amb dades una mica més agregades, amb alguns dels sectors anteriors agrupats fins a obtenir una classificació del conjunt de l'economia en 24 sectors¹⁶ d'una grandària mínima de 100 mil treballadors; tanmateix, com que l'any 1986 es desprèn de la CN un valor anòmal per al sector "institucions financeres i assegurances"¹⁷, també hem fet estimacions de diferències salarials tenint en compte només els altres 23 sectors econòmics. Cal destacar que, si partim de la classificació de la CN sense cap modificació, els resultats al nivell de tendència del ventall salarial no en resulten alterats¹⁸.

4. El salari mínim

En el cas del salari mínim, una quantitat monetària legalment establerta de forma precisa per a un determinat període, evidentment no topem amb els problemes de fiabilitat d'altres indicadors. Per exemple, al Boletín de Estadísticas Laborales del Ministeri de Treball i Seguretat Social hi trobem totes les quantitats del salari mínim des de la seva implantació l'any 1963, tant per a majors de 18 anys (és el que sempre hem utilitzat a la nostra anàlisi) com per a menors d'aquesta edat.

Tanmateix, cal explicitar el mètode utilitzat per calcular l'evolució

---

¹⁶ Els sectors -segons la identificació de la CN- han estat els següents: 01; 03-05-07-09-11; 13; 15; 17; 19; 21-23; 25; 27-29; 31-33-35-37-39; 41-43; 45; 47; 49-51; 53; 55-57; 59; 61-63-65; 67; 69.1-69.5; 75; 77; 71-73-79-93; 81-85-89.

¹⁷ Un creixement dels salaris nominals per persona del 27'2% per comparació a un augment mitjà del 9'5%.

¹⁸ Amb la citada agregació obtenim un coeficient de variació que va des del 24'5 al 26'6 entre 1980 i 1985 (vegeu supra II.5); sense cap transformació obtindríem un canvi des del 24'6 al 26'6. Tot i això, el coeficient d'altres anys sí que varia significativament, ja que mentre pel primer mètode obtenim, per exemple, per a l'any 1983 un valor de 26'6, si no féssim l'agregació obtindríem un valor molt superior, del 27'8.

anual en termes reals d'aquest salari mínim garantit per la llei. El seu valor va ser revisat per primer cop al final de 1968 -per aplicar-lo l'any 1969¹⁹- i a partir d'aquest moment i fins a 1982 era normalment revisat en una data diferent de l'1 de gener i, a més, de vegades i sobretot en els moments de més inflació, es produïen revisions amb periodicitat inferior a l'any. Per estimar els canvis del poder adquisitiu del salari mínim -sempre per a majors de 18 anys- durant cada any i fins a 1982, hem seguit el mètode següent: hem elaborat una sèrie de salaris mínims monetaris de cada any trobant la mitjana ponderada dels vigents als diversos mesos i posteriorment hem deflactat aquesta sèrie de dades anuals amb la sèrie d'evolució de l'IPC en promig anual. Hem utilitzat aquest procediment, simplificador però inexacte, perquè permet prescindir de les dades històriques d'inflació mensual; fóra més correcte deflactar el salari monetari de cada mes segons la variació de l'IPC entre aquest mes i el mateix mes de l'any anterior, trobar la mitjana anual d'aquests salaris mensuals deflactats i, finalment, comparar-ho amb la mitjana anual de l'any anterior.

A partir de 1982, la revisió s'ha establert sempre amb data de l'1 de gener i amb vigència per a tot un any i, per tant, el pas de salaris monetaris a salaris reals utilitzant l'IPC en promig anual no presenta cap mena de problema.

5. Altres fonts estadístiques

Complementàriament fem també, en algun moment, referència a altres fonts estadístiques i, en particular, als llibres informe sobre els resultats de la negociació col·lectiva que anualment -des de 1978- publica la Direcció General de Política Econòmica del Ministeri d'Economia i Hisenda. Aquests informe ha anat guanyant riquesa d'informació i actualment proporcionen dades molt detallades sobre els resultats de la negociació i sobre altres aspectes de les empreses analitzades (situació econòmica, evolució de les plantilles...).

L'objecte d'anàlisi d'aquests estudis no és, però, el conjunt de convenis

---

¹⁹ Vegeu supra II.2.

col·lectius. L'estudi corresponent als anys 1978 i 1979 es referia a tots els convenis -i normes arbitrals- que havien d'"homologar-se" obligatòriament (un requisit, posteriorment desaparegut, reminiscent del franquisme) davant la Comissió Delegada del Govern per a qüestions econòmiques, és a dir, els convenis d'empreses públiques, els d'empreses privades de més de 500 treballadors i els de qualsevol àmbit que afectessin alguna empresa amb qualsevol de les dues característiques anteriors. A partir de l'any 1980, l'estudi passa a considerar només els convenis d'empresa, pública o privada, de més de 500 treballadors i s'elabora a partir d'una enquesta que responen voluntàriament les citades empreses. Després de 1983, el col·lectiu estudiat s'amplia a totes les empreses amb una plantilla superior a 250 treballadors i des de 1986 es fa una nova ampliació per a les empreses amb plantilles superiors als 200 treballadors.

La informació d'aquesta font cal considerar-la (cada cop més) representativa de la negociació col·lectiva a les grans empreses, perquè el nivell de resposta és força elevat. Malgrat l'amplitud de la mostra, no podem, ni de bon tros, generalitzar les dades de les grans empreses a tota l'economia; en segon lloc, cal relativitzar les conclusions extremes de l'evolució de les diferents variables, perquè la mostra no sempre és la mateixa (tot i que té un elevat "conjunt d'intersecció") ni tan sols l'univers estudiat no és sempre el mateix (en uns casos les empreses més grans de 500 treballadors, en altres de 250 i en altres de 200).

6. La polèmica sobre la magnitud dels augments salarials a la indústria durant els anys setanta i els primers vuitanta

Un exemple dels problemes de fiabilitat de les estadístiques salarials espanyoles i de les fortes implicacions de la utilització d'una o altra font és la polèmica sobre la qüestió que va produir-se, fa pocs anys, entre tècnics del servei d'estudis del Banc d'Espanya.

La sèrie sobre costos laborals unitaris a la indústria que reiteradament utilitzen al final dels anys setanta i al començament dels anys vuitanta els

informes anuals del Banc d'Espanya²⁰ per donar suport empíric a la tesi del creixement excessiu dels salaris respecte de la productivitat²¹ està basada, sense cap mena de correcció, en els resultats de l'enquesta de salaris que - com ja hem explicat - han estat unànimement qüestionats pel seu biaix a l'alça²². Partint d'aquesta font i de la CN base 1970, Malo de Molina i Ortega (1984) dedueixen la següent evolució de la participació de l'"excedent brut d'explotació" dins el valor afegit brut industrial total: 48'7% (1964), 44'1% (1970), 16'4% (!) (1980), 26'6% (1983); és a dir, durant la dècada dels setanta s'hauria produït una caiguda de quasi 28 punts percentuals, de manera que la recuperació posterior (ja iniciada l'any 1980, perquè el valor més baix correspon a l'any 1979) seria totalment insuficient per compensar la caiguda d'aquesta magnitud. Aquest resultat contrasta amb l'evolució del conjunt de l'economia, per al qual, segons la mateixa sèrie de la CN, la caiguda al mateix període hauria estat només de 4'5 punts percentuals.

D'altra banda, Albarracín i Yago (1986) parteixen de les dades de la taula input-output i de la CN base 1980 i de l'Enquesta Industrial de 1978 i en dedueixen un ritme de creixement dels costos laborals industrials substancialment diferent. Com a conclusió, l'Excedent Brut d'Explotació a la indústria passaria del 44'1% (1970) al 40'4% (1980); és a dir, la caiguda

---

²⁰ Vegeu, especialment, l'Informe Anual. 1982, pp.138-149.

²¹ O, millor dit, respecte del concepte molt discutible de "productivitat activa" (vegeu infra I.5).

²² En lloc d'introduir correccions a la baixa, l'índex per persona utilitzat pel Banc d'Espanya -que es limita al sector industrial- estima, per a alguns anys, un creixement salarial per persona superior al que registra la citada sèrie de l'enquesta corregida i revisada per l'INE mateix. Per exemple, en el període 1970-78, l'índex del Banc d'Espanya implica un creixement anual acumulatiu d'un 24'0%, mentre que de la utilització directa de les esmentades dades de l'enquesta de salaris (que engloben, però, una part del sector serveis) s'en desprèn un creixement del 22'5%. Les dades deduïbles de les sèries de CN i de la sèrie de població assalariada especificades a l'annex 4 són les que nosaltres utilitzem més sovint; aquestes dades impliquen un augment, en el mateix període 1970-78, d'un 21'0% anual acumulatiu. Tot i que en part es basen en l'enquesta de salaris, són segons Lorente "los datos estadísticos más fiables" (Lorente, 1986, nota 3, p.2146)

dels 28 punts es converteix en una caiguda inferior al 4%, de manera que la recuperació posterior hauria situat la participació de l'excedent l'any 1984 per sobre del seu valor a 1970. La conclusió d'Albarracín (1986) és radical: "La explicación que atribuye la responsabilidad del descenso del empleo al crecimiento de los salarios se ha quedado, por lo tanto, sin base empírica" (p.717).

ANNEX 4. Principals sèries estadístiques utilitzades

A la majoria de taules o gràfics que apareixen al llarg d'aquesta tesi hi especifiquem la font utilitzada. En el cas de les dades d'evolució salarial, hem esmentat les fonts utilitzades i n'hem comentat els problemes estadístics a l'annex 3. En aquest annex 4 presentem les sèries de base utilitzades per calcular alguns indicadors com ara la productivitat, les taxes d'atur, la participació dels salaris dins el Producte Interior Brut (PIB), les remuneracions promig dels assalariats segons la Comptabilitat Nacional (CN), i els índexos que hem fet servir quan ens ha calgut deflactar algunes dades.

En el cas de les sèries del PIB i de la Remuneració d'Assalariats (RA) hem utilitzat, per al període 1964-77, la CN base 1970; a partir de 1977 hem utilitzat, en canvi, la CN base 1980. Aquestes dades es troben a la publicació Contabilidad Nacional de España que publica l'Institut Nacional d'Estadística; en el cas de RA hem considerat sempre la remuneració "interior", és a dir, la remuneració dels assalariats residents i no residents per empleadors residents. Actualment disposem d'una sèrie de dades de la CN base 1980 iniciada l'any 1970; també hem presentat aquestes dades en algun moment, per donar una perspectiva històrica a la nostra anàlisi a partir d'una sèrie homogènia de quasi dues dècades.

Les dades de productivitat sempre fan referència a la productivitat a cost dels factors a preus constants. La CN base 1980 no indica el PIB a cost dels factors a preus constants -ni un deflactor que permeti obtenir aquesta magnitud- i, per tant, quan hem calculat les variacions de la productivitat per als anys posteriors a 1977, hem hagut d'utilitzar un altra font, la dels darrers Informes económicos del Banc de Bilbao-Vizcaya, basada en la mateixa CN base 1980.

Pel que fa a la separació entre "sous i salaris nets de cotitzacions socials" i "cotitzacions socials totals", hem pres, en el cas de la CN base 1970, les dades de Toharia (1987a) i en el cas de la CN base 1980 també hem adoptat el criteri d'aquest autor: per calcular els sous i salaris nets de cotitzacions socials, hem descomptat de la remuneració total (interior) el total

de cotitzacions socials -efectives i fictícies- dels assalariats residents.

Les sèries sobre població activa, ocupada i assalariada són les que ha homogeneïtzat la Direcció General de Previsió i Conjuntura del Ministeri d'Economia i Hisenda, que ens han estat facilitades per la citada Direcció General i que, per als darrers anys, es troben a la seva publicació Servicio Mensual de Indicadores Económicos.

Les dades sobre variacions dels preus de béns de consum utilitzades per deflactar els salaris són les elaborades per l'INE²³ i fan referència a variacions en promig anual, les més rellevants a l'hora de fer estimacions dels canvis del poder adquisitiu. Les variacions del deflactor del PIB -tant a cost dels factors com a preus de mercat- han estat obtingudes directament calculant la variació del quocient entre les sèries de PIB a preus corrents i les mateixes sèries a preus constants.

---

²³ Utilitzem sempre el terme Index de Preus de Consum (IPC), però abans es denominava Index del Cost de la Vida (ICV).

ANNEX 5. Administracions Públiques i distribució funcional de la renda (1970-1987). Fonts i metodologia.

Per corregir la distribució funcional de la renda entre assalariats i no assalariats i avaluar la incidència de les AAPP durant el període 1970-87, hem partit d'un total de renda distribuïda (RD) constituït per la Renda (o, de manera equivalent, Producte) Interior Bruta a cost dels factors un cop descomptat el total d'impostos directes i contribucions socials a les AAPP i afegit el total de prestacions socials de les AAPP -monetàries i en forma de béns- i els interessos del deute públic. El RD és bastant aproximat -bé que sempre superior- a la suma del PIBcf i els interessos del deute públic, ja que en tot el període no hi ha gran diferència entre, d'una banda, la suma dels impostos directes i les cotitzacions socials i, de l'altra, les prestacions socials.

Per calcular els nous valors "corregits" de FT i NFT hem partit de la distribució inicial del PIBcf entre la part corresponent a la força de treball (FT) -és a dir, la "remuneració total d'assalariats" (RA)- i la corresponent a altres tipus d'ingressos (NFT) -"excedent brut d'explotació" (EBE)-. Cal, doncs, distribuir els diferents impostos i cotitzacions socials i les diferents prestacions entre allò que considerem pagaments o ingressos de la FT -en sentit molt ampli, inclosos els assalariats ocupats, els aturats i els assalariats retirats i les seves famílies- i allò que considerem altres tipus d'ingressos²⁴.

Considerem totes les despeses de sanitat, habitatge i serveis col·lectius com a prestacions obtingudes per la força de treball. Amb aquest supòsit sobrevalorem no només la participació de la FT²⁵; sinó també el seu

---

²⁴ En tota distribució funcional, no importa qui s'apropia d'una part de la renda, sinó per quin concepte. Hi ha treballadors amb el treball assalariat com a principal font d'ingressos que compten amb altres tipus d'ingressos -per exemple, d'accions o derivats de la propietat immobiliària-; aquests ingressos pertanyen a l'apartat NFT. Aquest problema no deriva de la "correcció", perquè sorgeix també quan partim de les dades de distribució de la Comptabilitat Nacionals sense cap correcció.

²⁵ Pensem, per exemple, qui es beneficia de les transferències a la Universitat o als centres d'ensenyament privat.

creixement històric -o infravalorem el seu decreixement-, perquè entre 1970 i 1987 el pes d'aquestes despeses dins el PIB augmenta substancialment. Per tant, l'assignació d'un percentatge més o menys fix de les despeses en aquests béns als ingressos de l'agregat NFT²⁶ reforçaria les conclusions d'aquest article. El fet que no considerem els impostos indirectes, que recauen sobretot -totalment en el cas de l'Impost del Valor Afegit- en el consum i, per tant, més sobre els grups socials que dediquen més part de la seva renda disponible al consum, i el pes dels quals creix durant 1978-86, també introdueix un biaix en el mateix sentit. Pel que fa a les despeses, no considerem cap despesa de "defensa" ni de "serveis generals" ni d'"intervenció econòmica", que certament poden tenir efectes distributius

Tot seguit especificuem com hem distribuït la resta de magnituds. Si no disposàvem de dades precises, hem fet supòsits alternatius, perquè no ens interessava calcular una distribució exacta de la renda "corregida" -la mateixa base estadística té molts problemes de fiabilitat-, sinó demostrar que, malgrat el possible elevat grau d'imprecisió, hi ha hagut unes tendències clares. Sigui com sigui, com que hem fet ús de dues hipòtesis alternatives, la primera més "favorable" als treballadors assalariats (supòsit I) i la segona més desfavorable (supòsit II), estem gairebé segurs que l'assignació exacta de cada magnitud correspon a un supòsit intermig.

*Distribució dels impostos directes

-Abans de la reforma fiscal.

Considerem com a part de NFT els impostos: societats, patrimoni, terrenys i solars, contribució rústica, contribució urbana, quota de beneficis, gravamen especial del 4% sobre societats, rendes de capital, capital.

En el cas de l'Impost sobre el Rendiment del Treball Personal, fem dos supòsits alternatius: en els supòsits I i II un 80% i un 95% respectivament

---

²⁶ Per exemple, les subvencions a la RENFE beneficien els usuaris d'aquest mitjà de transport i, en canvi, les inversions en carreteres beneficien, sobretot, els que utilitzen el transport privat.

del total recaptat corresponen a FT²⁷ i la resta correspon a NFT.

La importància del Impost sobre la Renda i Altres impostos directes (sobretot locals) és relativament petita i en els supòsits I i II els assignem totalment a NFT i a FT respectivament.

-Després de la reforma fiscal.

Considerem com a part de NFT els impostos: societats, patrimoni, terrenys i solars, capital.

En el cas de l'Impost sobre la Renda de les Persones Físiques (IRPF), fem dos supòsits alternatius: en els supòsits I i II un 70% i un 85% respectivament del total recaptat correspon a FT²⁸; la resta correspon a NFT.

Altres impostos directes: la seva importància és relativament petita i els assignem totalment a NFT i a FT respectivament en els supòsits I i II.

*Distribució de les cotitzacions socials

Descomptem dels assalariats les cotitzacions socials reals (o efectives) a les AAPP i les fictícies que figuren com a ingressos de les AAPP²⁹.

---

²⁷ Castillo (1973) estima que la part corresponent als assalariats fou el 92% durant els anys 1970-71; Corella (1977, quadre 5, p.228) estima que els percentatges corresponents a "funcionaris" i "empleats i treballadors manuals" sumaven en total el 91'2% l'any 1969 i el 90'8% l'any 1973.

²⁸ El percentatge de rendes del treball sobre el total de rendes declarades havia romàs sempre per sobre del 80%, encara que l'any 1987 es va produir una disminució del percentatge fins a poc més del 75%. Habitualment, la part de la càrrega de l'impost dels assalariats s'estima igual als percentatges anteriors (vegeu, per exemple, Monasterio Escudero, 1987, p.335); però això no és correcte, perquè no és només rellevant el percentatge de rendes salarials sobre el total de la base imposable (una categoria, a més, no equivalent a la de renda declarada, encara que s'hi assembli molt), sinó també els tipus corresponents a aquesta base i les deduccions aplicables, de manera que si, per exemple, com fa la reforma de l'IRPF aprovada l'any 1989, es permet separar, en la majoria de casos, les rendes del capital entre diferents membres de la família però no es pot fer el mateix amb les rendes del treball, llavors, i per una mateixa distribució de bases imposables, augmentarà la càrrega sobre els assalariats.

²⁹ Cal descomptar-les per evitar una doble comptabilització, ja que aquestes cotitzacions fictícies són una contrapartida comptable a part de les prestacions econòmiques de l'estat.

Als no assalariats els descomptem les cotitzacions socials reals a les AAPP.

La Comptabilitat Nacional aporta informació exacta sobre aquestes magnituds i no cal, per tant, fer cap supòsit addicional³⁰.

*Prestacions econòmiques

Considerem com a ingressos de FT les prestacions per atur i totes les prestacions de fora del sistema de la Seguretat Social (sobretot, pensions a funcionaris i assistencials).

En el cas de les prestacions econòmiques de la Seguretat Social, suposem que la força de treball se'n beneficia en un 90 i en un 75% en els supòsits I i II respectivament³¹; considerem la resta com a ingrés de NFT.

*Interessos del deute públic:

Els assignem totalment a NFT, independentment de qui se'ls apropiï, perquè tractem la distribució funcional -i no pas personal- de la renda.

*Dades utilitzades:

Les fonts bàsiques utilitzades són la CN base 1980, que aporta una sèrie homogènia des de l'any 1970, i les dades sobre despesa i ingressos

---

³⁰ Per a l'any 1987, com que encara no disposem d'aquestes dades procedents de la CN, hem suposat la mateixa distribució de les cotitzacions entre assalariats i no assalariats de l'any anterior.

³¹ Els ingressos de NFT corresponen bàsicament a les prestacions del règim d'autònoms i a l'agrari per compte propi. Com que les prestacions per pensions representen la pràctica totalitat de prestacions monetàries de la Seguretat Social (per exemple, un 90'8% l'any 1987), la distribució de despeses entre els diferents grups depèn, sobretot, del nombre de pensionistes i de la pensió mitjana. El nombre de pensionistes era en aquests dos règims esmentats el 26'2% del total de pensionistes, però la pensió mitjana era inferior. L'any 1973, el nombre de pensionistes autònoms era el 4'9% del total i el del règim agrari (una majoria "per compte propi") era el 35'6%. Aquestes dades (obtingudes a partir de la memòria de la Seguretat Social de 1987 i de l'apèndix estadístic de Papeles de Economía Española, n.12-13, p.236) són molt parcials, però creiem que justifiquen l'assignació a la força de treball d'un valor comprès entre el 75 i el 90% de les prestacions.

públics que figuren a Alcaide (1988) per a tot el període 1970-87 i elaborades també a partir de la CN base 1980. Per a altres dades complementàries, com ara la distribució d'impostos directes o de prestacions econòmiques, hem utilitzat els informes anuals del Banc d'Espanya.

*Comparació amb altres treballs:

L'únic treball que coneixem sobre l'evolució de la distribució funcional de la renda dels darrers anys que tingui en compte l'impacte de les Administracions Públiques és el d'Alcaide (1989). Però no hi coincidim ni en la metodologia ni en les conclusions. La principal crítica que fem a aquest treball és que defineix un concepte de "renda social" equivalent a la suma de sous i salaris nets de cotitzacions socials més les prestacions socials en diners i les transferències procedents de l'exterior, sense deduir cap valor estimat dels impostos directes corresponents als ingressos derivats del treball assalariat i fent, per tant, una doble comptabilització, perquè les prestacions socials es financen, en part, amb impostos sobre el treball. Altres diferències amb la nostra anàlisi són la inclusió com a "renda social" del total de prestacions monetàries independentment de qui s'en beneficia, la no inclusió de les despeses socials en forma de béns ni, d'altra banda, dels pagaments d'interessos pel deute públic; en darrer lloc, el concepte macroeconòmic que corregeix el treball d'Alcaide és la Renda Familiar Bruta Disponible - exclosos els beneficis no distribuïts- i la nostra tesi corregeix, en canvi, el total de la Renda Interior Bruta.

ANNEX 6. Càlcul dels salaris nets per categories professionals a partir dels salaris bruts (1979-1987). Fonts i metodologia.

Per a totes les categories professionals, i també per al salari promig, hem partit del salari promig mensual de cada any que registra l'enquesta de salaris de l'Institut Nacional d'Estadística, inclosos tots els pagaments, tant els ordinaris com els extraordinaris, per jornada normal i extraordinària. Nosaltres considerem aquest salari promig com el del treballador "típic" de cada categoria.

*Cotitzacions socials

Per calcular les cotitzacions socials descomptades als treballadors hem considerat els tipus vigents cada any per al conjunt de contingències del règim general, és a dir, en percentatge de la base de cotització:

1979	5'5
1980	5'5
1981	5'6
1982	5'6
1983	5'9
1984	6'0
1985	6'28
1986	6'0
1987	6'0

D'altra banda, hem tingut en compte les bases màximes i mínimes de cotització per als diferents anys i categories. En la majoria de casos, el salari "típic" de cada categoria estava inclòs dins l'interval d'aquestes bases i hem aplicat el tipus de cotització sobre el salari efectiu. Però en alguns casos no ha estat així; en concret, els "titulats superiors" i els "caps administratius" han cobrat en promig i tots els anys un salari superior a la base màxima de cotització i el mateix ha passat, la majoria d'anys, en el cas dels "titulats mitjans"; en tots aquests casos hem aplicat el tipus de cotització sobre una quantitat equivalent a la base màxima de cotització³².

---

³² El mètode pateix d'un petit error: com que considerem els guanys totals incloses hores extraordinàries, caldria descomptar els guanys per aquestes hores, perquè cotitzen segons un altre tipus (per al treballador: 2'0%

*Base imponible de l'IRPF:

Per calcular la base imponible hem descomptat del sou brut les cotitzacions socials (prèviament calculades) a càrrec del treballador i, si n'hi ha hagut, les considerades despeses associades al treball assalariat, és a dir, un 1% del sou brut per als anys 1981, 1982, 1983, 1984 i 1985 i un 2% del sou brut per als anys 1986 i 1987.

*Quota íntegra de l'IRPF

Hem obtingut la quota íntegra a partir dels tipus impositius vigents cada un dels anys.

*Quota líquida de l'IRPF

Per trobar la quota líquida a partir de la quota íntegra, hem aplicat les següents deduccions:

-General i no justificades: 25000 ptes (1979, 1980, 1981 i 1982); 26500 ptes (1983); 1984: 27000 ptes (1984); 17000 ptes (1985 i 1986); 17850 ptes (1987).

-Deducció pel treball personal: 1% de la base imponible (1982 i 1983); 1% de la base imponible amb un màxim de 10000 ptes (1984); 20000 ptes (1985 i 1986); 21000 ptes (1987).

-Deduccions familiars:

En el cas d'un treballador casat amb dos fills, la deducció per matrimoni ha estat (en ptes): 1979=8500; 1980=10500; 1981=12500; 1982=14500; 1983=16500; 1984=18000; 1985=20000; 1986=21000;

---

abans de 1983 i 2'0% després, si són "estructurals" i 4'8% si són "no estructurals"). De tota manera, com que els guanys declarats per aquest concepte són una mínima part dels totals, considerem l'error insignificant.

Un altre problema és que abans de 1983 no tots els pagaments extraordinaris cotitzaven obligatòriament a la Seguretat Social (només ho feien els de Nadal i juliol). Els salaris nets en resultarien, cas que existissin més pagaments extraordinaris, infravalorats. Però com que la infravaloració és molt petita i no fa diferències sistemàtiques entre les diferents categories, cal preveure que no altera els nostres resultats sobre diferències salarials.

1987=22050. La deducció per fills ha estat en total (en ptes): 1979=12000; 1980=16000; 1981=20000; 1982=24000; 1983=26000; 1984=28000; 1985=30000; 1986=32000; 1987=33600.

***Protecció familiar de la Seguretat Social**

En el cas del treballador casat amb 2 fills, cal afegir la protecció familiar de la Seguretat Social, que consisteix en 375 ptes. mensuals per concepte de "cap de família" (fins a l'agost de 1985, que fou suprimida) i, per a tot el període estudiat, 250 ptes mensuals per cada fill.

***Salari net**

Per obtenir el salari net resultant, hem descomptat del salari brut promig les cotitzacions socials a càrrec del treballador i la quota líquida de l'IRPF (calculats amb els mètodes anteriors) i hi hem afegit la protecció familiar de la Seguretat Social.

BIBLIOGRAFIA

Les referències bibliogràfiques corresponen a l'edició consultada. L'any entre parèntesis és, en la majoria de casos, el de la primera edició original del llibre o article.

Aguilar,S. (1983), "El asociacionismo empresarial en la transición post-franquista", Papers. Revista de Sociologia, n.24, pp.53-84.

Aguilar,S. (1988), El sistema de incentivos en las organizaciones sindicales, Fundació Jaume Bofill, mecanografiat.

Aguilar,S. i J.Roca (1989), "14-D: Economía política d'una vaga", Butlletí informatiu de la Fundació Jaume Bofill. 1988, Barcelona, pp.17-45.

Albarracín,J. (1986), "El fundamento empírico de las repercusiones del crecimiento de los salarios sobre el empleo" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Albarracín,J. (1987), La onda larga del capitalismo español, Economistas libros, Madrid.

Albarracín,J. i A.Yago (1986), "La industria española en el período 1970 a 1984", Boletín Económico del Banco de España, febrer, pp.21-30.

Alcaide,J. (1986), "Rasgos básicos del desempleo en España", Papeles de Economía Española, n.26, pp.59-73.

Alcaide,J. (1988), "El gasto público en la democracia española. Los hechos", Papeles de Economía Española, n.37, pp.2-41.

Alcaide,J. (1989), "La distribución de la renta española en la década de los ochenta", Cuadernos de Información Económica, n.25, abril, pp.1-41.

Almendros Morcillo,F., Jiménez-Asenjo,E., Pérez Amorós,F. i E.Rojo Torrecilla (1978), El sindicalismo de clase en España (1939-1977), Península, Barcelona.

Amsden,J. (1974), Convenios colectivos y lucha de clases en España, Ruedo Ibérico, Paris.

Andrés, J. (1987a), "Salarios y política de estabilización. Reflexiones sobre la concertación social", Revista de treball, Generalitat de València, març, pp.119-131.

Andrés, J. (1987b), "Salarios y política de estabilización en una economía con duopolio sindical", Cuadernos Económicos de Información Comercial Española, 1987/3, pp.31-57.

Aparicio, M.A. (1986), "Sobre los comienzos del sindicalismo franquista, 1939-1945" a Fontana, J. (ed), España bajo el franquismo, Crítica, Barcelona.

Aquarone, A. (1974), "La politica sindacale del fascismo" a Aquarone, A. i M. Vernassa, Il regime fascista, il Mulino, Bologna.

Armstrong, P., A. Glyn i J. Harrison (1984), Capitalism since World War II. The making and breakup of the great boom, Fontana Paperbacks, London.

Ashenfelter, O. i R. Layard (1983), "Incomes Policy and Wage Differentials", Economica, vol.50, n.198, pp.127-143.

Axelrod, R. (1984), La evolución de la cooperación, Alianza, Madrid, 1986.

Azariadis, C. (1975), "Contratos implícitos y equilibrio con subempleo", Cuadernos Económicos de Información Comercial Española, n.15, 1981, pp.33-52.

Azariadis, C. (1987), "Implicit contracts" a The New Palgrave: A Dictionary of Economics, The Macmillan Press Ltd, London and Basingstoke.

Azariadis, C. i J.E. Stiglitz (1983), "Implicit Contracts and Fixed Price Equilibria", Quarterly Journal of Economics, vol.XCVII, supplement, pp.1-22.

Badosa, J. (1979), "La estructura salarial y el funcionamiento del mercado de trabajo en España", a Espina, A., L. Fina i F. Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Baily, M.N. (1974), "Wages and Employment under Uncertain Demand", Review of Economic Studies, 41, gener, pp.37-50.

Barceló, A. i F. Ovejero (1985), "Cuatro temas de metodología económica", Cuadernos de Economía, vol.13, pp.217-248.

Barceló, A. i J. Sánchez (1988), Teoría económica de los bienes autoreproducibles, Oikos, Barcelona.

Barry, B. (1970), Los sociólogos, los economistas y la democracia, Amorrortu editores, Buenos Aires, 1974.

Becker, G.S. (1964), Human Capital, Columbia University Press, New York.

- Bowles,S. i H.Gintis (1975), "El problema de la teoría del capital humano; una crítica marxista" a Toharia,L. (ed), El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones, Alianza, Madrid, 1983.
- Boyer,R. (1984), "Relación salarial, acumulación y crisis: 1968-82" a Jodar,P. i A.Martín Ariles, Crisis económica y relaciones industriales, Ed. Zero, Madrid,1984.
- Boyer,R. (ed) (1986), La flexibilidad del trabajo en Europa, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- Braun,A.R. (1986), Wage Determination and Incomes Policy in Open Economies, Fons Monetari Internacional, Washington,D.C.
- Brenner,M.H. i A.Mooney (1983), "Unemployment and health in the context of economic change", Social Science and Medicine, vol.17, n.16, pp.1125-1138.
- Bricall,J.M. (1985), "Aproximació a l'obra de P. Sraffa i J. Robinson", Anuari de la Secció d'Economia, Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials, períodes 1982-1983 i 1983-1984, pp.77-90.
- Bruno,M. i J.D.Sachs (1985), Economics of Worldwide Stagflation, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Cameron,D.R. (1984), "Social Democracy, Corporatism, Labor Quiescence and Representation of Economic Interest in Advanced Capitalist Society" a Goldthorpe,J.H. (ed), Order and Conflict in Contemporary Corporatism, Clarendon Press, Oxford.
- Carrasco,C. i F.Ovejero (1988a), Mujeres y economía: Un balance y una propuesta. I. El balance", mientras tanto, n. 34, pp.55-77.
- Carrasco,C. i F.Ovejero (1988b), Mujeres y economía: Un balance y una propuesta. II. La propuesta", mientras tanto, n. 35, pp.115-125.
- Carrasco,N. i J.R.Lorente (1988), Ecuaciones de demanda de trabajo de la economía española: Una aproximación crítica, Dirección General de Previsión y Coyuntura, Madrid.
- Carrillo,S. (1975), "Franco desaparecido. Las tareas del movimiento obrero para que el franquismo desaparezca también". Nuestra Bandera, n.82, noviembre, pp.3-33.
- Castillo Ezquerro,R. (1973), "Aspectos cuantitativos del impuesto sobre Rendimientos del Trabajo Personal de los asalariados", Hacienda Pública Española, n.23, pp.115-143.

Chamberlin,E.H. (1933), Teoría de la competencia monopólica, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1956.

Clavera,J., Esteban,J.M., Monés,M.A., Montserrat,A. i J.Ros Hombravella (1978), Capitalismo español: de la autarquía a la estabilización (1939-1959), Ed. Cuadernos para el diálogo, Madrid.

Collier,R.B i D.Collier (1979), "Inducements versus Constraints: Disaggregating "Corporatism"", The American Political Science Review, vol.71, pp.967-986.

Corella,I. (1977), "El IRTP: un tributo con perfiles polémicos" a AA.VV., Régimen tributario de las rentas del trabajo, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

Crouch,C. (1982), Trade Unions: The Logic of Collective Action, Fontana, London.

Crouch,C. (1983), Olson, Dahl and Shonfield: New Thinking on Organised Pluralism, Summer School on Comparative European Politics, European University Institute, Florence, juny-juliol.

Crouch,C. i A.Pizzorno (ed) (1978), The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968, The Macmillan Press Ltd., London.

Cuadrado Villena,J.R. i J.E.Villena Peña (1980), Política de rentas, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid.

Davis,M.D. (1969), Introducción a la teoría de los juegos, Alianza, quarta edició, Madrid, 1986.

De La Villa,L.E. (1985), Los grandes pactos colectivos a partir de la transición democrática, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social

De Miguel,A. i J.J.Linz (1963), "Los problemas de la retribución y el rendimiento vistos por los empresarios españoles", Revista de Trabajo, n.1, pp.35-140.

De Miguel,C. i I.Agüero (1986), "Evolución demográfica y oferta de fuerza de trabajo" a Secretaria de Estado de Economía, Tendencias demográficas y planificación económica, Ministerio de Economía y Hacienda, Madrid.

De Miguel,C. i J.R.Lorente, "La evolución de la población activa en los países de la OCDE tras el inicio de la crisis económica" a Espina,A., Ll.Fina i J.R.Lorente (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España I. Oferta y Demanda de trabajo, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985.

Dirección General de Política Económica y Previsión. Ministerio de Economía y Comercio (1982), Un análisis estructural de los convenios colectivos: 1980-1981 (estudi dirigit per José Ramón Lorente Hurtado). Publicacions de la Secretaría General Técnica, Madrid.

Dobb,M. (1959), Salarios, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1973.

Doeringer,P.B. i M.J.Piore (1971), Mercados internos de trabajo y análisis laboral, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985.

Dolado,J.J., Malo de Molina,J.L. i A.Zabalza (1986), "El desempleo del sector industrial", Papeles de Economía Española, n.26, pp.158-179.

Dorward,N. (1987), The pricing decision. Economic theory and business practice, Harper and Row Publishers, London.

Dunlop,J. (1944), Wage Determination under Trade Unions, Macmillan, London.

Dunlop,J. (1957), "Contornos salariales" a Piore,M.J. (comp), Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.

Durkheim,E. (1902), "Prefacio" a la segona edició de La división del trabajo social, Akal, Madrid, 1982.

Dutt,A.K. (1987), "Alternative closures again: a comment on "Growth, Distribution and Inflation"", Cambridge Journal of Economics, n.11, pp. 75-82.

Echevarria,G. i J.L.Herrero Castro (1989), "La evolución de la economía española durante el período 1940-1988 a partir de un indicador de la tasa de beneficio del sector industrial", Información Comercial Española, gener, pp.9-23.

Edwards,R.C. (1976), "Características individuales e incentivos organizativos: ¿Qué factores definen a un "buen" trabajador?" a Meixide,A. (comp), El mercado de trabajo y la estructura salarial, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1988

Espasa, A. (1985) a Espina, A., Ll. Fina i J.R. Lorente (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España I. Oferta y Demanda de trabajo. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.

Etxezarreta,M. (1979), La economía espanyola (190-1979): Una visión crítica, El Viejo Topo, Barcelona.

Espina,A. (1985), "Política de rentas en España: 1977-1986", Papeles de Economía Española, n.22, pp.343-360.

Estivill,J. i J.Ma.de la Hoz (1988), La cultura política dels treballadors a Catalunya. Estudi sobre les eleccions sindicals (1944-1987), Fundació Jaume Bofill/Edicions de la Magrana, Barcelona.

Fall,P. i D.Verry (1988), The Economics of Labour Markets, Philip Allan Pub., Oxford and New Jersey.

Fernández Frutos,R. (1980), La negociación colectiva y las estadísticas salariales, Instituto de Estudios Sociales, Ministerio de Trabajo, Madrid.

Ferner,A. i Ll.Fina (1987), La dinámica salarial durante el franquismo. El caso de Renfe, mecanografiat.

Fina,Ll. (1981), "Salarios y política de salarios. Unas notas sobre la experiencia española", Cuadernos de Economía, 25, vol.9, pp.481-488

Fina,LL. (1983), "Salaris i fiscalitat. El cas espanyol durant el període 1965-1975", Recerques, n.13, pp.103-120.

Fina,Ll. i L.Toharia (1987a), "La caracterización de los mercados de trabajo: relaciones teóricas e implicaciones", Cuadernos Económicos del Información Comercial Española, 1987/3, pp 81-94.

Fina,Ll. i L. Toharia (1987b), Las causas del paro en España. Un punto de vista estructural, Fundación IESA, Madrid.

Fishman,R. (1984), "El movimiento obrero en la transición: objetivos políticos y organizativos", Revista Española de Investigaciones Sociológicas, n.26, abril-juny, pp.61-112.

Ministerio de Trabajo y Seguridad Social (1988), Estudio y contenidos básicos de la negociación colectiva en España. Datos de 1986, Madrid.

Flanagan,R.J., Soskice,D.W. i L.Ulman (1983), Sindicalismo, estabilización económica y política de rentas: la experiencia europea, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985._

Fontana,J. (1986), "Introducción: Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo" a Fontana,J. (ed), España bajo el franquismo, Crítica, Barcelona.

Foweraker,J. (1985), "Franco's corporatist strategy and its implications for corporate interest intermediation in Spain today", Workshop on "Corporatism in Mediterranean Europe", European Consortium for Political Research, Barcelona, 25-29 march.

- Freeman,R.B. (1988), "Labor market institutions and economic performance", Economic Policy, n.6, abril, pp.64-80.
- Frías,J. i J.R.Lorente (1981), "Las estadísticas salariales: metodología y análisis crítico", Información Comercial Española, diciembre, pp.87-98.
- Frías,J. i J.R.Lorente (1983), "Seguridad Social y deslizamiento salarial" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.
- Friedman,M. (1953), Ensayos sobre economía positiva, Editorial Gredos, Madrid, 1967.
- Friedman,M. (1968), "The role of Monetary Policy", The American Economic Review, vol. LVII, n.1, Març, pp.1-17.,
- Friedman,M. (1977), "Nobel Lecture: Inflation and Unemployment", Journal of Political Economy, Vol. 85, N. 3, pp. 451-472
- Frisch,H. (1983), Theories of Inflation, Cambridge University Press, Cambridge.
- Georgescu-Roegen,N. (1977), "Utilidad" a Enciclopedia Internacional de Ciencias Sociales.
- Giner,S. i M. Pérez Yruela (1979), La sociedad corporativa, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.
- Giner,S. i M.Pérez Yruela (1988), "Sobre el origen, naturaleza y modalidades del corporatismo" a Pérez Yruela,M. i S.Giner (ed), El corporatismo en España, Ariel, Barcelona.
- Giner,S. i Sevilla,E. (1984), "Spain: from Corporatism to Corporatism" a Willians,A. (ed.), Southern Europe Transformed, Harper & Row.
- Glantz,P. (1985), Manifiesto para una nueva izquierda europea, Ed. Pablo Iglesias/s.XXI, Madrid, 1987.
- Glyn,A. i B. Rowthorn (1988), "West European Unemployment: Corporatism and Structural Change", American Economic Review, vol.78, n.2, pp.149-199.
- Glynn,D. (1981),"Incomes policy: an employer's view" a Chate,E.J., Dean,A. i R.F.Elliot (ed), Incomes Policy, Clarendon Press, Oxford.

Goldthorpe,J.H. (1984), "The End of Convergence: Corporatist and Dualist Tendencies in Modern Western Societies" a Goldthorpe,J.H. (ed) Order and Conflict in Contemporary Corporatism, Clarendon Press, Oxford.

Gösta,R. (1952), "The Problema of Stability: An Analysis and some Policy Problems" a Turvey,R. (ed), Wages Policy under Full Employment, William Hodge and Co.

Grandal,M.D., Malo,J.L. i A.Serrano (1981), "La problemática de la indiciación de salarios y los cambios en el mercado de trabajo en España en los últimos años" a OIT,Grandal,M.D., Malo,J.L. i A.Serrano, La indiciación de salarios, H. Blume, Madrid.

Gutiérrez,A. (1988), "Concertación social y coyuntura política en España" a Zaragoza,A. (comp), Pactos sociales, sindicatos y patronal en España, siglo XXI, Madrid.

Hall,R.L. i C.J.Hitch (1939), "Price Theory and Business Behaviour", Oxford Economic Papers, n.2, maig, pp.12-45.

Hamermesh,D.S. i A.Rees (1984),Economía del trabajo y los salarios, Alianza, Madrid.

Harcourt,G.C. (1971),Teoría del capital (Una controversia entre los dos Cambridge), Oikos-Tau, Barcelona, 1975.

Harrod,R. (1973), Dinámica económica, Alianza, Madrid, 1979

Hart,O.D. (1983),"Optimal Labour Contracts under Asymmetric Information: An Introduction", Review of Economic Studies, 50, pp.3-35. _

Hicks,J. (1964), La teoría de los salarios, (versión revisada), Ed. Labor, Barcelona, 1973.

Hicks,J. (1974), La crisis de la economía keynesiana, Ed. Ariel, Barcelona, 1976.

Hirschman,A.O. (1970), Salida, voz y lealtad, Fondo de Cultura Económica, México, 1977.

Hirschman,A.O. (1981), De la economía a la política y más allá, Fondo de Cultura Económica, México, 1984.

Hirschman,A.O. (1982), Interés privado y acción pública, Fondo de Cultura Económica, México, 1986.

Holt,C.C. (1970),"Job Search, Phillips' Wage Relation and Union Influence: Theory and Evidence" a Phelps,E.S. i altres, Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory, Macmillan, London.

Hunter,L. (1988), "Unemployment and Industrial Relations", British Journal of Industrial Relations, vol.XXVI, n.2, juliol, pp.202-228.

Hyman,R. (1975), Relaciones industriales. Una introducción marxista, H. Blume Editores, Madrid, 1981.

Hyman,R. (1986), "British Industrial Relations: the limits of Corporatism" a O.Jacobi, B.Jessop, H.Kastendiek i M.Regini, Economic crisis, trade unions and the state, Croom Helm, Londres.

Instituto Nacional de Estadística (1977), "La distribución de la Renta", a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Instituto Nacional de Estadística (1982), Metodología de la Encuesta de Salarios, Madrid.

Jackson,D., Turner,H.A. i F.Wilkinson (1972), Do Trade Unions Cause Inflation?, Cambridge University Press, Cambridge.

Jané Solá,J. (1969), El problema de los salarios en España, Barcelona, Oikos-Tau, Barcelona.

Jódar,P. i A.Lope (1987), Neocorporatismo y crisis. Una propuesta teórica, manuscrit, Barcelona, 1987

Jones,A. (1973), The New Inflation. The Politics of Prices and Incomes, Penguin Books, London.

Kahn,A.E. (1966), "The Tyranny of Small decision: market Failures, Imperfections, and the Limits of Economics", Kyklos, vol.99, pp.23-47.

Kahan,R. (1977), "Malinvaud on Keynes", Cambridge Journal of Economics, vol.1, pp.375-388.

Kaldor,N. (1955-56), "Alternative Theories of Distribution", Review of Economic Studies, n.23, pp.83-100.

Kalecki,M. (1943), "Aspectos políticos del pleno empleo" a Kalecki,M., Sobre el capitalismo contemporáneo, Crítica, Barcelona, 1979.

Kalecki,M. (1954), "Costos y precios" a Kalecki,M., Ensayos escogidos sobre dinámica de la economía capitalista, Fondo de Cultura Económica, México, 1977.

Kalecki,M. (1971), "Class Struggle and the Distribution of National Income" a Kalecki,M., Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, Cambridge University Press, Cambridge.

Katzenstein,P.J. (1984), Corporatismo y cambio. Austria, Suiza y las políticas industriales, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Katzenstein,P.J. (1985), Los pequeños Estados en los mercados mundiales. Política industrial en Europa, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Kaufman,R. (1978), "Las razones de la elevada tasa de paro en los Estados Unidos" a M.J.Piore (comp.), Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.

Kenyon,P. (1978), "Precios" a Eichner,A.S. (ed), Economía postkeynesiana, H. Blume, Madrid, 1984.

Keynes,J.M. (1936), The General Theory of Employment, Interest and Money, Macmillan, London.

Landsorganisationen (LO) (1984), Los fondos de asalariados en Suecia en 1984, manuscrito.

Lange,P. (1977), "La teoria degli incentivi e l'analisi dei partiti politici", Ressegna Italiana di Sociologia, n.4, v.X-XII, pp.501-526.

Lange,P., G.Ross i M.Vannicelli (1982), Unions, Change and Crisis: French and Italian Union Strategy and the Political Economy, 1945-1980, George Allen & Unwin Ltd.

Lasch,S. (1985), "The End of Neo-corporatism?: The Breakdown of Centralised Bargaining in Sweden", British Journal of Industrial Relations, vol.23:2, pp.215-239, London.

Layard,R. (1982), "Is Incomes Policy the Answer to Unemployment?", Economica, vol.49, pp.219-239.

Lecaillon,J. (1965), La política de rentas, Editorial Nova Terra, Barcelona, 1968.

Lehmbruch,G. (1974), "Democracia consociacional, lucha de clases y nuevo corporatismo", Papeles de Economía Española, n. 22, 1985, pp. 445-450.

Lehmbruch,G. (1982), "Introduction: neo-corporatism in comparative perspective" a Lehmbruch,G. i P.C.Schmitter (ed) Patterns of Corporatist Policy-Making, Sage Publications, Beverly Hills and London, 1982.

Lehmbruch,G. (1984), "Concertation and the Structure of Corporatist Networks" a Goldthorpe,J.H., Order and Conflict in Contemporary Capitalism, Clarendon Pres, Oxford.

Lehmbruch,G. i P.C.Schmitter (ed) (1982), Patterns of Corporatist Policy-Making, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Linz,J.J. (1978), "Una interpretación de los regímenes autoritarios", Papers. Revista de Sociologia, n.8, Universitat Autònoma de Barcelona.

Linz,J.J. (1988), "Política e intereses a lo largo de un siglo en España, 1880-1980", a Pérez Yruela, M. i S. Giner (eds), El corporatismo en España, Ariel, Barcelona, 1988.

Lipsey,R.G. (1960), "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in United Kingdom, 1862-857", Economica, February, pp.1-31.

Lipsey,R.G i J.M.Parkin (1970), "Incomes Policy: A Re-appraisal", Economica, vol.37, n.146, pp. 115-138.

Lorente,J.R. (1982), "Notas críticas sobre las estadísticas salariales" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Lorente,J.R. (1986), "Una nota sobre los factores explicativos de la demanda de trabajo". Información Comercial Española. Boletín semanal, n.2041, 23-29 juny, pp.2145-2151.

Lorente,J.R. (1987), "Nota sobre la inestabilidad muestral de la encuesta de salarios", Información Comercial Española. Boletín Semanal, n.2068, 19-25 gener, pp. 215-219.

Lorente,J.R. i L.Marín (1988), "La flexibilización del mercado de trabajo y la contratación temporal", Economistas, n.29, pp.105-109.

Lucas,R.E. i T.S.Sargent (1978), "La macroeconomía después de Keynes", Cuadernos Económicos de Información Comercial Española, n.24, 1983, pp.7-29.

Lundberg,E. (1952), "General Survey on some Issues of Wage Policy" a Turvey,R. (ed), Wages Policy under Full Employment, William Hodge and Co., London.

Maier,Ch.S. (1978), "Las políticas de la inflación en el siglo XX" a Hirsch,F. i J.H.Goldthorpe (ed), La economía política de la inflación, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1983.

Maier,Ch.S. (1984), "Preconditions for Corporatism" a Goldthorpe,J.H. (ed), Order and Conflict in Contemporary Corporatism, Clarendon Press, Oxford.

Manoïlescu,M. (1934), Le siècle du corporatisme, Felix Alcan. Paris.

Manoïlescu,M. (1937), El Partido Unico, Ed. Heraldo de Aragón, Zaragoza.

Malinvaud,E. (1977), Una reconsideración de la teoría del paro, A. Bosch, Barcelona, 1979.

Malinvaud, E. (1982), "Wages and Unemployment", The Economic Journal, 92, pp. 1-12

Malinvaud,E. (1984), Paro masivo, A. Bosch, Barcelona, 1985.

Malo de Molina,J.L. (1982), "La medición de la productividad activa" a Espina,A., Ll.Fina i J.R. Lorente (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España I. Oferta y Demanda de trabajo. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985.

Malo de Molina,J.L. (1983a), Mercado de trabajo y estructura salarial. El caso español 1963-75. Instituto de estudios Laborales y de la seguridad Social.

Malo de Molina,J.L. (1983b), "El deslizamiento de salarios y la política de rentas", Información Comercial Española, octubre, pp.117-183.

Malo de Molina,J.L. i E. Ortega (1984), "El excedente bruto de explotación en la industria española y aproximaciones a la evolución de la tasa de rentabilidad" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas,Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Maluquer de Motas,J. (1987), "Salarios y Renta Nacional (1913-1959)", a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Mann,M. (1973), Consciousness and Action among the Western Working Class, MacMillan, London, 1986.

Marañón,L. (1989), "El derecho al empleo, flexibilidad y concertación", Proyecto, n.9-10, pp.71-78.

Maravall,J.M. (1967), Trabajo y conflicto social, Cuadernos para el Diálogo, Madrid.

Maravall,J.M. i J. Santamaría (1985), "Crisis del franquismo, transición política y consolidación de la democracia en España", Sistema, n.68-69, pp.79-129.

March,J.G. i H.A.Simon (1959), Teoría de la organización, Ed. Ariel, Barcelona, 1961.

Marglin,S.A. (1984), "Growth, Distribution and Inflation", Cambridge Journal of Economics, 8, pp.115-144.

Marin,B. (1987), "From consociationalism to technocratism: the Austrian case as a model-generator?" a Scholten,I. (ed), Political Stability and Neo Corporatism, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Marshall,F.R., V.M.Briggs, i A.G.King (1984), Economía Laboral. Salarios, empleo, sindicalismo y política laboral, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987 _

Martínez,R i R.Pardo Avellaneda (1985), "El asociacionismo empresarial español en la transición", Papeles de Economía Española, n.22. pp.84-114

Martínez Alier,J. (1968), La estabilidad del latifundio, Ed. Ruedo Ibérico, Paris.

Martínez Alier,J. (1973), "El fin de la ortodoxia en teoría económica y sus implicaciones políticas", Cuadernos de Ruedo Ibérico, no. 41-42.

Martínez Alier,J. (1977), "El pacto de la Moncloa. La lucha sindical y el nuevo corporativismo", Cuadernos de Ruedo Ibérico, no. 58-60, pp.32-51.

Martínez Alier,J. (1978), "Notas sobre el franquismo", Papers. Revista de Sociologia, no. 8, Universitat Autònoma de Barcelona, pp.27-51.

Martínez Alier,J. (1983), "The old corporatist ideology and the new corporatist reality in Spain", Summer School on Comparative European Politics, European University Institute, Florence, juny-juliol.

Martínez Alier,J. (1984), L'ecologisme i l'economia, Edicions 62, Barcelona.

Martínez Alier, J. (1985), "Velles ideologies i noves realitats corporativistes", Papers. Revista de Sociologia, n.24, Universitat Autònoma de Barcelona, pp.25-51.

Martínez Alier,J. i J.Roca (1985), "El debate sobre neocorporativismo", Pensamiento Iberoamericano, no. 8, juliol-desembre, pp.492-502.

Martínez Alier,J. i J.Roca (1988), "Economía política del corporativismo en el Estado español: del franquismo al psofranquismo", Desarrollo Económico, n.109, abril-juny.

Marx,K. (1867), El Capital, I, Edicions 62, Barcelona,1983.

Mas-Colell,A. (1983), "Teoría del desempleo en Keynes y en la actualidad", Información Comercial Española, n.593, pp.67-73.

Meixide,A. (1982), "La estructura de los salarios en la industria española: un análisis del período de transición", Primer Congreso de Economía y de economistas de España, Barcelona, diciembre 1982.

Meixide,A. (1988), "Salarios y mercado de trabajo: controversia teórica y evidencia empírica" a Meixide,A. (comp), El mercado de trabajo y la estructura salarial, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1988.

Miguélez,F. (1985a), "Corporatismo y relaciones laborales en Europa", Revista Española de Investigaciones Sociológicas, n.30, abril-juny, pp.149-178.

Miguélez,F. (1985b), "Sindicalismo y conflicto social en la España de la transición", mientras tanto, 24, setembre, pp.19-44.

Modigliani,F. i E.Tarantelli, (1977), "Market Forces, Trade Union Action and the Phillips Curve in Italy", Banca Nazionale del Lavoro, n.120, març, pp. 3-36.

Molinero,C. i P.Ysàs (1985), "Patria, Justicia y Pan". Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya. 1939-1951, Edicions de La Magrana, Barcelona.

Molinero,C. i P. Ysàs (1989), "Els industrials catalans durant la postguerra (1939-1951)", L'Avenc, n.126, maig, pp.24-29.

Monasterio Escudero,C. (1987), "La Seguridad Social en el marco de la financiación del sector público", Papeles de Economía Española, n.30-31, pp.328-338.

Monza,A. (comp), Teoría del capital y de la distribución, Buenos Aires.

Moreno Gómez,F. (1986), La guerra civil en Córdoba, 1936-1939, Ed. Alpuerto, Córdoba.

Morishima,M. (1969), Teoría del crecimiento económico, Tecnos, Madrid, 1973.

Moyano,E. (1982), Corporatismo y agricultura: aproximación al caso español, Tesis Doctoral, Escuela Técnica de Ingenieros Agrónomos, Universidad de Córdoba.

Moyano,E. (1988), "La agricultura, entre el nuevo y el viejo corporativismo" a Pérez Yruela,M. i S.Giner (ed), El corporatismo en España, Ariel, Barcelona.

Mulvey,Ch. (1978), The Economics of Trade Unions, Martin Roberston, Oxford, 1981.

Myro Sánchez,R. (1983), Medida y análisis de la productividad global y de su incidencia en la rentabilidad de la empresa, Fundación Empresa Pública, serie E, n.18, Madrid.

Naredo,J.M. (1987), La economía en evolución, s.XXI, Madrid.

Navinés Badal,F. (1989), "Crisis económica y política económica. El caso de la economía española (1964-1986)", Información Comercial Española, gener, pp.25-44.

Nell,E.J. (1980), "Competition and price-taking behaviour" a Nell,E.J. (ed), Growth, profits, and property, Cambridge University Press, Cambridge.

Nell,E.J. (1985), "Jean Baptiste Marglin: a comment on "Growth, Distribution and Inflation"", Cambridge Journal of Economics, 9, pp.173-178.

Nuti,D.M. (1971), "Vulgar Economy in the Theory of Income Distribution", Science and Society, vol.XXXV, n.1, setembre.

O'Donnell,G. i P.C.Schmitter (1986), Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London.

OCDE (1986), The Tax/Benefit Position of Production Workers 1979-84, OCDE, Paris.

OCDE (1988), The Tax/Benefit Position of Production Workers 1984-87, OCDE, Paris.

Offe,C. (1981), "The attribution of public status to interest groups: observations on the WestGerman case" a S.Berger (ed) Organizing Interests in Western Europe, Cambridge University Press, Cambridge.

Offe,C. (1985), "Corporatism as Macro-Structuring", Telos, 65, pp. 97-111.

- Offe,C. i H.Wiesenthal (1980), "Two Logics of Collectiva Action" a Offe,C., Disorganized capitalism, Polity Press, Cambridge, 1985.
- Oi,W.Y. (1962), "Labor as a Quasi-fixed Factor", The Journal of Political Economy, vol.LXXX, n.6, pp.538-555.
- OIT (1985), Situación sindical y relaciones laborales en España, OIT, Ginebra.
- Okun,A. (1981), Prices and Quantities: A Macroeconomic Analysis, Basil Blackwell, Oxford.
- Oliver i Alonso,J. (1987), "Un reencuentro con ciertos aspectos de la política económica de la transición democrática", Banca catalana. Revista económica, n.82, setembre, pp.21-37.
- Olson,M. (1965), The Logic of Collective Action, Harvard University Press, Massachusetts,1982.
- Olson,M. (1982), Auge y decadencia de las naciones, Ariel, Barcelona, 1986.
- Osberg,L. (1988), "The "disappearance" of Involuntary Unemployment", Journal of Economic Issues, vol.XXII, n.3, setembre, pp.707-727.
- Oswald,A.J. (1982), "The Microeconomic Theory of the Trade Union", The Economic Journal, vol.92, setember, n.365, pp.576-595.
- Pahl,R.E. i J.T.Winkler (1974), "The Coming Corporatism", New Society, 30, 627, pp. 72-76.
- Panitch,L. (1977), "The development of corporatism in liberal democracies" a P.C. Schmitter i G. Lehmbruch (ed), Trends Toward Corporatist Intermediation, Sage Publications, Beverly Hills and London, 1979.
- Panitch,L. (1980), "Recent theorizations of corporatism. Reflections on a growth industry", British Journal of Sociology, n.2, pp.159-187.
- Panitch,L. (1981), "Trade Unions and the capitalist state" New Left Review, gener-març, pp.21-43.
- Pappalardo,A. (1983), Corporativismo, Party Government e Crisi Economica, Summer School on Comparative European Politics, European University Institute, Florence, juny-juliol.
- Paramio,L. (1988), "El socialismo y ls sindicatos: hacia el divorcio?", Sistema, n.82, pp.19-36.

Paricio,J. (1981), "Características de la dinámica de los salarios industriales" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.

Parri,L. (1987), "Neo-corporatist arrangements, 'Konkordanz' and direct democracy: the Swiss experience" a Scholten,I. (ed) Political Stability and Neo Corporatism, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Parsley,C.J. (1980), "Influencia de los sindicatos en las subidas salariales. Una panorámica de la literatura reciente" a Meixide,A. (comp), El mercado de trabajo y la estructura salarial, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1988.

Pasinetti,L.L. (1981), Cambio estructural y crecimiento económico, Pirámide, Madrid, 1985.

Pasinetti,L.L. (1988), "Sraffa on income distribution", Cambridge Journal of Economics, 12, pp.135-138.

Pencavel,J.H. (1984), "The trade-off between wages and employment in trade union objectives", Quarterly Journal of Economics, vol.XCIX, maig, n.2, pp.215-223.

Pérez Díaz,V. (1980), "Orden Social: clase obrera y conciencia de clase: política y economía", Papeles de Economía Española, n.2, pp.68-96.

Pérez Díaz,V. (1982), "El proceso de transición política y las actitudes obreras en España" Pensamiento Iberoamericano, n.1, gener-juliol., pp.245-252.

Pérez Díaz,V. (1987), "Economic policies and social patterns in Spain during the transition" a Scholten,I. (ed), Political Stability and Neo Corporatism, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Petras,J. (1987), "El proceso de redemocratización" a Petras,J., Estado y régimen en Latinoamérica. Ed. Revolución.

Phelps Brown,H. i P.E.Hart (1952), "The Share of Wages in National Income" in Phelps Brown,H. i S.V.Hopkins (ed.), A Perspective of Wages and Prices, Methuen, London and New York, 1981.

Phelps,E.S. (1970), "Money Wage Dynamics and Labor market Equilibrium" a Phelps,E.S. i altres (1970), Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory, Macmillan, London.

Phelps,E.S. i altres (1970), Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory, Macmillan, London.

- Phillips,A.W. (1958), "The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in United Kingdom, 1861-1957", Economica, noviembre, pp.283-299.
- Piore,M.J. (1973a), "Fragmentos de una teoría sociológica de los salarios" a Piore,M.J. (comp) Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.
- Piore,M.J. (1973b), "La importancia de la teoría del capital humano para la economía del trabajo; un punto de vista disidente" a Toharia,L. (comp), El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones, Alianza, Madrid, 1983.
- Piore,M.J. (1974), "Las reglas de formación de los precios" a Piore,M.J. (comp), Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.
- Piore,M.J. (1975), "Notas para una teoría de la estratificación del mercado de trabajo" a Toharia,L. (ed), El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones, Alianza, Madrid, 1983.
- Piore,M.J. (1978), "Paro e inflación: Un punto de vista alternativo" a Piore,M.J. (comp) Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.
- Piore,M.J. (1979), "Introducción" a Piore,M.J. (comp), Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.
- Poveda,R. (1974), "El control de precios y rentas en España", a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.
- Przeworski,A. (1985), Capitalism and social democracy, Cambridge University Press, Cambridge.
- Przeworski,A. (1986), "La democracia como resultado contingente de los conflictos", Zona Abierta, abril-setiembre, pp.1-25.
- Quirk,J.P. (1980), Microeconomía, Antoni Bosch Editor, Barcelona.
- Recio,A. (1987), Flexibilidad, eficiencia y desigualdad. (Notas sobre la flexibilidad laboral), Jornadas de Economía Crítica, diciembre, Madrid.
- Recio,A. (1988), Capitalismo y formas de contratación laboral, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid
- Recio,A. i J. Roca (1988/89), "Apuntes sobre la política de empleo", mientras tanto, n.36-37, pp.169-187.
- Rees,A. (1962), Función de los sindicatos en la economía, Ediciones Marymar, Buenos Aires, 1969.

Regini,M. (1980), "La crisis de representatividad de los sindicatos de clase", Sociología del Trabajo, n.6, 1981, pp.51-67.

Regini M. (1982), "Changing relationship between labour and state in Italy: towards a neo-corporatism sistem? a Lehmbbruch,G. i P.C.Schmitter (ed), Patterns of Corporatist Policy-Making, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Regini M. (1984), "The Conditions for Political Exchange: How Concertation Emerged and Collapsed in Italy and Great Britain" a Goldthorpe,J.H., Order and Conflict in Contemporary Capitalism, Clarendon Pres, Oxford.

Regini,M. i Ch. Sabel (1988), "Los procesos de reestructuración industrial en la Italia de los años 80", Sociología del trabajo, n.6, 1989, pp.3-19.

Robinson,J. (1956), La acumulación de capital, Fondo de Cultura Econòmica, Mèxic, 1976.

Robinson,J. (1962), Ensayos sobre teoría del crecimiento, Fondo de Cultura Econòmica, Mèxic, 1965.

Robinson,J. i J.Eatwell (1976), Introducción a la economía moderna, Fondo de Cultura Economica, 1982.

Robinson,J. i F. Wilkinson (1977), "What has become of employment policy?", Cambridge Journal of Economics, 1, pp.5-14.

Roca,J. (1984), Els pactes socials: cap a un nou corporativisme? El cas de l'Estat espanyol post-franquista (1977/1983), Tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona

Roca,J. (1985a), "Neocorporativisme a l'Estat espanyol postfranquista (1977-1983)", Papers. Revista de Sociologia, n.24, Universitat Autònoma de Barcelona, pp.85-117.

Roca,J. (1985b), "Los pactos sociales en el Estado español", Crónica de Información Laboral, n.32, pp.2-11.

Roca,J. (1987), "Neo-corporatism in post-Franco Spain" a Scholten,I. (ed) Political Stability and Neo Corporatism, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Rojo,L.A. (1981), "Desempleo y factores reales", Papeles de Economía Española, n.8, pp.124-136.

Roncaglia,A. (1988), "Wage Costs and Employment: The Sraffian View" a Kregel,J.A., E.Matzner i A.Roncaglia (eds), Barriers to Full Employment, Macmillan Press, London.

- Rosenberg,N. (1976), Tecnología y economía, Ed. Gustavo Gili, 1979.
- Ross,A.M. (1948), Trade Union Wage Policy, University of California.
- Rowthorn,R. (1977), "Conflict, Inflation and Money" a Rowthorn,R. (ed), Capitalism, Conflict and Inflation, Lawrence and Wishart, London, 1980.
- Sabel,C.F. (1982), Trabajo y política. La division del trabajo en la industria, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985.
- Sachs,J.D. (1979), "Salarios, beneficios y ajuste macroeconómico: estudio comparativo" a Toharia,L. (ed), El mercado de trabajo: Teorías y aplicaciones, Alianza, Madrid, 1983.
- Sáez,F. (1980), "Consideraciones sobre el comportamiento sectorial de los salarios respecto a la productividad y empleo en el mercado de trabajo español" a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.
- Sagardoy Bergeachea,J.A. i D.León Blanco (1982), El poder sindical en España, Planeta, Barcelona.
- Salter,W.E.G. (1960), Productividad y cambio técnico, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1986.
- Salvati,M. (1978), Alle origini dell'inflazione italiana, Il Mulino, Bologna, 1980.
- Salvati,M. (1982), "Strutture politiche ed esiti economici", Stato e Mercato, n.4.
- Salvati,M. i G. Brosio (1979), "El auge de las políticas de mercado: Las relaciones industriales europeas en los años 70", Sociología del Trabajo, no. 3-4, 1980
- Sargent,T.J. (1979), Teoría macroeconómica, Antoni Bosch editor, Barcelona, 1982.
- Samuelson,P.A. (1939), "Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration" a Mueller,M.G. (ed), Readings in Macroeconomics, The Dryden Press, Hinsdale, Illinois, 1966.
- Samuelson,P.A. i Solow, R.M.(1960), "Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy" a Mueller, M.G. (ed), Readings in Macroeconomics, The Dryden Press, Hinsdale, Illinois, 1966.

Sauvy,A. (1980), La máquina y el paro. Empleo y progreso técnico, Espasa Calpe, Madrid, 1986.

Sawyer,M.C. (1982a), "Collective Bargaining, Oligopoly and Macroeconomics", Oxford Economics Papers, vol.34, n.3, november, pp.428-448.

Sawyer,M.C. (1982b), Macroeconomics in Question, Wheatsheaf Books, London.

Scharpf,F.W. (1981), "The Political Economy of Inflation and Unemployment in Western Europe: An outline". Paper presentat a la conferència "Politica, Societa, Economia nell' Europe Occidentale", Il Mulino, Bologna.

Scharpf,F.W. (1984), Economic and Institutional Constrains of Full-Employment Strategies: Sweden, Austria, and West Germany, 1973-1982 a Goldthorpe,J.H. (ed), Order and Conflict in Contemporary Corporatism, Clarendon Press, Oxford.

Schelde Andersen,P. (1982), "Evolución reciente de los salarios y problemas de reajuste a medio plazo" a OCDE, Negociaciones colectivas y políticas gubernamentales, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985

Schmidt,M.G. (1982), "Does corporatism matter? Economic crisis, politics and rates of unemployment in capitalist democracies in the 1970's a Lehbruch,G. i P.C.Schmitter (ed), Patterns of Corporatist Policy-Making, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Schmitter,P.C. (1974), "Still the century of corporatism? a P.C. Schmitter i G. Lehbruch (ed), Trends Toward Corporatist Intermediation, Sage Publications, Beverly Hills and London, 1979.

Schmitter,P.C. (1979), "Introduction" a P.C. Schmitter i G. Lehbruch (ed), Trends Toward Corporatist Intermediation, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Schmitter,P.C. (1982), "Reflections on where the theory of neo-corporatism has gone and where the praxis of neo-corporatism may be going" a Lehbruch,G. i P.C. Schmitter (ed) Patterns of Corporatist Policy-Making, Sage Publications, Beverly Hills and London.

Serrano,S, i J.L.Malo de Molina (1979), Salarios y mercado de trabajo en España, H.Blume ediciones, Madrid.

Sevilla Segura,J.V. (1985), Economía política de la crisis española, Crítica, Barcelona.

- Shaikh,A. (1980), "Laws of production and laws of algebra: Humbug II" a Nell,E.J. (ed) Growth, profits, and property, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shapiro,C. i J.E.Stiglitz (1984), "Equilibrium Unemployment as a Worker Discipline Device", American Economic Review, vol.74, pp.433-444.
- Shonfield,A. (1965), El capitalismo moderno, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1967.
- Solé, C. (1985), "Neocorporatisme i pluralisme en les societats democràtiques: Un debat obert", Papers. Revista de Sociologia, n.24, Universitat Autònoma de Barcelona, pp.13-23.
- Simon,H.A. (1959), "Theories of decision making in economics an behavioral science", The American Economic Review, vol.XLIX, n.3, pp.253-283.
- Smith,A. (1776), Investigación de la naturaleza y causas de la riqueza de las naciones, Ed. Orbis, Barcelona, 1983.
- Soskice,D. (1978), "Strike Waves an Wage Eslosions, 1968-1970: An Economic Interpretation" a Crouch,C. i A.Pizzorno (ed), The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968, The Macmillan Press Ltd., London.
- Sraffa,P. (1925), "Sobre las relaciones entre coste y cantidad producida", Universitat de València, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales, 1975.
- Sraffa,P. (1960), Producció de mercaderies per mitjà de mercaderies, Edicions 62, Barcelona, 1985.
- Streek,W. (1988), "Comment" a Kregel,J.A., E.Matzner i A.Roncaglia (eds), Barriers to Full Employment, Macmillan Press, London._
- Sudrià,C. (1987), "Un factor determinante: la energía" a Nadal,J., A.Carreras i C.Sudrià (comp), La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica, Ariel, Barcelona.
- Sylos-Labini,P. (1964), Oligopolio y progreso técnico, Oikos-Tau, Barcelona, 1966.
- Sylos-Labini,P. (1972), Trade Unions, Inflation and Productivity, Saxon House Studies, Westneal, 1974.
- Sylos-Labini,P. (1988), Las fuerzas del desarrollo y del declive, Oikos-Tau, Barcelona.

- Tamames,R. (1982), "Planificación en España: una propuesta institucional", Pensamiento Iberoamericano, n.2, juliol-desembre, pp.100-109.
- Tarantelli,E (1983), "The regulation on Inflation in Western Countries and the Degree of Neo-Corporatism", Summer School on Comparative European Politics, European University Institute, Florence, juny-juliol.
- Tarling,R. i F.Wilkinson (1977), "The Social Contract: post-war incomes policies and their inflationary impact", Cambridge Journal of Economics, vol.1, pp.395-414.
- Tarling,R. i F.Wilkinson (1985), "Mark-up pricing, inflation and distributional shares: a note", Cambridge Journal of Economics, 9, pp. 179-185.
- Therborn,G. (1986), ¿Por qué en algunos países hay más paro que en otros?, Edicions Alfons el Magnànim, Valencia, 1989.
- Therborn,G. (1989), "Los retos del Estado de Bienestar: la contrarevolución que fracasa, las causas del malestar y la economía política de las presiones del cambio" a R.Muñoz de Bustillo (comp.), Crisis y futuro del Estado de Bienestar, Alianza, Madrid.
- Toharia,L. (1980), "La tasa agregada de beneficios y el crecimiento de los salarios en la economía española, 1964-79", Revista Española de Economía, vol.X, n.3, pp.75-85.
- Toharia,L. (1981), "La tasa agregada de beneficios de la economía española, 1965-79", Revista Mensual/Monthly Review, vol.4, n.9, juny-juliol, pp.25-41.
- Toharia,L. (1984), "La evolución de los salarios y los costes laborales en 1984", Economistas, n.11, pp.119-121.
- Toharia,L. (1986), "Un fordismo inacabado, entre la transición política y la crisis económica: España" a Boyer,R. (ed), La flexibilidad del trabajo en Europa, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- Toharia,L. (1987a), "Precios, costes, beneficios y la "tasa justificada de inflación" en la economía española (1965-1979)" (actualització d'article aparegut l'any 1981 amb adendum sobre 1977-84) a Espina,A., Ll.Fina i F.Sáez (ed), Estudios de Economía del Trabajo en España II. Salarios y política de rentas, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1987.
- Toharia,L. (1987b), "Salarios y beneficios: El caso de la economía española, 1965-85", Revista de Treball de la Generalitat de Valencia, març, pp.79-131.

- Toharia,L. (1987c), "Las diferentes explicaciones del desempleo en España y sus consecuencias para la política de empleo" a Fina,Ll. i L.Toharia, Las causas del paro en España, Fundación IESA, Madrid.
- Toharia,L. i Fernández M. de Andrés (1988), "Actividad, ocupación y paro en España", Situación, 1988/3, Banco de Bilbao-Vizcaya.
- Trevithick,J.A. (1980), Inflation. A Guide to the Crisis in Economics, second edition, Penguin Books, London.
- Trullén,J. (1989), Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Turnbull,P.J. (1988), "The Economic Theory of Trade Union Behaviour: a Critique", Journal of Industrial Relations, 26:1, març.
- Ulman,Ll. (1982), "Informe de la conferencia" a OECD, Negociaciones colectivas y políticas gubernamentales, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985
- Valenzuela,S.J. (1988), "Labor Movements in Transitions to Democracy: A framework for analysis". Conference on labor movements in transitions to democracy, Kellogg Institute, University of Notre Dame, 26-28 abril.
- Vegara,J.M. (1980), "Fuerza de trabajo y trabajo: un modelo simple", Vè Simposium de Teoria Econòmica, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Vives,F.X. (1978), "L'aportació de Kalecki a l'anàlisi de l'economia capitalista moderna", Tesi de Llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Wallerstein,M. i A.Przeworski (1982), "The Structure of Class Conflict in Democratic Capitalist Societies", American Political Science Review, 76, pp.215-238.
- Wehle,B. (1987), "L'affirmation de la démocratie après les régimes militaires, le cas argentin" a Debuyst,F. i J.M.Wautelet Projets alternatifs et démocratie, Ciaco editeur, Louvain.
- Wheeler,D. (1983), "¿Existe la curva de Phillips?" a Piore,M.J. (ed), Paro e inflación, Alianza, Madrid, 1983.
- Wilenski,H.L. i L.Turner (1987), Democratic Corporatism and Policy Linkages, Research series n.69, Institute of International Studies, University of California, Berkeley.
- Wilkinson,F. (1983), "Productive systems", Cambridge Journal of Economics, vol.7, pp.413-429.

Winkler,J.T. (1976), "Corporatism", Archives Europeens de Sociologie, XVII, n.1, pp.100-136.

Wulwick,N.J. (1987), "The Phillips Curve: Which? Whose? To Do What? How?", Southern Economic Journal, vol.34, n.4, pp.834-857.

Zufiaur,J.M. (1985), "El sindicalismo español en la transición y la crisis", Papeles de Economía Española, n.22, pp.343-360.